Բակին

PAKINE

2017

Թիւ 3

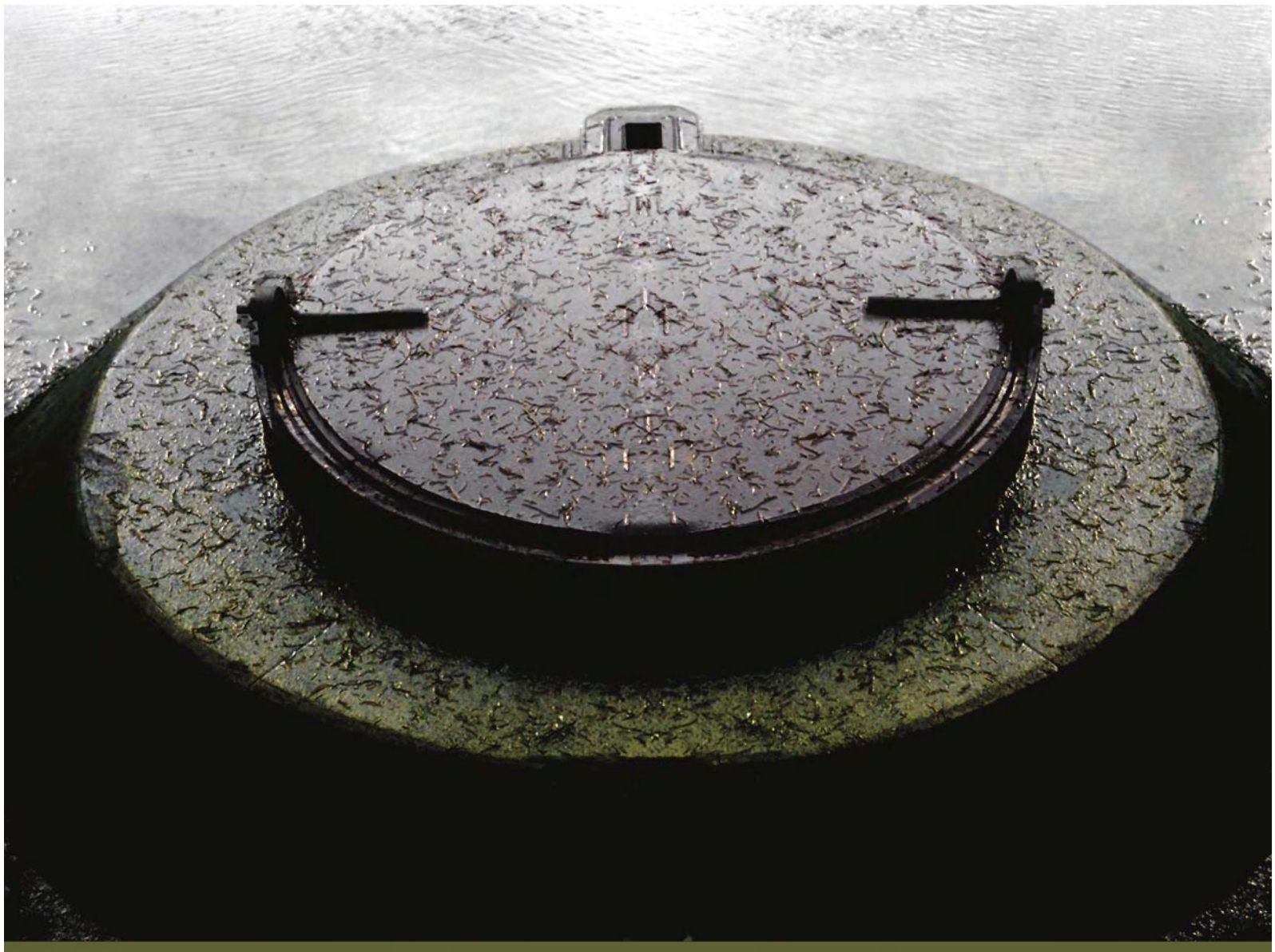

Գրականութիւն - Արուեստ - Իմացական Աշխարհ

Խմբագրական

Տասնեօթ տարիներ առաջ մարեցաւ (մարեցա՞ւ) Ի. դարու հայ իրականութեան ամենահիւրայատուկ գրիչներէն՝ Վահէ Օշականի ձայնը: Ձայն մը, որ գաղափարական երանգով մշակուող Մփիւռքի գրականութեան՝ պայթուցիկ տող ու պատկեր, թարմ շունչ ու ալիւն ներարկեց եւ մեր գիրէն ներս բերաւ աշխարհի հրապարակներուն անհեթեթն ու իր ճակատագրին դէմ յանդիման մնայեալ մնացած մարդը: Օշական, որուն միտքն ու ջիղերը Ռիխթրրի 8 աստիճան ուժգնութեամբ կը բանէին, (AIM, Յուլիս, 1991), կատարեալ մտաւորականն էր, ամբողջովին գիտակից իր դաւանած Մփիւռքի արժէքին ու ճակատագրին: Վարժեցուցած էր ընթերցողը իր շաբաթական քրոնիկներուն, իր յանդուգն, ցնցող եւ արթնցնող խօսքին եւ որպէս արձակագիր, եւ մանաւանդ որպէս բանաստեղծ: Անոր անկաշկանդ տողերը ընտելացուցած էին ընթերցողը մտածելու արուեստին, զերծ «պատանեկան շնչատ խանդավառութիւններէ» եւ «արուեստական գրգռումներէ»: Ահաւասիկ, «Բագին»ի այս թիւով կրկին կը հնչէ Վահէ Օշականի ձայնը, այս անգամ *Կամուրջը* անտիպ վէպին առաջին բաժնով: Այս առիթով, կ՚ուզենք շնորհակալութիւն յայտնել Օշական ընտանեկան հիմնարկին, որ *Կամուրջ* վէպը յանձնեցին «Բագին»ի խմբագրութեան:

*Կամուրջ*ի առաջին հատուածին հրատարակութեան առիթով, «Բագին»ի այս թիւին մէջ երիտասարդ գրականագէտ Կարէն Ջալլաթեան, բնութագրում մը կ՚ընէ Օշականի արձակին մասին ընդհանրապէս ու այս վէպին՝ մասնաւորապէս: Պէտք է ընդունիլ նաեւ որ Օշականի գրականութիւնը՝ ի հեճուկս որոշ «պահպանողական» գրիչներու վերապահ կեցուածքին, չրսելու հակակրանքին, մնայուն ազդեցութիւն ձգած է յաջորդող սերունդներու վրայ, որոնք հայ բանին ու գիրին թեքած են շնորհիւ հոն իրենց գտած կենդանի խօսքին ու ըմբոստ շունչին: Այս փաղանգին մաս կը կազմէ արուեստագէտ Հրայր Անմահունի Էօլմէսէքեան, որ անցնող երեսուն տարուան վրայ զարգացուցած է մեր իրականութեան մէջ իւրայատուկ ու ինքնուրոյն արուեստ մը: Անոր հիմնական մտահոգութիւնը եղած է արուեստի ընձեռած կարելիութիւններուն միջոցով մարդ արարածը հանել իր թմբիրէն, զգաստացնել իր կացութեան ու հարցադրել անոր ուղին: Ահաւասիկ օշականեան բնաբան մը: Կու տանք մեր աշխատակից Ռաֆֆի Աճէմեանի երկար զրոյցը անոր հետ:

Բանաստեղծութեան բաժնով կը ներկայացնենք Անահիտ Մարգիսեանի մասնայատուկ գրիչով գրուած փունջ մը բանաստեղծութիւն կեանքի քաղցր ու լեղի համով: Յարութիւն Պէրպէրեան մեզ ետ կը տանի կորսուած քաղաքին անցած օրերը, խառնուած պատանութեան յատուկ տեսողութեամբ ու զգացողութեամբ: Ճեսի Արլէն տառերու հմայքին մէջ կը ներքաշէ մեզ երկու կարճ բանաստեղծութեամբ: Արձակի բաժնով կու տանք կեանքէն փրցուած պատմուածք մը Մարուշ Երամեանէն եւ կը շարունակենք Խաչիկ Տէր Ղուկասեանի կարճ կարճպատմուածքներու շարքը: Մեր աշխատակիցը՝ Միհրան Մինասեան, կը ներկայացնէ Զապէլ Եսայեանէն նամակներ ուղղուած Արամ Անտոնեանին, իսկ Վարդան Մատթէոսեան Յակոբ Օշականի ու բանաստեղծ Ահարոնի մասին կը բանայ նոր էջեր: Վերջապէս, Կարօ Յովհաննէսեան կը ներկայացնէ վերջին տարիներուն Հայաստան լոյս տեսած երկու բառարան, որոնք կը ցանկագրեն ու կը հայացնեն օտարամուտ բառեր:

Բազմակ

ՅՈՒԼԻՍ-ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 2017 ԾԶ. ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 3

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Խմբագրական 1

Կամուրջ | ՎԱՀԷ ՕՇԱԿԱՆ 5

Վահէ Օշականի
անհեթեթի արձակը | ԿԱՐԷՆ ՋԱԼԼԱԹԵԱՆ 17

On Deep Background* Զրոյց Հրայր Անմահունի
Էօլմէսէքեանի հետ | ՐԱՖՖԻ ԱՃԷՍԵԱՆ 21

մէկ ձեռքով | ԱՆԱՀԻՏ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ 41

Հանրակառքին մէջ | ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ 45

Խմբագիր | Սոնիա Քիլէճեան-Աճէմեան
Փոխխմբագիր | Նորա Բարսեղեան
Ձեւաւորում | Անոյշ Ակներեան **էջադրում** | Գօգօ Հաւանճեան

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Քրիստիան Բատիկեան
Մարուշ Երամեան
Վիգէն Թիւֆէնքճեան
Յակոբ Կիւլլիւճեան
Աւետիս Հաճեան
Վարդան Մատթէոսեան
Ծաղիկ Մկրտիչեան
Արքմենիկ Նիկողոսեան
Արամ Պաչեան
Սեւան Տէյիրմենճեան
Միրնա Տուզճեան
Յարութիւն Քիւրքճեան

«ԲԱԳԻՆ»

Կողքի նկարը՝ Հրայր Անմահունի
Face lift - Սան Ֆրանսիսքո 2001

Բառ
Բոժոժ | ՃԷՍԻ ԱՐԼԷՆ 48

Մօրուն | ՄԱՐՈՒԾ ԵՐԱՍԵԱՆ 49

Քանի մը տողով (Բ) | ԽԱՉԻԿ ՏԷՐ ՂՈՒԿԱՍԵԱՆ 56

Զապէլ Եսայեանի անտիպ նամակները Արամ Անտոնեանին
(1921-1934 թթ.) Ա. | ՍԻՀԲԱՆ ՍԻՆԱՍԵԱՆ 59

Նորայայտ տուեալներ Յակոբ Օշականի
եւ Ահարոնի մասին | ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ 67

Ի խնդիր ազգային գաղափարախօսութեան | Կ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ 74

Հրատարակութիւն՝ Համազգայինի Կեդրոնական վարչութեան

Հասցէ՝
Պուրճ Համուտ
Շաղզոյեան կեդրոն, Բ. յարկ
E-mail: pakln@hamazkayin.com
Հեռ. 00961 1 241072

Տպագրութիւն՝
Համազգայինի
«Վահէ Սէթեան» տպարանի

Ցրուումի կեդրոն՝
Համազգայինի Գրատարած,
Շաղզոյեան կեդրոն,
Պուրճ Համուտ

Հեռ. (01) 241263/4
Ֆաքս. (01) 260329
Փոստարկղ. 80 1096 Պուրճ Համուտ
E-mail: prlnt@hamazkayin.com

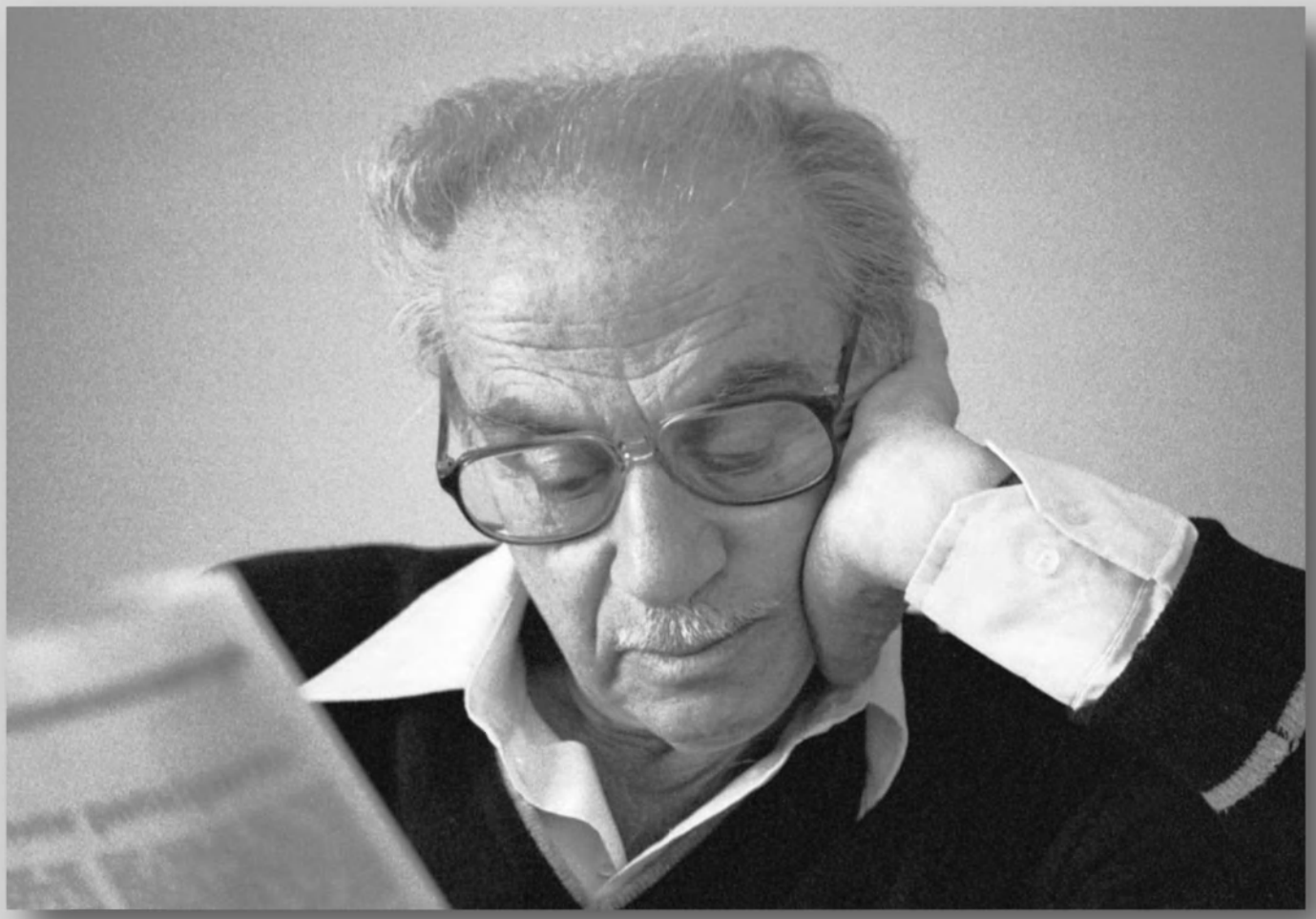

Վահէ Օշական, Միշիկը, 1998
Լուսանկարը՝ Արա Օշականի

Կամուրջ

ՎԱՀԷ ՕՇԱԿԱՆ

1972, Օգոստոս 14, կէսօրէ ետք ժամը չորսը քառորդ անց:

* * *

Չորս մեթրով երեք մեթր է ճաշասենեակը: Էրիկ կնիկ նստեր են դէմ դիմաց ու քառակուսի գիծերով գոց կարմիր մոմլաթ կայ քառակուսի սեղանին վրայ: Պատերը մերկ են, անօթի ծարաւ ու անարձագանգ՝ ուր ամէն ինչ կը հատնի: Բաց է պատուհանը ու դիմացի տասյարկանի շէնքի մոխրագոյն պատէն վախկոտ, պարպուած լոյս մը ներս կը մտնէ, անզգալիօրէն: Թաղին աղմուկը ժանգի համ մը ունի, աւելցած ու կորսուած հոս, ժամանակէն ու աշխարհէն կտրուած տունին մէջ:

Բայց տիկին Սիրվարդ ձմերուկի կուտ կ՚ուտէ, մէկ մէկ, անճիգ ու յամառ. մսոտ միօրինակ են շարժումները թեւին: Ուրիշ շարժում չկայ սենեակին մէջ: Տիկին Սիրվարդի անսեռ, տարիներով կուտակուած մարմինը դուրս փլած է ինքիրմէ – միայն աչքերը կը մնան կեանքի մակերեսին, սեւ չմեռնող բայց մահամերձ. փայլ մը պահած են հեռաւոր կարճ, կէսօրէ վերջ մը տեւած երիտասարդութենէն: Այս պահուս, տմոյն, պշնած՝ պատուհանէն դուրս կը նայի: Պատճառ մը չկայ որ պահը մինչեւ յաւիտենութիւն չտեւէ:

– Դեղդ գնեցի՞ր:

– Տասնհինգ ոսկի եղեր է:

Չի վերցներ քարէ նայուածքը պարապ պնակէն: Տարիներէ ի վեր յոգնած է, ասանկ պարապ պնակի մը պէս կէս մը աղտոտ, յոգնած է իր անձին բեռէն, ինքզինքը բռնելէն մարդոց կողմէ ամայի ձգուած կտոր մը տեղին մէջ, մանաւանդ անոնց բացակայութեան, յոգնած է պարապութեան դէմ կռուելէն առանց յոյսի նպատակի միայն թէ կարենար ոտքի մնալ: Ծանր էր գլուխը, սրունքներու ուսերու ցաւերը այնպէս կը քաշէին զինք դէպի հեռուն, իրմէ դուրս տեղ մը որ ոչ առաջ էր ոչ ալ վերջը. ոչ, ամէն ինչ անորոշ էր: Ամէն մարդու պէս ինքն ալ վաթսունի շուրջերը սկսել էր զգալ բանի մը, անստոյգ ներկայութեան մը կործանումը մարմնէն ներս, ու մանաւանդ իրմէ դուրս, շուրջը, մարդոց շահեկանութիւնն էր որ կը քայքայուէր: Աշխարհ կը դադրէր կարեւոր ըլլալէ, ինքը դուրս էր ամէն ինչէ: Աս դեղի պատմութիւնը, օրինակի համար:

– Եկեմ սուրճ դնեմ:

Նայեցաւ կնկան - ամէն ինչէն աս մնացեր էր, անխօս, անթափանցելի՝ որուն դէմ անիմաստ ատելութեան մը կուտակումը յաճախ հազիւ կրցեր էր զսպել: Իրեն պէս բան մը, հաստ ու ծանր ինչպէս շինած տուներուն պատերը: Հինգ անգամ

բնակարան փոխեր էր, տասը տեսակ գործ որեր էր, զաւակները յանկարծ մեծցեր էին ու կը փախէին արդէն ինքը դեռ տեղ մը չհասած, չհանգչած, ոչինչ աւարտած: Իր խարխլած սթէյշրն ուակրնով մէկ շանթիէն միւսը վազող, ամէն ինչ միշտ կէս կատար, բանի չնմանող շէնքերու փոշիին մէջ ու հազիւ աւարտած՝ արդէն ուրիշ տեղ մը կը փորձէ, հիմերը դիր, պոռա քնացող բանուորներու, կռուէ քարին ու յուսահատութեան դէմ... բայց Միրվարդ միշտ նոյնն էր, քսանհինգ տարիէ ի վեր, հին օրացոյցին պէս խոհանոցին դրան ետին մոռցուած, ինքն ալ կրնար մոռնալ ինչպէս մաշեր էր յիշողութենէն ծնողքին հետքը, ընկերները, ինչպէս մոռցեր էր Եարզէի վիլլային կինը, որուն հետ շարունակեր էր շէնքը լմննալէն ալ ետքը մինչեւ որ հաքիմը կասկածիլ սկսեր էր: Մոռցեր էր նոյնիսկ եղբայրը Սուրիոյ ճամբաներուն վրայ իր քամիոնին փոշոտ հսկայ աղմուկով, հին պատմութեան թագաւորի մը պէս, որ սորվեր էր նախակրթարանին մէջ, մոռցեր էր քոյրը իր աշխատանոցի լաթերուն տակ ու կարի մեքենային կլոր կլոր ձայնը մինչ ուռած կարմիր այտերով, թաց ափերով մեռած աչքերով տղան շուրջը կը դառնար ու երեկոները աշխատանոցի անկիւնը կը շուլլէր անկասկած, որովհետեւ դրամ կար ծայրը, այրի կին մը որ դրամ ունի, ինքը ըլլար՝ նոյնը կ՚ընէր:

Գլուխը կը կախուէր: Քունը կու գար:

* * *

Պատուհանին առջեւ պիրկ, փխրուն, ջղուտ կայնած, անուշադիր տեսնելով իտալական ճերմակ նաւը, որ երազի պէս կը սահէր դէպի բաց ծովը *մօտ է օրը կ՚երթամ կ՚ազատիմ* մտածելով մինչ կռնակէն տղուն ձայնը ու՝ յունարէնի սողոսկուն, կտրատուած չոր շեշտը որ իր մէջ կը քաշէր, կը հատցնէր, կը սպառէր մաշած, շնչասպառ օդը գրասենեակին հարիւր տարիէ ի վեր հոն սնանող քրտինքի, աժանոց սիկարէթի ու ժամանակի անյոյս մաշումի հոտով պատերուն վրայէն թափող անհատնում համբերութեամբ: Կեանքը կը հատնէր շուրջը, չորրորդ յարկէն առկախ երկու տարիէ ի վեր նայելով պատի նաւերուն հինցած պատկերներուն, ճանճի հետքերով աղտոտած հսկայ դեղնած քարտէսներուն, տարիներէ ի վեր հոն մոռցուած, իրեն պէս, գրամեքենային առջեւ, աշխարհի մէջ աւելորդ էակ մը կծկուած հոն, խիտ ու ջղային, սպասելով առիթին... ով ըլլայ ըլլայ, միայն թէ կեանքի ալիքը հոս չլմննայ, չհատնի: Նոյնիսկ յոյն աննկարագիր արկածախնդիր մը, դէմքը փշտիկներով ծածկուած, որ մորթիդ մէջէն կը խօսի հետդ այնքան որ կը քանիմ իրմէ, բայց այդ չէ կարեւորը հիմա:

Յոյնը գոցեր էր թէլէֆոնը: Եկաւ իր քով անշշուկ, նեղ ուսերէն բռնեց պատուհանէն ներս դարձուց, մարմինը գրեթէ փակելով իրեն.

– Ուրա՞խ ես հիմա:

– Ի՞նչ ըսաւ:

– Ուրա՞խ ես, ան ըսէ, երջանի՞կ ես ի վերջոյ... եղաւ, վաղը կ՚երթանք կոր:

– Ի՞նչ ըսաւ:

Լռութիւն: Առաստաղի հովահարը մէկ տարիէ աւրուած էր: Տաքը կը խեղդէր սենեակը մինչ տղան կը փորձէր իր դէմքին ու ձայնին խաղը ճշդել: Բառերը կա-

րեւոր չէին այլեւս: Այդքան մօտէն, տղուն դէմքը բանի մը չէր նմաներ: Սպասեց:

– Հինգ հարիւր ոսկի կ՚ուզէ կոր: Ան ալ այսօր, ժամը վեցին, իր տունը պիտի երթանք, գործիքները հոն են... բայց ես այդ մարդուն վրայ վստահութիւն չունիմ:

Դեռ խօսեցաւ տղան բայց ինք մտիկ չըրաւ: Ետ պատուհանին կողմը շտկեց մարմինը. ներսէն տեսնուած, կարճ խիտ վայրկեանի մը մէջէն, ոչ մէկ զգացում գտաւ, ոչ իսկ զղջում կամ նոյնիսկ պզտիկ խղճահարութիւն մը: *Ի վերջոյ,* մտածեց ու մոռցաւ տղան որ կը խօսէր որովհետեւ ան չէր պատասխանատուն, հետը պառկած էր աչքերը սեղմած շունչը բռնած որպէսզի Ապու Հապիպին հասցէն տար *500 ոսկի* կրկնեց միտքէն ու յիշեց Համրա Սէնթըրի տասերորդ յարկի սենեակը Տիգրանի թեւերուն մէջ ու տաք գինին, որ գիտնալով խմեր էր առտուան երկուքին մինչ ան Չարենց կ՚արտասանէր պատռած գիրքէն, որ պարսկահայ աղջիկը իրմէ քանի՞ ամիս առաջ մոռցեր էր հոն ու փախեր ետ ու հիմա յիշեց ինչպէս մութին մէջ երկուքը մէկէն վրան խնդացեր էին ու Տիգրան խոստացեր էր յաջորդ գիշեր աղջկան պատմութիւնը պատմել, բայց արդէն յաջորդ երեկոյ ինքն ալ փախեր էր անոր քովէն:

Հիմա միայն դառնութիւնը մնացեր էր, ու փախուստի աճապարանքը, չորս կողմէն ամէն ինչ գոց, ոչ սէր ոչ դրամ ոչ ալ մանաւանդ կեանքի անհրաժեշտ շունչը որ Նահրի փողոցներուն մէջ հազիւ երեխայ մը կ՚ապրեցնէ կէս ժամ բոպիկ նստած դրան մուտքին կոտրած սուլիչ մը բերնին:

– Հիմա՞ ինչ պիտի ընենք:

– Ի՞նչ կ՚ուզես որ ընենք: Պիտի երթանք:

– Քանի՞ է ժամը:

– Չորսը քառորդ կ՚անցնի, ինչո՞ւ:

– Հայրս եկած կ՚ըլլայ հիմա: Տուն մի տանիր, չեմ ուզեր տեսնել լոյս աչքով:

– Լաւ, ո՞ւր կ՚ուզես երթալ:

Ալիս հեռացաւ տղուն քովէն, առանձնութեան պէտք ունէր, տեղ մը ուր մարդիկ չհրէին, չքաշէին, չստիպէին որ մտածէր իրենց մասին, Աբոյին մասին իր բարակ ճերմակ մատներով կատուի պէս քալուածքով եւ որ եթէ լսէր եղածը կը սպաննէր զինք սիկարէթի տուփ բանալու պէս հանդարտ, մինչ Սարգիսին հոգն իսկ չէր թէ տունը ինչ կ՚ըլլայ, թէ հայր ու աղջիկ ինչ կռիւ կ՚ընեն ներսը ու Աբոն ո՞ւր պահուըտած է նորէն, թէ ընտանիքը կը քայքայուի, կը հոտի աւրուած կերակուրի պէս մէջը որդը մտեր է շուրջի հազարաւոր տուներէն աչքդ մինչեւ ուր որ հասնի տուներու անպէտ կեանքերու դէզին վրայէն *Յակոբիկ... եալլա տուն եկուր, պապան եկաւ... գարուն վարուն գարուն է, սիրուն... պէն սէնին ավրատը՝ը* հազար սովահար ճզմուած մութին մէջէն կայծի պէս չնչին փայլող ներկայութիւններու կոկորդներէն, աչքերէն որոնք կը հալածեն զինք իր պզտիկ հայելիին մէջէն անգամ, որ իրենց դէմքը մազը ձայնը բառերը կու տան քեզի որ ճանչնաս ինքզինքդ, կապուիս իրենց, մէջը մնաս ընտանիքին՝ որ տունէն կը սկսի կը տարածուի մինչեւ թաղին հեռաւոր սահմանները ուրկէ դուրս չես կրնար ելլել, որովհետեւ ուր երթաս նէ նոյն մարդիկն են, փլասթիքէ խաղալիքներ որ կը պտտին, կ՚ուտեն, կը խօսին կը շուլլեն թուալէթի սեղանին վրայ ինկած.

– Ես ալ չեմ գիտեր:

* * *

Վայրկեան մը նայեցաւ հեռացող թաքսիին ետեւէն, քննեց փողոցը կատուի մը պէս, յետոյ զգոյշ թեթեւ կտրեց աղտոտ մայթը, մտաւ սրճարան: Մարդոցմէ աւելի կը սիրէր այդ նարկիլէի ու սուրճի խառնուրդ սուր, ապահով հոտը, գոց-դեղին ու անշարժ-ծփուն դարերէ ի վեր: Հոն էին մարդիկը-կորաքամակ, ցանցառ, ու աղքատներու յատուկ զուսպ, նիհար աղմուկը որ իրենց սանտալներու տակ կը կոտրրուէր. յետոյ առաստաղին հսկայ, ֆրանսական մանտայէն մնացած, մոռցուած բայց դեռ դանդաղ դարձող հովահարը որուն տակը չէր նստեր որ մազերը չխանգարուին, հակառակ որ տուած հովը աւելի խորհրդանշական էր քան իրական: Թեռնակառք մը անցաւ դուրսէն: Անկիւնի սիւնին քով սեղանը իրեն կը սպասէր, մարդ չէր նստեր հոն, գիտէին ու ինք միշտ հոն աւելի ապահով կը զգար, չէր գիտեր ինչու: Բայց չնայեցաւ շուրջիններուն, սիկարէթ մը հանեց գրպանի ոսկեզօծ տուփէն, նստաւ: Նոր ածիլուած տժգոյն նուրբ երիտասարդը քակեց բաճկոնի կոճակը, ոսկի հրահան մը հանեց ներսի գրպանէն ու վառած պահուն արագ ակնարկ մը նետեց շուրջի անդէմ, ծոյլ, սրսփուն կտոր կտոր բազմութեան: Մեծ մասը բեռնակիրներ էին, կոշտ ու անկիւնաւոր բայց անվնաս, հեռաւոր աղմուկի մը պէս. ու հոս հոն քանի մը թմրած, ողորկ պաշտօնեաներ, որոնք միշտ կու գային նոյն տեղը թուղթ խաղալու: Կարսօնը մէջտեղ չկար:

Նոյն ակնարկով քննեց փողոցէն անդին, նաւահանգիստի կողմի մայթը – սեւ բէօժոն հոն էր, միս մինակ, ան ալ հնութիւն մը: Ու ետին, նաւահանգիստի ցանկապատէն անդին խարխլած, օրօրուն առագաստանաւերը, խնճոյքէ գինովցած ու իրար վրայ ինկած, քիթ քիթի երերուն ծերունի գիւղացիներու պէս: Նայուածքը վայրկեան մը ալ տնտնաց կայմերու, պարաններու ցանցին վրայ ու երբ օրուան այս ժամուն խոնաւ, ծանր օդը, առկախ տարածուն անձկութեան մը պէս կը ճօճուէր լքուած նաւերու ու մարդերու շուրջ, Աբօ մասնաւոր, ծածուկ հաճոյք մը կ՚առնէր գիտնալով որ ինք արթուն, առոյգ էր, ազատ մանաւանդ, մինչեւ կարճ երեւակայութեան սահմանները:

Ժամացոյցին նայեցաւ: Չորսը քառորդ անց: *Հիմա ուր է նէ կու գայ* մտածեց, երեւակայելով քրոջ արագ, ջղային, խորտ ու բորտ քալուածքը, ներս դարձած ծուռ սրունքները, գլխուն մազերուն ծիծաղելի մանկական խաղը, կարմիր պզտիկ աժանոց պայուսակը որ Ռիվոլիի անկիւնէն գներ էր: Փորձեց մտաբերել յոյնն ալ, թափթփած, աղմկոտ, քսանէն քառասուն տարեկան, վերէն վար կոր, նեղ գիծ ու դրամի ախորժակ, դրամի ձայնին փակած շունչանորդի: Հիմա վար պիտի գային օֆիսէն ու ինք որոշած էր միայն վախցնել, ոչ աւելի, ոչ տակաւին, անշշուկ մօտենալով տղուն որ վստահօրէն քրոջ ոչ թէ քովէն այլ ետեւէն պիտի քալէր, որովհետեւ միայն քոյրն էր որ կրնար իր վրայ պատիժ հրաւիրել իր անկանոն, խենթ գլուխով որ ցաւն ու հաճոյքը նոյն բուռն վարակիչ թափով կ՚ապրէր իրեն նման, քոյր եղբայր իրար քաշելով... բայց տղան արժանի իսկ չէր պատժուելու: Վերէն հովահարը դանդաղ, անդիմադրելի՝ կը կտրտէր պահը:

* * *

– Սարգիս:
– Այո, Պրն. Չիլեան:
– Ես հինգ վայրկեանէն կու գամ:
– Այո, Պրն. Չիլեան:

Պզտիկ քայլերով վազեց բացաւ դուռը, այս մէկ նախադասութեան կը սպասէր առտուընէ ի վեր, տասը վայրկեան է դիմացի շէնքի երկրորդ յարկի պատշգամէն կարմիր ծածկոցը կախուեր էր ու տակաւին ան նոր կը նշմարէր իր մանր ակնոցներուն մէջէն, կոկիկ անարիւն շրթունքները նոր կը դառնային իր կողմ: Դրան մէջ կայնեցաւ - մայթին երկայնքին ոստիկան մը կը քալէր ու աւելի մօտ՝ կին մը երեխայի մը ձեռքէն բռնած կը շարժէր դէպի իր կողմը: Ան կոճկուեցաւ, ձեռքերուն քիչ մը անուշահոտ դրաւ, շփեց իրարու, ստուգեց գրպանի սիկարէթը, ոսկի հրահանը, մատները տարաւ քունքի մազերուն պարզ հպումի մը համար ու դէպի դուռ ուղղուեցաւ: Քիչ մնաց որ Սարգիս կռնակէն հրէր որ շուտ դուրս ելլէր *շուտ* մտածեց, *յաճախորդ չեկած* ու ապակիէ դուռը գոցեց մարդուն ետեւէն: Ու թելէֆոնին քով աճապարեց, երկվայրկեան մը եռանկիւն հայելիին մէջ քննեց ճակտին նօսրացող մազերը, խոշոր քիթը, մարած աչքերը. քրտներ էր: Կազմեց թիւը, սպասեց, բարակ սիւնին կռթնած, անկիւնին մէջ ապաստանած: Թաց էր ափը ընկալուչին շուրջ, պաղուցիչ օդը կը փչէր աջ կողմէն, կինը ներս նայեցաւ երեխային ձեռքէն բռնած ու անցաւ:

– Ալօ ալօ, Պարոն Քարա՞մ... ես եմ, Սարգիսը, մտիկ ըրէ, ժամանակ չկայ... ի՞նչ:

Աչքը դրան, հաստ շրթունքները չոր դող մը բռնած, գլուխը շարժելով միւսին խօսքերուն հետ, աշխարհի փողոցներու հեղեղատէն սա նեղ ծակը նետուած, ապաստանած անցքին հեռաւոր ծայրը, գորշ ու տենդագին գիտակցութիւնը փորձելով հաւաքել բերնին ու ականջին շուրջ մինչ մարդը արդէն հաստ փայտէ դուռը կը զարնէ, ժամանակ չմնաց իրեն մինչ Քարամ դեռ կը խօսի խաւաքարտէ սնտուկներու ետին պահուըտած, սիկարէթին մոխիրը երկննալով:

– ... Նայէ Պրն. Քարամ, հիմա ժամանակ չունիմ ատով զբաղելու... լաւ, լաւ, բայց վերջը, վաղը... այո, ոչ, հոս չէ դուրս ելաւ, առանձին եմ դեղարանը, պատրաստ է ապրանքը քսան տուփ քոլիր հոս քովս է... հիմա եկուր... չէ չէ ան դիմաց գնաց աչքս վրան է կնիկի պատմութիւն կլիրին մէկն է... կամ դուն եկուր կամ...

Ամերիկացի նիհար, ակնոցաւոր, խարտեաշ, բոլորովին աննշան դէմքով կին մը մտեր էր: Չէր ճանչնար զայն բայց գիտէր որ երերուն վախ մը կը պահուըտէր խնդումներես այդ արտայայտութեան ետին *բոլորն ալ կը ժպտին* մտածեց ու կիները միշտ անձկութեամբ մը կը մտնեն դեղարան ըսուած տեղը ու նայեցաւ կապոյտ աչքերուն *լաւ որ արաբերէն չի հասկնար* մտածեց:

– ... Հիմա ժամը ճիշդ... ճիշդ չորսը քառորդ կ՚անցնի... երեք վայրկեանէն հոս թող ըլլայ... հա, շուտ թող գայ, եա՛լլա:

Գոցեց: Կինը կշիռքին վրայ ելեր էր, կռնակը իրեն: *Թէ կը սարսափին թէ ալ շունչերնին հոս կ՚առնեն* մտածեց ու վար ծռեցաւ, ծունկին կոճերը ճաթռտեցան, դուրս քաշեց քառակուսի քարթոն մը ապակի սեղանին տակէն ու քովը դրաւ: Կի-

ներ դեռ նոյն տեղն էր *խեղճը* մտածեց ու «Օրիան»ը վերցուց աթոռին վրայէն, գոցեց տուփին երեսին ու անաղմուկ գնաց իր սովորական տեղը ու ժպիտը դէմքին սպասեց որ կինը իր կողմը դառնայ:

* * *

-2-

Հողաթափին ծայրը ճանճ մը նստեր էր: Երեք տարուան բաներ էին այդ հինցած մուճակները, բայց Ստեփան չէր սիրեր հագուստ-մագուստ փոխել, ոչ թէ խնայողութեան համար այլ որովհետեւ մարմինը մանկութենէն իր վեր հեռու, օտար եղեր էր իր անձին ու որովհետեւ գործածուած մաշած առարկաները մտերմութիւն մը ունէին որ իրենց յատուկ ինքնութիւն կու տար: Իրար կը պատկանէին, ինք ու անոնք: Եալովայէն գնած էր, ուր գացեր էին երկու շաբթուան համար, ջերմուկի պանդոկին մէջ ծոյլ ու անհանգիստ, կորսուած ու յիշելով ինչպէս սինեմայէն ելած ատեննին ըսեր էր *կնիկ, մեր ամուսնութեան երեսուներորդ տարեդարձի նուէրս գիտե՞ս ինչ պիտի ըլլայ* ու աւելի ուշ ան լալ սկսեր էր ուսին, սինեմային պէս, որովհետեւ կեանքին մէջ առաջին անգամ ըլլալով կը ճամբորդէր Պէյրութէն դուրս ու ա՞ս էր ամուսնի սէր ըսուածը թէ դեռ ուրիշ բան կայ կեանքին մէջ *Եալովան ո՞ւր է* հարցուցած էր, վախնալով որ սխալ լսած էր: Բայց հասնելուն յաջորդ շաբաթ իսկ Սարգիս յանկարծ պանդոկին թէրասը տնկուեր էր, ոչ ուրախութիւն ոչ բարկութիւն ոչ ալ զարմանք քանի որ կը ճանչնար իր տղան որ հաշիւ մը ունէր ճարպոտ ուղեղին մէջ անպայման, հոն կայնած իր տղայական, մեղքնալիք արտայայտութեամբ որ աւելի նեղացուցեր էր զինքը որովհետեւ արդէն, մէկ շաբաթ հազիւ անցած, ջղայնոտ, կռուազան, անբանական տրամադրութիւն մը կը խաղար ջիղերուն հետ ու իրեն հետ՝ արուեստական, խաբուսիկ կեանքը ծառերու շշուկին մէջ առկախ մինչ շուրջը բարակ ուրախութեան խաւ մը կը թուէր ծածկել իրարմէ գժտուած կամ զիրար նոր գտած հին բարեկամներու բազմութիւնը *կնիկ, ես հոս պիտի խենթանամ*: Բայց չէր խենթացեր այլ բոլորին պէս շարժեր էր յոյսի ու վախի մէջերէն քալող մարդոց քովէն, ծոյլ անշարժութեան, անհնքնութեան մէջ դատապարտուած անդամալոյծի մը պէս, կարսօններու, բժիշկներու, կաթիլ կաթիլ թափող հիւանդներու ձոյլ ներկայութեան մէջէն սահելով, անցնելով կարմիր գորգով ծածկուած նրբանցներու երկայնքով առանց ինքնութիւնը զգալու, յիշելով Պէյրութի բոզանոցը ու Եարզէի կինը մինչ Սիրվարդ կը հետեւէր, աննշան ու ճզմուած՝ ամբողջ փորձառութեան նորութեան, մեծութեան տակ: Այնպէս որ երբ Սարգիս իր այդ դիւրին, ինքնագոհ դէմքով, թեւերու արտառոց շարժումներով զինք առաջնորդեր էր անդին, բազմութեան ու շէնքի պշնած հեռու օտարութեան մէջէն դէպի պարտէզին մէկ կորած անկիւնը ու պատմեր էր ինչու Պէյրութէն հոն եկեր էր՝ Ստեփան չէր կրցեր զսպել ջղայնութիւնը, զայրոյթը, շուարումը: Ու անոր կակուղ ուսերէն բռնած այնպէս մը ցնցեր էր, շշնչալով *ծօ էտէփսիզ, ինծի ալ պիտի խառնես այդ քու աղտոտ գործերուդ մէջ... տէֆ եղիր գնա հոսկէ նայիմ* որ Սարգիս շուարած՝

գրեթէ խնդացեր ու ատոր վրայ ինք այնքան կատղեր էր որ տղան զգացեր էր աչ-քերուն մէջէն, ձայն չհանող շրթունքներէն ու մէկէն փախեր գացեր էր առանց հան-դիպելու մօրը քովն իսկ: Կէս ժամ վերջը հանդարտած, ամբողջ ջղայնութիւնը անհետացած մէկ անգամէն, նոյնիսկ երջանիկ ու զօրացած, աս էր ինք, աս էր բուն Ստեփանը – գացեր էր կնկան քով որ ոչինչ նշմարեր էր ամբողջ եղածէն, ոչ իսկ տղուն հոն եկած ըլլալէն ու երեկոյեան հանդարտութեան հետ թմրեր էր բազմոցին մէջ:

Գուլպան սեւ է ու ծայրի լաստիկը թուլցած ըլլալով վերէն վար կը թափի: Սեւ գոյնը միշտ սիրած է, մօր պատկերը սեւ հագուստով կու գար ու կը յիշէր Հալէպի տան պատին անկիւնէն կախուած մարդուն նկարը, շուրջը սեւ *սա հայրդ է,* ըսեր էր մայրը՝ *թուրքերը կերան գլուխը...՝ յեղափոխական էր* մինչ ինք կը նայէր մօր սեւ լաջակին ու մազերուն չհասկնալով ինչու թուրք բառը լսելուն վախի բարակ թել մը կ՚անցնէր սրտին մէջէն, նոյնիսկ երբ հինգ վեց տղոց գլուխը անցած ամրան կէ-սօրներուն չորցած գետի ժայռերուն ետին երեւակայական թուրքեր կը բռնէին ու կ՚այրէին: Յեղափոխական բառին իմաստը չէր կրցեր հասկնալ սակայն մինչեւ պատանութիւն ու մօրն ալ չէր հարցուցեր որովհետեւ մայր ըսուածը մէկ կտոր կ՚աշխատի, կը խօսի եւ երբ լուռ է, անշարժ ու անթարթ՝ բոլորովին անծանօթ, նոյ-նիսկ վախցնող մէկը կ՚ըլլայ:

Գուլպային ու տաբատին միջեւ սրունքէն մօտ տասը սանթիմեթր կը տեսնուէր: Սահուն, կարծր, ճերմակ էր մորթը: Ու բոլորովին անմազ, ինչպէս էր եւ ամբողջ մարմինը: Երիտասարդութեան կը քաշուէր ծով երթալէն ընկերներով *աղջկայ մար-մին ունիս կաթի պէս* ըսեր էր օր մը արաբ կին մը խնդալով շէզլոնկին վրայ, նայե-լով իր փորին ճարպի ալիքներուն, կոյս մորթին ու ինք ատկէ ետք անգիտակցա-բար զգայուն դարձեր էր իր մարմնին մասին, փնտռելով գիշերուան պաշտպա-նութիւնը, գիրուկ կիներու քաշողութեան տակ ինկեր էր մինչեւ որ 16 տարեկանին տէրտէրի մը տարիքը առած աղջիկը որոնց տունը մօրը ու քրոջը հետ այցելութեան գացեր էին՝ զինքը մութ սենեակ մը քաշեր էր ու մէջքէն վեր մերկանալէ ետք վրան ինկեր էր խենթի պէս համբուրելով ու իր մէջքը եկեր էր նեղ բազմոցին վրայ տա-բատին մէջէն: Այդ գիշեր ի՞նչ փոխուեր էր մէջը. ինչպէ՞ս մանկութենէն հետը եկած անծանօթ վախը փարատեր էր, ինչու մէկ ամիս ետքը Յովսէփին հետ բոզանոց կրցեր էր երթալ: Սակայն միշտ բան մը մնացեր էր, տեսակ մը օտարութիւն, ամօ-թի պէս զգացում մը մարմնին մէջ մինչեւ մօրը մահը: Այդ դէպքէն ետք, ամէն ինչ փոխուեր էր առանց իր գիտնալուն կամ ուզելուն, սկսեր էր մտածել ամուսնութեան մասին, սիրահարուելու մասին, մանաւանդ քրոջը հետ այդ նշանաւոր կռիւէն յե-տոյ *դուն տղամարդ չես ծօ,՝ինչ է մայր մը առեր նստեր՝քիթդ կախեր կ՚ողբաս ամիս մը՝ն է երէցկինի պէս ... մեռաւ գնաց* մինչ ինք խուճապահար գամուեր էր դրան մէջ, զգալով ինչպէս պզտիկ եղբայրը լռութիւնը կը ծծէր, անոր խոշոր դէմքը գոց, հա-լած անձկութեամբ կը սպասէր իր պատասխանին բայց Արմինէ իր անկողինէն ուր փէշը քաշած երկնցեր էր, իր տարիքէն այնքան աւելի հասուն, եփած չես գիտեր ուր եւ ինչպէս այդ գոց տունին գոռի պէս արգիլուած շունչին մէջ մինակը մեծցեր էր ու աւելցուցեր յանկարծ *դաշնակցական ալ եղեր է*: Բայց այդ բառը դպեր էր

մերկ ջիղին ու պայթեր էր ինք այնքան անիմաստ, երեխայական, փորձելով հօրը նմանիլ, սպառնալով, հայհոյելո՞վ մինչ ան անդիէն կը խնդար ու եղբայրը մէջտեղ չկար: Ատկէ վերջն էր որ մեկներ էր Պարսկաստան:

Տաբատին ծայրը իւղի բիծ մը կայ, երկու սանթիմեթր տրամագիծով: Մոխրագոյն կտաւին վրայ այդ մեկուսացած, յստակ շրջանակը աղտոտութեան նոր ըլլալու է, որովհետեւ Սիրվարդ մաքուր կը պահէ ամուսնին զգեստները, նոյնիսկ երբեմն կը լուայ Ստեփանին մարմինը երբ շատ յոգնած տուն գայ շաբաթ երեկոյեան, փոշիի մէջ թաթխուած մուխը մարած ու ոչ իսկ սիրտ կ՚ունենայ բերան մը ճաշ ուտելու, հալածուած, պարտուած անասունի մը պէս անկիւն մը ինկած. անզօրութեան, յուսահատութեան ու կատաղութեան ծայրը հասած: Սակայն այս բիծը Սիրվարդ չէ տեսած տակաւին, չորս օր առաջ էր, Զահլէի Ուատին՝ ուր ճաշի հրաւիրեր էր ինք իր յաճախորդը կնկան հետ որովհետեւ նոր վիլլային հիմը այդ առտու թափեր էին: Ինք սկիզբէն չէր զգացեր ինչու երիտասարդ կինը այնքան շատ կը խօսէր իր հետ, նայուածքը երկար կը մնար արեւէն խանձուած երեսին վրայ, մատները անգամ մը հպեր էին պատահմամբ քարի պէս կարծր ձեռքին անհոգ դրուած սեղանին: Չէր հասկցեր ինչու անվերջ կը շարժէր աթոռին վրայ, կը ծխէր ետեւ-ետեւի ու բարձրախօսի արաբական երգերուն կ՚ընկերանար գրեթէ բարձրաձայն երբ չէր խօսեր հետը, ամուսնին կոթնելով, որ անոր ճաղատ գանկը շոյէր ու թեւին շարժումը կը բանար կուրծքերուն ճեղքը վար քաշելով իր նայուածքը մինչեւ որ յանկարծ հասկցաւ: Լեցուց օղին մինչեւ երեք գաւաթներուն շրթունքները *իմ կենացս է ասիկա* մտածելով, հպարտութեամբ նայելով անոր թանձր կարմիր շրթունքներուն ու ամուսինը լուռ ջուրին վազքը կը դիտէր *է՛ Ստեփան, դեռ քեզի ինկող կայ, հա՛,* երբ առանց լուրի կինը գինովցեր էր ու գաւաթը սեղանին զարկած ատեն շրջեր էր ֆուլի պնակը եւ իւղը վրան թափեր էր: Ատկէ ետք անգամ մը ալ տեսեր էր, կինը հսկայ պուիքը քշեր բերեր էր ամուսինը քովիկը կծկուած, կնկան ճերմակ թեւը դուրս կախուած քովէն: Միասին ճաշեր էին նորէն բայց ինք խուսափեր էր անկէ ոչ թէ Սիրվարդի հանդէպ որեւէ հաւատարմութեան համար (զգացումը մեռեր էր բայց սովորութիւնը մնացեր էր) այլ գթալով մարդուն վրայ առանց իսկ լաւ մը անոր նայած ըլլալու, գիտնալու թէ ինչին համար պիտի գթար անոր... այդ ահաւոր մռայլ կպչուն գութը որ կը փակէր մարդոց մորթին ու իր ամէնէն տարտամ մտածումներուն, տեսակ մը բարութեան անսահման ախորժակ՝ որ զինք կը լափէր էն առաջ ու յետոյ ուրիշներուն կը դառնար, այդ սարսափը ցաւին՝ որ կրնայ ուրիշէն իրեն անցնիլ ու լեցնել իր աշխարհը, գուրգուրանքի այդ լուռ, անբիծ անօթութիւնը, աղօթքի մը պէս մաքուր որպէսզի այլեւս յանցաւոր չզգայ ինքզինքը, չկտրուի կապը մարդոց հետ, չմնայ առանձին ու անինքնութիւն:

Ծունկին մօտ, տաբատին կտաւը թոյլ է ու դէպի դուրս ուռած գունաթափ կլորութիւն մը ունի որովհետեւ գործի տաբատն է ու երբ շանթիէ այցելէ քանի մը վայրկեան քննելէ ետք՝ կը խառնուի բանուորներուն աշխատանքին, կը սիրէ օգտակար ըլլալ առանց սակայն մտերմանալու, ծռիլ-ելլել հակառակ տարիքին ու յօդացաւին: Բայց քիչ կը խօսի մարդոց հետ, ոչ մէկ կատակ, ոչ իսկ որեւէ ճիգ իր տարբերութիւնը զգացնելու, ոչ մէկ ժպիտ կամ մօտիկութիւն մինչ կը պտտէր անոնց

մէջտեղերը ինքնիրեն խօսելով երբեմն կամ հայերէն հին, աշուղական կամ յեղափոխական երգ մը մռլտալով: Բայց հոս-հոն բառեր մը միայն ու ամէն մէկը իր անունով կոչելով լաւ գիտնալով մանաւանդ անոնց ընտանեկան կացութիւնը ու յաճախ հարցնելով այդ մասին պահելու համար հեռաւորութիւնը իրենց անձերուն միջեւ, վախնալով մարդոց գաղտնի անձէն, այդ փոխանցիկ, այդ գաղտնի բայց անծածկելի ծարաւէն որ մարդիկ ունին իրարու համար, տեսակ մը հասարակաց կողոպուտ, ուր միշտ ինքն էր որ զոհ կ՚երթար, կը հատնէր կը կորսուէր, ինչպէս եղեր էր Դաշնակցութեան մէջ որու շարքերը մտեր էր երիտասարդութեան, յուսալով որ կ՚ազատէր ի վերջոյ իր անձին պղտոր, անտէր ու անուղղութիւն ներկայութենէն որու ետին ու առջին ոչինչ, ոչինչ կար բացի ուրիշներու, անծանօթ մարդերու ձգած յիշատակներէն ու կեանքի աւելցած փշրանքներէն *որոնցմով մրջիւնն իսկ չի կշտանար* ըսեր էր այդ ժամանակ, նայելով ընկերներուն երբ կատաղի, անվընաս, դերասանութեան սահմանը հասած ֆետայական երգեր կ՚երգէին ու իր աչքերը կը լեցուէին ու անձը կը յորդէր, կը կորսուէր նորէն հաւաքական երեւակայութեան մէջ բայց ետ կու գար աւելի ուշ, կէս ժամ վերջ ուր որ ըլլար, ետ կու գար քիչ մը յոգնած ու պակսած, տխրած նոյնիսկ, բայց մանաւանդ տկարացած, անճանաչելի դարձած ծիծաղելի անձ մը, ի՛նքը: Խանդավառութիւնը, ատանկ տեղը կայնած մարդուն՝ որ քիչ վերջը սիկարէթը կը վառէ, սուրճը առջին կը խօսի շուկային մասին, *ատանկ մարդուն խանդավառութիւնը, բարեկամ, կնիկ գրգռելու ու կէս ճամբան ձգելու պէս բան մըն է*, ըսեր էր մէկը օր մը ու ինք վրան խնդացեր էր: Յետոյ էր որ հասկցաւ, երբ կը տեսնէր հարիւրաւոր հին ընկերները որոնք քսան տարի վերջն ալ նոյն եռանդով նոյն երգերը կը պոռային նոյն ակումբին մէջ, որոնք անգոյն օրեր ակումբ կը քաշկռտուէին, ժողովի հինցած աթոռները կը հաւաքէին, այդ խակ ու հասած անցած մարդիկը, միայնակ ու տրտում որոնք այնքան տկարացեր էին որ շարքերէն դուրս ելլելու ուժն իսկ չունէին այլեւս, բանտարկուած իրենց պատանութեան կարծրացած երազանքներու խոզակին մէջ, շուկայի խարտոցին տակ խորտ ու բորտ բայց դեռ շեշտ մը պահած իրենց միամիտ օրերու խանդերէն, հիքնոսացածներու պէս լսելով, միայն լսելով ու կրկնելով հազարերորդ անգամ նոյն ճառերը, խօսքերը, խօսքերու շեշտերը ու նախադասութիւններու միջեւ դադարներն անգամ մինչ ինք ուրիշ բան կ՚ուզէր կեանքէն, ինք ալ չէր գիտեր ինչ բայց ուրիշ, ուրի՛շ բան, ոչ թէ մարդ կամ աստուած կամ դրամ կամ կին կամ ինչ որ ալ ըլլայ այլ գաղտնիք մը պահուըտած իր անձին մէջ *չէ չէ, այդ ալ չէ* կը մտածէր նայելով բանուորներուն Տահր Էր Պայտարի շանթիէին վրայ, ինք քարի մը կռնակը նստած ծխելով ու փնտռելով կամ փախելով բայց կարեւորը չկորըսւիլն է մարդկութեան ու երկնքի հսկայ տարածութեան միջեւ, չպզտիկնալ մինչեւ անկարելի ծայրը, զգալով արդէն գալիք տարիներու յուսահատութիւնը ու գութը հիմա որ նորէն կ՚ուռէր, կը կոտտար վէրքի մը պէս անուշ... :

* * *

– Եկուր տունս երթանք:

Չհաւատաց ականջներուն, յիշելով ապտակը որ փակցուցեր էր, վախով ու զարմանքով, անոր երեսին երկու օր առաջ տակաւին, երբ փորձեր էր նորէն տաքցած գինի խմցնել, գետինը ոտքին առջեւ երկնցած, սիկարէթի ռէքլամներու մարդոց պէս: Բայց հոն ոչ հարուստի սենեակ էր ոչ ալ գետեզերք մը մշուշի մէջ արգիլուած, անկարելի: Հոն իր պէքեարի ողորմելի սենեակն էր *կամ՝ իրապէս կը սիրէ կամ ալ ապուշ մըն է* անցաւ միտքէն: Նայեցաւ հիմա անոր թաց աչքերուն, ծանր կոպը ու քրտնած քիթը ամբողջ անձը խոնաւ ու խարխուլ – ոչ մէկն էր ոչ ալ միւսը *պարզապէս բան մը ըսելու համար էր* մտածեց:

– Ո՛չ:

Կարճ լռութիւն մը:

– Եկուր սուրճ մը առնենք Պապ Իտրիս: Կամ պաղպաղակ մը, ինչ որ կ ուզես:

Նորէն նայեցաւ քրտինքին, ինչպէս անցեալ օր ապտակէն ետք երբ ան իրարանցումը ծածկելու համար ծռեր էր գաւաթի կտորուանքները հաւաքելու, յետոյ առանց բառ մը խօսելու, պատժուած տղեկի մը նման, մեկներ էր տունէն զինքը հոն ձգած, ու ինք խնդացեր էր, ինչպէս ֆիլմերու մէջ կ՚ըլլար:

– Սպասէ հիմա կու գամ:

Դանդաղօրէն, պայուսակը սեղմած, կտրեց գրասենեակը ծուռիկ-մուռիկ գիծով եւ ուղղուեցաւ աջ նրբանցքին կողմը ուր թուալէթը կար: Առանձին կ՚ուզէր ըլլար նորէն, բայց կը սիրէր քալել գրասենեակին մէկ ծայրէն միւսը որովհետեւ գիտէր որ բոլորն ալ ծածուկ ձեւով մը զինք կ՚երեւակայէին ոչ միայն այդ վայրկեան այլ մանաւանդ մօտիկ ապագային երբ իրենց պիտի պատկանէր ինչպէս ամէն աղջիկ որ պիւրոյի մէջ կ՚աշխատի, կը գնուի կը ծախուի: Բայց ոչ ոք համարձակեր էր մօտենալ, դպնալ նրբանցքներուն ու պիւրոյի նեղ տեղերը. գոհացեր էին նայելով ու երեւակայելով ու հետեւելով սա անհրապոյր, տգեղ, պոչ-չշարժող, աղքատ ու ազատ աղջկան որուն ուժը սակայն չէին երբեք հասկցած *դուն ուրիշ ես* ըսեր էր առտու մը Իպրահիմ վերելակին մէջ կաս կարմիր կտրելով ու ինք նայեր էր հայելիին ոչ մազերը մազ էին ոչ շրթունքները, ոչ դէմքը բանի մը կը նմանէին, կուրծք ու կոնք ալ չունէր որ գրգռէր անոնց ախորժակը ու նիւթ տար խօսակցութեան երբ առանձին ըլլային *բան մը չունիմ ես* ըսեր էր ցած ձայնով խօսելով գրեթէ հայելիին ուրկէ տղան իրեն կը նայէր երջանիկ ու շուարած բայց ինք շատ լաւ գիտէր որ տարբեր էր, ուրիշ մէկն էր ինք, բոլոր աղջիկները մէկդի, ինքը մէկդի, ոչ մէկ ընտանիքի ու ազգի ու անձի կրնար պատկանիլ սկիզբէն ի վեր, մանկութեան թշուառութեան ու կռիւներէն ի վեր մինչեւ հիմա պայքարելով մարդ արարածին ու անոր շինած պարիսպներուն ու բանտերուն դէմ պաշտպանելու համար իր ուրիշութիւնը, իր տգեղութիւնը, իր մաքրութիւնը *ես մաքուր եմ* կրկնելով մանաւանդ երբ միանակն էր սակայն առանց հասկնալու ինչ արժէք ունէր ատիկա մինչ ընկերուհիները կուրծքերնին ցնցելով յետոյքնին խաղցնելով կ՚անցնէին առջեւէն, դեռ հազիւ տասը տարեկան ու արդէն քանի՞ տարիէ ի վեր գիշերը անկողնին մէջ գիջութիւն կ՚ընէր եւ ուսուցիչները ի՞նչ կը գտնէին իր կատաղի արհամարհոտ մեկուսացումին մէջ որ նախակրթարանի ցած սեղաններուն քովը կու գային կը նստէին որեւէ

պատրուակով, ծեր ու երիտասարդ, ծունկերնին ցաւելով ու կարմրած քիչ մը, շունչը բռնած, վախնալով ու սպասելով որ տասը տարեկան աղջիկը շարժում մը ընէ, խօսք մը ձայն մը որ փարատէ սառոյցը – բայց ինք արդէն ամէն բան կը հասկընար: Բացի մէկ բանէ որ աւելի ուշ գիտցաւ, երբ ձգեց դպրոցը ու գործի անցաւ Օրդ. Արաքսիին քով – թէ մարդիկ բոլորն ալ առանց բացառութեան մեղքերու, յանցանքներու տակ ճզմուած, աղտոտած շրջուն կորած ճամբորդներ էին որոնք զիրար կը փնտռէին, կը հոտուրտային *այո, Ալիս, կը հոտուրտան կ՚ըսեմ՝ քեզի* աւելցուցած էր Օրդ. Արաքսի պզտիկ քիթը առաջ հրելով ու խոշոր աչքերը ու գլխուն փակած մազերը իրեն շունի մը երեւոյթը տալով ու ինք խնդացեր էր *բացի անոնցմէ որոնք մաքուր են* աւելցուցեր էր կարուհին ու անոնք չէին փնտռեր որովհետեւ շատ քիչ էին ու կը ճանչնային զիրար, անոնք ազատ էին, բարի ու ուժով *ուժով մանաւանդ հօրս պէս* եզրակացուցեր էր ինք, մէկ ականջով մտիկ ընելով աշխատանոցի աղջիկներուն պատմութիւնները իրենց գինով, խումարճի ու ծոյլ հայրերուն եղբայրներուն ամուսիններուն աշխարհի մասին ուր կռուազան մազոտ նետող-բռնող կամ երկչոտ աննշան ամչկոտ կամ քիթը գործին մուկի պէս փակցուցած դրամի համար մեռնող երիտասարդներ իրենց կը սպասէին գործէն ետք օթօմաթիք սուրճի մը յետոյ Պուրճի սինէմաներէն մէկուն մէջ մինչ իրենք կ՚երազէին յղի փորով փոդոցը անոնց թեւը անցած քալելու երջանկութեան մասին ու ինք կը յիշէր հօրը խօսքը *աղջիկս ես՝ քեզի մինչեւ համաբարան ալ կը դրկեմ* իրիկուան տխուր լռութեան մէջ ձայնը այնքան վիրաւոր, մարդկային որ ցաւ մը անցեր էր մէջէն ու ինք վախցեր էր որ կրնար գթալ անոր վրայ մինչեւ կեանքին վերջը ու ատոր համար ըսած էր *ոչ հայրիկ, ես պիտի աշխատիմ* վստահ շեշտով մը որ զինք ալ զարմացուցեր էր *գիտեմ աղջիկս* լսեր էր հօրը ձայնը վերէն, քովը կայնած՝ նայելով պատուհանի ապակիին ինկող անձրեւին ու հաւանաբար ուզելով ձեռքը գլխուն դնել. *կրնաս աշխատիլ լաւ դրամ ալ շահիլ... բայց ատոր համար չէ որ կ՚ուզեմ դպրոց երթաս* ու ինք սպասեր էր բուն գաղտնիքին, նայելով մօր աւելորդ, ամբողջութեամբ նիւթեղէն կերպարանքին որ կ՚երթար կու գար սենեակէ սենեակ ու ինք մտածելով ես *ասանկ բան չեմ ըլլար* տեսնելով մօրը մտահոգ դէմքը ու մարմինը գետնին փակած հագիւ հողէն դուրս ելած: Այն ատեն հայրը շարունակեր էր, նոյն կակուղ, խիտ ձայնով *որ՝ իտէալ ունենաս, մաքուր մնաս, ազատ ըլլաս, ազա՛տ*: Բառերը այնքան անբնական, անսովոր էին հօր ձայնին մէջ որ շուարեր էր ու կարծեր էր որ վրան իշխել կ՚ուզէր ան, իր իմաստութեան, իր հովանաւորութեան, գութի ու սէրի խառնուրդ բանի մը տակ դնել զինքը, իր 14 տարեկանի կեանքը, հակառակ որ լաւ գիտէր թէ ինք բնաւ չէր հանդուրժեր ատանկ հայրութիւն, կը փախէր կ՚երթար ինչպէս անգամ մը երբ բարկութեան անիմաստ նոպայի մը մէջ պոռացեր էր վրան ու ինք դուռը քաշեր գացեր էր քաղաքէն դուրս Անթիլիասի ընկերուհիին քով մինչեւ որ Աբոն գտեր էր զինքը անձրեւին տակ ու թաքսի մը դնելով քշեր տարեր էր Պիքֆայա սրճարան մը երկու ժամ ցած ձայնով երկուքական սուրճ պաղէն դողալով սիրահարներու պէս հեռուէն եթէ նայէին բայց ներսէն կարծրանալով, ատելով ու սիրելով իր եղբայրը *հոս նայէ Ալիս՝ ի՞նչ է ասիկա ասանկ չեն խաղար մեծ բաներու հետ* ու ինք գիտէր որ եղբայրը անճարակ էր խօսելու մէջ, խնդալը կը բերէր,

հօրը քիթէն ինկած էր *լուրջ եմ հա* կրցած էր ըսել քառորդ ժամուան ընթացքին *դուն չես հասկնար* պատասխաներ էր ինք, առանց սակայն համարձակելու սիկարէթ ծխել անոր ներկայութեան, իր պզտիկ եղբայրը ան ալ... *ինչո՞ւ չեմ հասկնար եղեր* բայց օգուտ չունէր բացատրելը անձրեւին մաշող քերթող աղմուկին մէջ մինչ կարսօնը սառեր էր քիչ անդին առանձին անհոգ, որպէս թէ գոյութիւն չունէին իրենք ու մանաւանդ տեղատարափը որ կը խարտոցէր կը բանտարկէր իր պզտիկ աշխարհը որ պէտք էր ազատէր եղբօր ու հօր ու բոլոր մարդոց ձեռքերէն աչքերէն եթէ միայն կարենար դիմադրել քաշողական խենթանալիք ուժին որ վրան կը նետէր հին աշխարհէ մը մթութիւններէ ու անհասկնալի խռովքներէ եկած արձագանգը հսկայ-հսկայ սրտի մը պայթումին որ սակայն բզիկ-բզիկ բոլորին մէջ կը շարունակուի չմեռնիլ, կը փորձէ ամբողջանալ կրկին...:

Դուռը կղպեր էր: Կը փախէր միշտ գոց, նեղ վայրերէ, հոն ուր մարդիկ իրենց անցքին հետքը կը ձգեն, անանձնական մտերմութիւն մը կը ծփայ աղտոտ յախճապակիին երեսին ու խեղդուած հոտերու մէջ: *Ինչո՞ւ եկայ* մտածեց, նեղուելով արդէն այդ գրեթէ կպչուն, խոնաւ օդէն: Պէտքարաններուն օդը չէին զովացներ ու ամէն ինչ աւելի մորթային էր: Սակայն ցնցեց ինքզինքը: Մէկ բան կը մնար ընելիք – մերժել, մերժել վերէն վար մեծերուն ու անոնց աղիքներէն շինուած պզտիկ մարդոց աշխարհը, հայրն ու մայրը պէտք է երթան իրենց հայրութեան ու մայրութեան զառիթափէն վար, պէտք է կորսուի նաեւ եղբօրը շեղբի պէս սուր, կարծր իտէալիզմը, պէտք է երթայ կուսակցութիւն ու հայութիւն, ամէն ինչ աւելորդ կը թուէր: Ինքը գրեթէ անդին անցեր էր, իր մանկութեան ու երիտասարդութեան աժաննոց, օքքազիոն աշխարհէն անդին, շատ կեղծիք կար մէջը, եղբօր կեցուածքին ու նեղ բառերուն մէջ, հօր ակնկալութիւններուն, մօր լուռ աղաչանքին մէջ *իրաւունք չունին* մտածեց, *սուտ են*: Ուրիշ բան չկար ընելիք ասկէ ետք, Ժորժը կրնար սպասել դուրսը, ափերը իրար շփել արդէն երկու հազարի յոյսով, բայց ինք գիտէր այդ բոլորը ու որոշեր էր իր կեանքը ուզածին պէս շինել ասկէ վերջ: Եթէ միայն յաջողէր ընտանիքէն ազատուիլ, մեռցնել այդ մոգական ուժը որ զգացումներէն ու գաղափարներէն անդին գտնուող առանցքի մը կապուեր էր, տեսակ մը հազարամեայ բնազդ, մեռցնել անոնց եղերական անվերջանալի հաւաքական սպասումին մէջէն ելլէր ու փախէր *Կիպրոս կ՚ընեմ վիժումը* կրկնեց *կ՚ազատուիմ ամէն ինչէն* ու երկվայրկեան մը տեսաւ ընտանիքին սարսափահար գայթակղութիւնը, ճիչն ու ապտակը, յետոյ մօրը ապուշ լացը ու հօր անասնային նայուածքը պատուհանէն դուրս ու եղբօր կատաղի կեղրոնացումը, խտացումը լռութեան բռունցքին մէջ ու Սարգիսը որ կը խնդար միւս սենեակը մինչ Տիգրան արդէն ուրիշ աղջկան մը փէշը վեր կ՚առնէր ու Ժորժը կ՚երազէր իր երկու հազարը: Բայց երեւակայութիւնը կարճ մնաց, չտեսաւ թէ ուր կ՚երթար, ինչ կրնար ընել ասկէ վերջ:

Հայելիին նայեցաւ ու անշարժացաւ *յաղթեցի* մտածեց:

Սան Ֆրանսիսքօ - 1988

Վահէ Օշականի անհեթեթի արձակը

ԿԱՐԷՆ ՋԱԼԼԱԹԵԱՆ

Վահէ Օշական գոյութենապաշտ ներշնչումով՝ անհեթեթի գրողն է: Անոր գոյութենապաշտութիւնը, որ կը սնանի եւրոպական, մասնաւորաբար՝ ֆրանսական յետ-պատերազմեան մթնոլորտէն, քննադատներու կողմէ յաճախ գրաւած է քննադատներուն ուշադրութիւնը, յատկապէս բանաստեղծական գործերուն պարագային: Ինչ կը վերաբերի անհեթեթին, ըստ Օշականի, անիկա բանականութեան, տրամաբանութեան եւ նոյնիսկ մտածողական կառոյցներէն դուրս է, եւ ըլլալով մշտական սպառնալիք այս վերջիններուն՝ մարդկային կեանքի ողբերգականութեան աղբիւրն է: Օշական անհեթեթը կը մտածէ գոյութենապաշտ տեղիքներով, որոնցմէ հիմնականներն են՝ մարդկային լքուածութիւնը իմաստէն, հաղորդակցելու մեկուսացնող դժուարութիւնը, ինչպէս նաեւ ազատութեան կարելիութեան վրայ դրուած շեշտը, որպէս անյոյս ըմբոստութիւն: Ով որ կը գիտակցի տիեզերքի անհեթեթութեանը՝ աւելի մօտ է մարդկային այս խորագոյն ճշմարտութեան եւ հետեւաբար կ՝ապրի աւելի վաւերական կեանք մը: Գրականութիւնը որպէս արուեստ նախ եւ առաջ կոչումն ունի ծառայելու կեանքի ողբերգականութեան լուսաբանումին՝ որդեգրելով գիտակցութեան բացարձակ դրսութեան տեսանկիւնը, ազատագրուած եւ ազատագրող բարոյախօսական կապանքներէն: Այդ կապանքներուն մասին, Վահէ Օշական չէ խնայած իր քննադատութիւնները, վաթսունական թուականներու սկիզբէն «Բագին»ի մէջ հրատարակած իր յօդուածներով: Աւելի ուշ փորձած է անհեթեթի ողբերգականութեան մասին զուտ գրական վկայութենէն անդին մտածել՝ առաջարկելով բացարձակ սէրը որպէս կեանքը տանելի դարձնող տեսլական: Թէ ինչպէ՛ս Օշականի արձակը կը յենի գոյութենապաշտ բնանիւթերու վրայ, բայց կը զարգանայ իւրովի՝ այդ մասին վարի հակիրճ մատնանշումները կը փորձեն գաղափար մը տալ: *Կամուրջ* անտիպ վէպը այս ստեղծագործական հոլովոյթին կարեւոր հանգրուաններէն մէկն է:

Նախ փորձենք պարզել *Կամուրջ* վէպին տեղը Վահէ Օշականի արձակ գործերու ծիրին մէջ: Յայտնի է որ հեղինակին առաջին հրատարակութիւնը «Պիրատէր Յակոբ» (Սեպտեմբեր-Հոկտեմբեր 1945) պատմուածքն է, երկրոր-

ԿԱՐԷՆ ՋԱԼԼԱԹԵԱՆ

Օնած է Գիւմրի: 2003-էն բնակութիւն հաստատած է Լոս Անճելոս: UCLA-ի մէջ ուսանած է գրականութիւն եւ փիլիսոփայութիւն: Ներկայիս Գալիֆորնիոյ IRVINE համալսարանին մէջ կը հետեւի բաղդատական գրականութեան ճիւղին եւ իր աւարտաճառը կը պատրաստէ նիւթ ունենալով յետ-պատերազմեան հայկական սփիւռքի գրականութիւնը եւ շարժանկարը:

դը՝ «Սրճարանը»[1] (Նոյեմբեր 1946), երկուքն ալ լոյս տեսած Գահիրէի «Յուսաբեր» հանդէսին մէջ: Յետոյ կու գան «Գիշեր» եւ «Վարագոյր» պատմուածքները, որոնք լոյս տեսած են Պէյրութի «Ակօս» գրական հանդէսին մէջ (Փետրուար 1955 եւ Փետրուար 1958): Ասոնցմէ ետք ունինք նախ՝ «Հայր եւ որդի» անտիպ պատմուածքը, որուն մեքենագրուած բնագիրը «3 Յուլիս 1967» թուականը կը կրէ, եւ նոյնպէս անտիպ, բայց մեքենագրուած *Կայարան թիւ չորս* վիպակը՝ «4 Մայիս 1968» թուականով: Վերջինս մասամբ լոյս տեսած է «Ահեկան» հանդէսին մէջ (1968, թիւ 3-4, էջ 69-78): Յետոյ կու գայ «Փախստականը» պատմուածքը (1971), որ աւելի ուշ մտած է նոյն վերնագիրը կրող հատորին մէջ (1987): Եւ վերջապէս՝ «Շղթան» արձակ գրութիւնը, որ լոյս տեսած է «Երիտասարդ հայ» թերթին մէջ (30 Դեկտեմբեր 1971, թիւ 46, էջ 10-12): Ըստ երեւոյթին՝ *Կամուրջ* վէպը (Յունուար 1973)[2] գրուած է վերը նշուած արձակ գործերէն ետք: Անոր գոյութենապաշտ դրոյթներով պայմանաւորուած բովանդակութիւնն ու յատկանշական կառոյցը աւելի յստակ կ՚երեւին նախորդ գրութիւններու ընթերցման լուսարձակին տակ:

Օշական անհեթեթը կը մտածէ գոյութենապաշտ տեղիքներով, որոնցմէ հիմնականներն են՝ մարդկային լքուածութիւնը իմաստէն, հաղորդակցելու մեկուսացնող դժուարութիւնը, ինչպէս նաեւ ազատութեան կարելիութեան վրայ դրուած շեշտը, որպէս անյոյս ըմբոստութիւն:

Առաջին շրջանի կտորները («Պիրատէր Յակոբ», «Սրճարանը» եւ «Գիշեր») գործեր են, որոնք անհեթեթի խնդիրը գրեթէ չեն շօշափեր: Անոնք մեծապէս կը զարգանան պատումի ներկայ ժամանակով, արտաքին գործողութեան մակարդակի վրայ, մինչ պատմողին ձայնը կամ նկարագրութիւնները քիչ անգամ կը կրեն գոյութենապաշտ երանգներ: Մինչդեռ «Վարագոյր»ը, զգալիօրէն աւելի ծաւալուն, եւ «Հայր եւ որդի»ն կը զարգանան յստակ գոյութենապաշտ բնանիւթերով: «Վարագոյր»ը

[1] «Սրճարանը» գրութիւնը կը կրէ «ՎԱՀԷ» ստորագրութիւնը: Ոճի եւ թեմայի նմանութիւններէն մեկնած, կարելի է եզրակացնել, որ «Պիրատէր Յակոբ»ի եւ «Սրճարան»ի հեղինակը Վահէ Օշականն է: Երկու գրութիւններուն գործողութիւնները տեղի կ՚ունենան Պաղեստինին մէջ եւ կը համընկնին հեղինակի Երուսաղէմ ապրած տարիներուն: Յստակ չէ, թէ ինչու երիտասարդ Վահէ Օշականը միայն իր առաջին անունով ստորագրած է այս գրութիւնը: Թերեւս փորձ մըն է ծածկելու կապը հօր՝ Յակոբ Օշականի հետ:

[2] *Կամուրջ*ի մեքենագրուած բնագիրն ունի 122 էջ եւ ստորագրուած է «3 Յունուար 1973»: Կայ անոր երկրորդ տարբերակ մը, զոր Օշական ստորագրած է «Սան Ֆրանցիսկո 1988»: Երկրորդ տարբերակը պատճէնն է առաջինին որոշ նուազագոյն փոփոխութիւններով, ըստ երեւոյթին, Վահէ Օշականի ձեռքով կատարուած: Էջագրութիւնն ալ գրեթէ նոյնն է, միայն թէ երկրորդ տարբերակն ունի 123-րդ էջ մը հետեւեալ բովանդակութեամբ «1972, Օգոստոս 14, կէսօրէ ետք ժամը քսան անց», ինչ որ կարեւոր մանրամասնումն է *Կամուրջ* վէպին համար:

մէկու մը մասին է, որ տարիներու վրայ երկարող նկրտումներէ ետք, երբ կը կարծէ, թէ յաջողութեան հասած է, անկարող կը գտնուի ներկային մէջ իր տեսած խորին անձնական իմաստը բաժնել ուրիշ մէկու հետ: Իմաստաւորելու այս պահանջը եւ անկարողութիւնը ցոյց կու տան, թէ մարդիկ ի՛նչպէս իրենց կեանքերը անվաւեր կ՚ապրին: Պատմուածքի բուն գործողութիւնը արտաքին իրադարձութիւններէն չէ բաղկացած, այլ այս ձախողութեան փորձառութեան ընթացքին՝ գիտակցութեան տագնապին կը հետեւի: «Վարագոյր»ի պատմուածքի այս ներքին գործողութիւնը կը մատուցէ շարք մը այլ գոյութենապաշտ տեղիքներ, որոնք յաճախ ներկայ են Օշականի միւս գրութիւններու մէջ: Ասոնցմէ առաջնակարգը ազատութեան փորձառութիւնն է, զոր «Վարագոյր»ի հերոսը մասամբ միայն կը կատարէ գիտակցութեան մակարդակին: Կայ նաեւ կատաղի սեռականութիւնը, որ նոյնպէս կը խորհրդանշէ մարդկային մոլորուածութիւնը, երբ ան կեանքի իմաստազրկութեան հետ տակաւին հաշուի չի նստիր: Եւ վերջապէս՝ խորհրդաւոր աչքը, որ գաղտնաբար կը հետեւի եւ գիտակցութեան բացարձակ դրսութիւնը կը խորհրդանշէ: Իսկ «Հայր եւ որդի»ն, արձագանգելով Դոստոյեւսկիին, անհեթեթին կը մօտենայ անմեղ տղեկի մը մահուան պատահարով: Այս ողբերգութեան դէմ յանդիման՝ պատուելի հայրը աղօթքով որեւէ իմաստ փրցնելու անկարող է, ու այդ անկարողութիւնը անհեթեթը քողարկող անվաւերութեան ախտանշանն է: *Կայարան թիւ չորս* վիպակը վերստին ձեռք կ՚առնէ անհեթեթը չգիտակցելու պատճառով՝ անվաւեր կեանք վարելու բնանիւթը: Վէպին առանցքային դէպքը կեդրոնական տիպարին կողմէ արթննալն է անհեթեթին, ինչ որ տեղի կ՚ունենայ մահացու վտանգի մը դէմ յանդիման, ու տիպարին կու տայ հոգեբանական եւ գաղափարաբանական սովորութիւն դարձած թակարդներէ ազատուած ըլլալու գիտակցութիւնը: Այսպէս ուրեմն՝ վիպակը եւ վէպը, որպէս տարածուն գրական սեռեր, Օշականին կ՚ընձեռեն

Օշականի արձակը կը յենի գոյութենապաշտ բնանիւթերու վրայ, բայց կը զարգանայ իւրովի:

տիպարներու կերպարանափոխումները աւելի մանրամասնօրէն նկարագրելու միջոցը, որոնց յաճախ՝ նոյն այդ տիպարները մասամբ միայն կը գիտակցին կամ կը հասկնան: Սակայն գրականութիւնը՝ անոնց մասին աւելի ընդարձակ վկայութիւն բերելով, իր պարտականութիւնը կը կատարէ եւ միեւնոյն ատեն՝ Օշականեան իրապաշտութեան վերաբերեալ սահմանում մը կը թելադրէ: Ինչ կը վերաբերի «Փախըստականը» պատմուածքին, ան հաղորդակցութեան անկարելիութեան եւ մահը դիմագրաւելու բնանիւթերը կը սրէ լկտիութեան եւ գռեհկութեան վայրագ դրուագներով: Եւ վերջապէս կայ «Շղթան», գրութիւն մը որ կը յիշեցնէ *Կամուրջ*ին ոճը. երեք էջնոց, նախադասութեան եւ պարբերութեան բաժանումներէ զուրկ յեղում մըն է, որ մասամբ կը փորձէ նոյնանալ փոքրիկ տղեկի մը դիտանկիւնին, տղեկի մը որ առանց մօր մնացած է եւ որուն հայրը ի վիճակի չէ մօր կորուստը ընդունելու:

Կամուրջ վէպը Օշականեան արձակի վերը նշուած յատկանիշներուն բարդ համադրութիւնը կը հանդիսանայ: Հոս ալ հիմնական գործողութիւնը գիտակցութիւններու մակարդակին կը ծաւալի: Վէպին մէջ գոյութենապաշտ

Կամուրջը կառոյցով ամենէն կուռն է Օշականի արձակ գործերէն: Անոր արտաքին գործողութեան (որ կը ներառնէ պատումի ներկան) տեւողութեան կարճութիւնը ընթերցողի ուշադրութիւնը կ՚ուղղէ դէպի գիտակցութեան ներքին ժամանակի անսահմանութեանը:

անհեթեթը աւելի օրկանական կերպով է մանուած արտաքին իրականութեան հանգամանքներուն հետ: Այսպէս՝ ընթերցողը կը մխրճուի 1960-70-ականներու Պէյրութի կեանքին մէջ, կտրտուած տեղեկութիւններ ստանալով ընտանիքի մը անդամներու անցեալէն, առօրեայէն եւ վէրքերէն, մարդիկ ովքեր մեծապէս թակարդուած են անվաւերութեան ճիրաններուն մէջ: Դերակատարներն են՝ վաթսուններոց հայ աշխատաւոր տղամարդ մը՝ երեք զաւակներու հայր, կինը՝ լուռ եւ անտեսուած, նուազագոյն կերպով նկարագրուած վիպողին կողմէ, երեք զաւակները՝ մեծ տղան, երեսուններոց, վաճառականի աշխարհահայեացքին զոհ, միջնեկ աղջիկը՝ յայտնատեսական ընդունակութիւններով, ամենէն հասուն տիպարը, նոյն ատեն սեռականութենէն ազատագրուած, եւ փոքր տղան՝ գրեթէ պատանի, իտէալապաշտ ու հայրենասէր: Աւելցուցէք ասոր Պէյրութի միջավայրը, դաշնակցական առասպելական մթնոլորտը, ամերիկայէն այցելող գործարար զարմիկը եւ վէպին պարզած պատկերը ամբողջական կ՚ըլլայ:

Կամուրջը կառոյցով ամենէն կուռն է Օշականի արձակ գործերէն: Անոր արտաքին գործողութեան (որ կը ներառնէ պատումի ներկան) տեւողութեան կարճութիւնը ընթերցողի ուշադրութիւնը կ՚ուղղէ դէպի գիտակցութեան ներքին ժամանակի անսահմանութեանը: «Բագին»ի այս թիւին մէջ հրամցրուած էջերը վէպին սկիզբէն առնուած են եւ կու տան առանձին տիպարներու կեանքերը, վիպելով գիտակցական, մարմնային ապրումներու խիտ իրականութիւն մը, ծփալով ներկայէն անցեալ: Ոճով դժուար ընթեռնելի է ու ընթերցողէն լարում կը պահանջէ. երկարաշունչ եւ ոլորապտոյտ նախադասութիւններ, որոնք մտազուգորդական տրամաբանութեամբ կողք կողքի եկած, անկանխատեսելիօրէն կ՚անցնին ժամանակի մէկ խաւէն միւսը:

*Կամուրջ*էն ետք՝ Վահէ Օշական հրատարակած է պատմուածքներու երեք հատորներ՝ *Փախստականը* (1987), *Թակարդին շուրջ* (1988), *Սերունդներ* (1995), ինչպէս նաեւ *Պատուաստը* վէպը (որպէս շարք «Յառաջ»ին մէջ, Սեպտեմբեր-Դեկտեմբեր 1995): Առնուազն ութսունականներու կէսերէն՝ ձեռնարկած է նաեւ *Հրուանդան* պատմական վիպաշարքին: Անկէ կրցած է աւարտել միայն երկու հատորներու մեքենագրուած բնագիրներ, որոնք նոյնպէս անտիպ են: Ըլլալով հանդերձ կայացած եւ կարեւոր գործեր, այս գրութիւններէն քիչերը ունին *Կամուրջ*ին ոճային իւրայատուկ սաստկութիւնը:

On Deep Background*

Հրայր Անմահունի Էօլմէսէքեանի հետ

ՐԱՖՖԻ ԱՃԷՄԵԱՆ

Հրայր Անմահունի Էօլմէսէքեան Սփիւռքի արուեստագէտն է, եթէ այդ բազմիցս չարչարուած եզրը պարպենք՝ իր սովորական երկակի հասկացողութիւններէն՝ կապուած ներսի/դուրսի, կեդրոնի/ծայրամասի, վաւերականի/անվաւերի, մնայունի/գնայունի եւայլն: Հարիւր տարի է վերապրող գոյութիւն մը կը քաշքշենք ցամաքամասէ ցամաքամաս, մատի փաթթոց ըրած յանկերգներ կրկնելով մենք մեզի, մինչ կեանքը ամէն զարնող ալիքի հետ կարծես մեզ աստիճան մը եւս կը բաժնէ մենք մեզմէ: Անմահունիի արուեստը ճիշդ այդ գոյութիւնն է որ կը հարցաքննէ՝ փորձելով սթափեցնել մարդը՝ իր թմբիրէն, որ արթննայ, շուրջը դիտէ, ինքզինք գտնէ: Ուրիշ՝ ի՞նչ կրնայ նշանակել Սփիւռք ըլլալ եթէ ոչ ապրիլ պահը ու վայրը որուն մէջ կը գտնենք մենք զմեզ, տեսակ մը բախտ եւ ոչ անէծք: Բախտը վերադառնալու կեանքին, որմէ անապատի աւազները ուզած էին բաժնել մեզ առյաւէտ: Բախտը ցրուումին ու անոր մէջէն աշխարհին ժամանակը բռնելու կարելիութիւններուն, ոչ թէ միայն մեր հաշուոյն, այլ ապագային: Բախտ մըն է այսքան զօրաւոր գիտակցութեամբ այսքան՝ խիտ փորձառութենէ անցած ըլլալը՝ եթէ գիտակցէինք անոր բացած կարելիութիւններուն: Այդ կարելիութիւնները կը կապուին մանաւանդ անոր ստեղծագործ ուժի հնարաւորութիւններուն, մտքի ու արուեստի հնարաւորութիւններուն: Տասներկու տարի առաջ Մարկ Նշանեան կը գրէր, որ այդ հարցադրումները անձնաւորուած են Անմահունիի կողմէ ու «կցուած սփիւռքեան արուեստի կարելիութեան եւ անկարելիութեան՝ խնդիրներուն»:[1]

ՐԱՖՖԻ ԱՃԷՄԵԱՆ

Ծնած է Պէյրութ: 1987-ին հաստատուած է Մոնթրէալ: Շրջանաւարտ է Մոնթրէալի Գոնգորտիա համալսարանէն՝ որպէս ճարտարագէտ: Հետեւած է նոյն համալսարանի փիլիսոփայութեան դասընթացքներուն: Առաջին գրութիւնները լոյս տեսած են «Հորիզոն» շաբաթաթերթի «Գրական յաւելուած»ին մէջ, 1994-էն սկսեալ: Մաս կազմած է նաեւ անոր խմբագրական կազմին, ինչպէս նաեւ Լոս Անճելըսի «Բաց նամակ» պարբերականին: Աշխատակցած է զանազան գրական ամսագիրներու եւ թերթերու՝ «Բագին»ին, «Յառաջ»ին, «Ինքնագիր»ին եւ Մարկ Նշանեանի «Կամ» հանդէսին:

* On Deep Backgoundը կ'ակնարկէ հասկացողութեան մը, համաձայնութեան մը, պայմանագրի մը, կնքուած պաշտօնական կողմի մը ու լրագրողի մը միջեւ, որ կ'արգիլէ ոչ թէ միայն հաղորդուած տեղեկութեան վերագրումը աղբիւրին, այլ նաեւ անոր ուղղակի յարասութիւնը: Տե՛ս http://www.ehrayr.com/artist-statement.html

[1] «ԿԱՄ», Հանդէս վերլուծական, թիւ 6, Լոս Անճելըս, 2005, էջ 28:

Ո՞վ է Հրայր Անմահունին: San Francisco Art Institute-էն շրջանաւարտ, մասնագիտացած ֆիլմարուեստի մէջ, երեսուն տարիէ ի վեր կ՚աշխատի այսպէս կոչուած «յղացական» արուեստի ծիրին մէջ: Իր բազմաթիւ գործերուն մէջ իշխողը միտքն է, որովհետեւ ինչպէս ինքը կ՚ըսէ՝ «արուեստը մտածելու տեղն է»: Անմահունի իր աքցանին մէջ կ՚առնէ շրջապատէն բխող գոյութենական հարցերը՝ դիտուած իր իւրայատուկ տեսանկիւնէն: Այդ տեսանկիւնը նաեւ համամարդկային է, երբ կ՚անդրադառնանք, որ ամբողջ աշխարհը կ՚երթայ դէպի սփռում: «Ստեղծել վայրը ուր ըլլալ» կը գրէր բանաստեղծը տարիներ առաջ:[2] Անմահունիի համար ալ կարելի է ըսել՝ «ստեղծել արուեստը, որով կրնանք ըլլալ»: «ԿԱՄ»ի նշուած թիւին մէջ Մարկ Նշանեան կատարած էր ընդարձակ եւ շահեկան հարցազրոյց մը անոր հետ: Այստեղ կ՚ուզենք ձեւով մը շարունակել այդ զրոյցը:

Ռաֆֆի Աճէմեան.- Հրա՛յր, շուրջ քսան տարի Սան Ֆրանսիսքօ ապրելէ ետք մօտ տասը տարի առաջ փոխադրուեցաք Լոս Անճելըս: Կ՚ուզէի հոնկէ սկսիլ: Ինչո՞ւ այդ բաժանումը այն քաղաքէն, ուր ոչ միայն ուսանած էիր, ամբարած նոր միջավայրին արուեստն ու հարցականները, այլ նաեւ գտած դուն քեզ՝ իբրեւ արուեստագէտ:

Հրայր Անմահունի.- Ես ինքզինքս աւելի սան ֆրանսիսքոցի կը զգամ քան ամերիկացի, բայց անգամ մը որ տունդ գտնես, պէտք է հեռանաս անկէ: Չես կրնար նոյն տեղը մնալ, մանաւանդ որ հասած էր ժամանակը երբ ես ու Սան Ֆրանսիսքոն այլեւս իրարու ըսելիք չունէինք: Այս բոլորէն անկախ ՍՖն ալ բնոյթ փոխեց, դարձաւ Hi-Tech-ի կեդրոն՝ իր շուրջ հաւաքելով մեծ թիւով երիտասարդներ, որոնք չափազանց շատ կը վճառուին եւ չեն գիտեր ի նչ պիտի ընեն իրենց դրամով: Տարօրինակը այն է, որ անոնք նոյն ատեն կ՚ուզեն հին օրերու counterculture ի երեւոյթը ապրիլ առանց անոր գինը վճառելու, այսինքն զայն պատրաստի ծախու առնել: Հետեւաբար, քաղաքը հետզհետէ անմատչելի դարձաւ: Ուրբանականներու կէսերէն սկսեալ արուեստագէտները ծախսերուն չդիմանալով կամաց-կամաց հեռացան քաղաքակեդրոնէն: Նոր Եորքի պէս:

Բայց արուեստ բերելը քաղաքին մէջ, մշակութայինէն անկախ, գործնական կողմ մը ալ ունի: Քաղաքը որքան աւելի արուեստի հետ կապուած հաստատութիւններ ունենայ, կրնայ այնքան դուրսէն մարդ գրաւել եւ նոր գործեր բերել: Մարդիկ կ ուզեն հոն փոխադրուիլ, մեծ ընկերութիւնները կ՚ուզեն այնտեղ կայք հաստատել: Նոյնն էր պարագան Լոս Անճելրսի: Ի վերջոյ, ՍՖի մէջ մարդիկ անդրադարձան, որ *ֆորմիւլա* մը կար այդտեղ, եւ քաղաքը կը զարգանար՝ ոչ անպայման մտաւորական իմաստով, այլ տնտեսական: Ասոր հետեւանքը եղաւ այն, որ controversial, հարցադրումի մղող ցուցահանդէսները սկսան պակսիլ եւ թանգարանները հետամուտ եղան կազմակերպելու

[2] Գրիգոր Պըլտեան, *Վայրեր*, Փարիզ, 1983, էջ 7:

եկամուտ ապահովող ցուցահանդէսներ: Չմոռնանք նաեւ որ միջին դասակարգը ինքնագոհ, որոշ նիւթական ապահովութեան հասած, կը կարծէ՝ ամէն բան գիտնալ: Ուրեմն կ՚ուզէ երթալ տեղեր ուր աւելի իր գիտցածը կը հաստատուի, կը վաւերացուի, քան՝ հակառակը, կը հարցաքննուի:

Ուրբանականներուն օրինակ South of Market թաղամասը տակաւին արուեստագէտներով լեցուն էր: Պատճառը այն էր, որ 70-ականներուն մեծ հրդեհ մը եղած էր հոն, եւ քաղաքապետութիւնը զայն ցրի տուած էր արուեստագէտներուն՝ այն պայմանով որ անոնք զայն վերանորոգէին: Ուստի, արուեստագէտները հոն փոխադրուած էին, հոն՝ ուր նախապէս փոքր ճարտարարուեստներ եղած էին: Սակայն մեր փոխադրուած տարիներուն քաղաքապետարանը շրջանը ետ առաւ արուեստագէտներէն, որուն իբրեւ հետեւանք շատ մը արուեստագէտներ կորսնցուցին իրենց արուեստանոցները, ստիպուեցան երթալ աւելի ներսի թաղերը եւ կամ լքել քաղաքը: Քաղաքը այսպիսով շահագործած եղաւ արուեստագէտները:

Քիչ մը դրական կողմ մը ալ ունի ասիկա: Կը վերադառնամ նախորդ ըսածիս: Արուեստը քաղաքի մը համար գործնական կողմ մը ունի: Ինչպէս օրինակ Տուպայի կամ Շարժայի պարագային այդ աշխատանքը կ՚ընեն, որովհետեւ կ՚ուզեն միջազգային կազմակերպութիւններ հրաւիրել՝ հոն մասնաճիւղեր բանալու: Արուեստը կ՚օգտագործեն, որպէսզի հոն ապրիլ ու աշխատիլ ուզողներուն կեանքը աւելի հետաքրքրական դառնայ:

Where is home? Սան Ֆրանսիսքօ, 1993

Ր.Ա.- Աղէկ, բայց այդ ալ բնական է հաւանաբար: Ատեն մը քաղքենիութիւնը քաղաքակեղրոններէն կը փախչէր դէպի արուարձաններ, հիմա հակառակն է: Արգելք չէ որ արուեստագէտներ ուրիշ տեղ կայք հաստատեն ու հոն ծաղկեցնեն:

Հ. Ա.- Շատ ճիշդ, սակայն այս գծով ես հարցեր ունիմ ամերիկեան իրականութիւններուն հետ եւ ոչ միայն ամերիկեան: «ԿԱՄ»ի հարցազրոյցին մէջ նշած էի թէ արուարձաններուն մէջ ամլութեան հարց մը կայ: Վերջերս միտքս եկաւ այդ տարիներուն բրած *Cool Breeze* անունով սարքաւորումս:

Ր. Ա.- Ըսել կ'ուզես installation: Գուցէ տեղադրո՞ւմ:

Հ. Ա.- Ես կ'ըսեմ սարքաւորում, որովհետեւ գործը զանազան սարքերու իրար քով դրուելով եւ բանեցումով մէջտեղ կու գայ: Installationը այդ է: *Cool Breeze*-ը օրինակ կազմուած է սարքերու շարքէ մը, ամբողջութիւն մը, ընդ որում վառած մոմ մը տեղադրուած դարձող հովահարի մը ետեւը, եւ ուրեմն փոխանակ մարելու, ինչ որ պիտի պատահէր անկասկած եթէ առջեւը ըլլար, օդի ներքաշումին հետ անընդհատ շունչ կ'առնէ կարծես ու մինչեւ վերջ կը շարունակէ վառիլ՝ նոյնիսկ պատճառ դառնալով հովահարի հրկիզումին: Փաստօրէն երկու անգամ կրակ առած է, մէյ մը ԼԱ, մէյ մը ՍՖ, երբ մոմը շատ վառ իջած էր: Ապահովութեան համար, ըսենք գործը «ընտելացնելու» համար, որ վնաս չհասցնէ շրջապատին, որոշեցի *վիտէօ* ընել: Հարցը այն է, որ այդ տարիներուն *վիտէօն* կը նկատուէր ցնցելու լաւագոյն միջոցը, որովհետեւ video art ըսուածը նոր էր, եւ անով եղած արուեստը կը ծառայէր հարցաքննելու հեռատեսիլը, mass media ըսուածը, ենթադրուած արուարձանային իրականութիւնները, եւ այլն: Բայց ինծի համար *վիտէօն* ապահով միջոց մըն էր պարզապէս, որպէսզի դարձեալ կրակ չառնէ: Վերջին տարբերակը ընելէս ետք դասարանին մէջ ցոյց տուի, դեռ undergraduate էի, ասիկա կարեւոր է, եւ ուսուցիչս ըսաւ, որ կ'ուզէ յաջորդ աշխատանքս toaster-ի մասին ընեմ: Ես ալ պատասխանեցի, որ ես toaster-ի հետ հարց չունիմ, մենք toaster եւ ընդհանրապէս շերտուած հաց չենք ունեցած [խնդուք]: Բայց լուրջ էր: Toaster-ը խորհրդանշական իմաստ ունի ամերիկեան արուեստին մէջ: White bread-ի հարց մը կայ, որ ճերմակ մարդու հարցն է արուարձանային իր ամլութեան մէջ: Արուեստագէտները յաճախ օգտագործած են զայն այդ յատկանիշին համար: Իրենց ըսի որ ես անձնապէս toaster-ի հետ հարց չունիմ, արուարձան չեմ ապրած երբեք, չեմ գիտեր ինչ ըսել է արուարձանային ամլութիւն, ատիկա ձեր հարցն է, իմ հարցս չէ: Այո՛, եկած եմ ձեր արուեստը, ձեր բառապաշարը, մօտեցումները սորվելու, բայց ես ալ իմ հարցերս, իմ ըսելիքս ունիմ: Սխալ, նոյնիսկ շինծու պիտի ըլլար, եթէ ես ձեր մտահոգութիւնները արտայայտէի, որովհետեւ չեմ ապրած զանոնք եւ չեմ ալ գիտեր թէ ի՛նչ են:

Հարցը այն էր նաեւ որ ես լիբանանեան իրականութենէն եկած էի՝ այդ տարիներու պատերազմի օրերէն փախած: Երբ ՍՖ եկայ եւ ուզեցի իմ անձնական կեանքս եւ փորձառութիւններս կերտել, վտանգաւոր կեանք մը արդէն իսկ ապրած էի, մինչդեռ հոստեղի հարցը այն էր, որ մարդիկ կ'ուզէին վտանգաւոր բաներ ընել, որպէսզի զգան որ կ'ապրին: Իրենք հարցաքննելու չէին երբեք, այլ տակնուվրայութիւն մը կ'ուզէին ստեղծել պարզապէս, որպէսզի ըսեն որ ծայրը գացած են: Ասիկա հայկական իրականութեան մէջ ալ կայ, հիմա, այս օրերուն:

Painting with Motion Sensor - Սան Ֆրանսիսքօ, 1989

Եթէ արուեստ կ՚ընես, ապահով տեղ մը չես գտնուիր եւ այսպէս կամ այնպէս անապահով տեղ մը գացած ես: Այդ անապահովութեան մէջ կ՚ուզես ոչ թէ փորձառութիւնդ նկարագրել, պատկերազարդել, փոխանցել, այլ հարցադրումներ յառաջացնել, աւելի եւս հարցաքննել այդ փորձառութիւնները: Ինծի համար արուեստը երբեք լուծումի տեղ չէ. արուեստը աւելի հարցեր ստեղծելու տեղ է, հարցերը խառնելու, զանոնք բարդացնելու:

Արուեստի մէջ գիծ մը կայ՝ Արուեստի յղացքի գիծն է, երբ հասնիս անոր մէկէն կ՚անդրադառնաս որ այլեւս գոյն, ձեւ, պաստառ, պատկեր հետաքրքրական չեն, արուեստագէտին բան մը չեն ըսեր: Անգամ մը որ անցար այդ գիծը, չես կրնար վերադառնալ հոն, ո՛ւր էիր եւ արուեստը չես կրնար դիտել այլեւս այդտեղէն:

Ուքսունականներէն ի վեր արուեստագէտներու մեծ խումբ մը գոյութիւն ունեցող տեսաբանութիւնները պատկերազարդելու աշխատանքին մէջ է: Արդիական տեսաբանութիւնները առնել եւ արտադրել գործեր, որոնք զանոնք կը լուսաբանեն, կը բացատրեն, կ՚ամբողջացնեն: Այդ ամէնը լաւ, սակայն ես կը խորհիմ, որ արուեստագէտը պէտք է այդ տեսաբանութիւնները մարտահրաւէրի կանչէ, հարցաքննէ, փորձէ զանոնք խանգարել:

Presidio նաւային նախկին խարիսխ, մարտկոցներու ընդհանուր տեսարան - Սան Ֆրանսիսքօ

Ր.Ա.- Արուեստը այդ տեսաբանութիւնները մտածելու ձեւ մըն է նաեւ: Այսինքն արուեստագէտին ըրածը միայն պատկերազարդել կամ ամբողջացնել չէ, այլ նաեւ մտածել, մտածելով գուցէ խանգարել:

Հ.Ա.- Այո՛, մտածելու ձեւ մըն է: Երբ դուն կը մտածես եւ մտածածդ դիմացինին կը փոխանցուի միջնորդի մը միջոցով, medium-ի մը միջոցով, ազդեցութիւնը փոխադարձ կ՚ըլլայ: Շատ կը պատահի որ ուրիշ արուեստագէտի մը կամ դիտողի մը հետ խօսած ատեն անդրադառնամ, որ այդ ալ կրնայ ըլլալ, կամ իր ըրածին մէջ կը տեսնեմ բան մը, զոր ինք չէր տեսած: Այդ է հետաքրքրականը: Այդ ոլորտին մէջ այլեւս անդին ենք անուն, ստորագրութիւն, համբաւ խաղալէ: Հայերս տակաւին այդ խաղին մէջն ենք, քիչ մը քաղքենի՝ անուն-ստորագրութիւն ցուցադրող, առանց բան մը ըսելու, կամ նոյն բանը կրկնելով ամբողջ կեանքի երկայնքին: Հարցը զարդարանքէն շատ անդին է այլեւս:

Բարեբախտաբար, տարբեր տարբեր լարուածութիւններ եղած են միշտ, արուեստագէտները փորձած են վտանգաւոր բաներ ընել, որպէսզի զգան, որ իրենք եւ իրենց արուեստը կ՚ապրի տակաւին: Իմ պարագայիս ճի՛շդ ատիկա կ՚ուզէի հարցաքննել, ամբողջ այդ վտանգի, վտանգելու, վտանգուելու հետ կապուած հարցերը, որոնք էու-

Face Lift - Սան Ֆրանսիսքո, 2001

թեան, անձին հետ անմիջապէս առնչըւած են: Սփիւռքեան հարցերու պարագային այդ բոլորը շատ աւելի անմիջական են, պիտի ըսէի՝ առօրեայ: Ի՞նչ ըսել է օրինակ Սփիւռք ըլլալը, ի՞նչ ըսել է տուն չունենալ, կամ ի՞նչ ըսել է տուն ընդհանրապէս: Մարքէթ փողոցի վրայ հանրակառքերու կանգառներու վրայ *փոսքըրներ* ղնել տուած էի ատենօք... խորքին մէջ այդ մէկը միայն իմ անձնական գործը չէր, այլ գործակցութիւն մըն էր ուրիշ արուեստագէտներու հետ... Այդ աշխատանքին մէջ աղջիկս՝ Փաթիլն ալ կ՚երեւի, կեցած է այդ *Ո՞ւր է տունս* որմագրներէն մէկուն առջեւ: Սիշտ ցոյց կու տամ այդ գործը, որովհետեւ հոն երեւցող *Ո՞ւր է տունս* տողը տեսաբանական հարցում մը չէր: Եթէ մենք չէինք գիտեր թէ ո՞ւր էր մեր տունը, աղջիկս, որ երկու տարեկան էր այն ատեն, ինչպէ՞ս պիտի գիտնար թէ ո՞ւր էր իրը: Վերջը ՍՖՆ ընդունեցինք որպէս մեր տունը: Կարսիա Մարքէգ կ՚ըսէ՝ մինչեւ սիրելիներ չյանձնես հողին այդ հողը տուն չի դառնար:

Ր.Ա.- ՍՖ-ն ձգելէդ ի վեր ի՞նչ նոր գործեր ունիս, ինչի՞ վրայ կ՚աշխատիս:

Հ.Ա.- ՍՖ ըրած վերջին գործս, որուն մասին շատ քիչ խօսած եմ՝ *Bruitageն* է: Պատկերներու վրայ պտտող, դանդաղ, գրեթէ շարժում չունեցող ֆիլմ մըն է, traveling shot մը, որ մաս կը կազմէր On *Background* գործերու շարքին: *Bruitage*-ը

այն գործողութեան անունն է, որ կը ստեղծէ ընդհանրապէս ֆիլմի կամ ռատիօ հաղորդումի մը համար անհրաժեշտ պարագայական ձայները: Ֆիլմը *Bruitage* կը կոչուի, որովհետեւ յղումը background-ի՝ յետսամասի ձայնագրութեան կ՚երթայ, կ՚ուզէ շեշտել այդ երկրորդական նկատուող ետեւի ձայները: Անոնք, որոնք դիտած են այդ ֆիլմը, չեն կրնար մոռնալ գայն, ոչ թէ որովհետեւ բացառիկ ֆիլմ մըն է, այլ չեն կրնար մոռնալ ինչպէս մէկ ժամ կրցած են դիմանալ եւ դիտել այդպիսի դանդաղութեամբ շարժող, գրեթէ բան չըսող պատկերները [խնդուք]:

Այս եւ ընդհանրապէս այլ գործերու պարագային միշտ սեւեռումս եղած է վեր բերել հանդիսատեսի ներկայութեան հարցը պաստառին առջեւ: Չեմ ուզեր ներկայ պահը խլել դիտողէն, մոռցնել տալ գայն եւ գինք տանիլ ուրիշ տեղ, ինչպէս որ ֆիլմը միշտ կ՚ուզէ ընել, մոռցնել տալ՝ գուցէ պահ մը միայն՝ անոր ներկայութիւնը պաստառին առջեւ, դիտողին ներկայութիւնը ինքն իրեն հանդէպ: Ֆիլմերուս պարագային, նոյնիսկ եթէ անոնք վաւերագրական են, պահ մը կու գայ, որ քեզի կը յիշեցնեն որ դուն հոն ես, ֆիլմ կը դիտես, ֆիլմին տարած տեղը չես:

Ր.Ա.- Ֆիլմը որպէս տեսակ մը հայելի՞: Աւելի հին գործերուդ մէջ ալ կար ատիկա:

Հ.Ա.- Այո՛, աւելի կանուխ գործերուս մէջ ալ կայ: Առաջին պաստառը որ գծած էի 90-ականներու սկիզբը, տուն մըն էր: Ես նկարչութիւն չեմ ուսանած, ֆիլմարուեստ ուսանած եմ, բայց ժամանակ ունեցած եմ դասեր առնելու: Ուրեմն պաստառը յետսամաս մըն է նորէն, background մը, որուն յառաջամասը՝ foregrounde-ը գրաւած է *վարնիշ*-ով ներկուած տունը: *Վարնիշը* անշուշտ մութին մէջ չ՚երեւիր, իսկ լոյսին տակ հայելիի պէս կը ցոլացնէ: Առաջին անգամ որ ցուցադրած եմ ատիկա, տան վրայ motion sensor-ով լոյս դրած եմ: Մի քանի նպատակ ունէր ատիկա: Կը յղուի արուեստի սկիզբին ու տեւողութեան հարցին. գործը ե՞րբ կը սկսի եւ ե՞րբ կը վերջանայ: Կը սկսի, երբ դիտողը կու գայ կը կանգնի պաստառին առջեւ եւ ներկայութիւն զգացող գործիքը կը վառէ լոյսը: Ֆիլմի պէս է, որովհետեւ ան ալ ժամանակի հետ կապուած երեւոյթ է: Հոս ալ այդ գործիքը կ՚ըսէ՝ «ահա սկսաւ արուեստը», սակայն նաեւ ժամանակ կու տայ քեզի, որքան որ ծրագրուած է՝ ըսենք 1-1,5 վայրկեան՝ որ դիտես, ապա կը մարի, եւ երբ որ մարի, արուեստն ալ կը վերջանայ:

Ր.Ա.- Այստեղ վտանգելու հարց մը չկայ սակայն: Գործը եւ դիտողը իրարմէ անկախ են:

Հ.Ա.- Բայց դիտողն է այս պարագային վտանգ բերողը, անոր ներկայութիւնն է ձգանը քաշողը, որովհետեւ այդ motion sensor-ները ընդհանրապէս կը տեղադրուին ապահովութեան նպատակով, այսինքն տան շուրջ, օրինակ լոյս կը վառեն, երբ անծանօթ մը մօտենայ՝ գայն «կը քօղագերծեն»: Ազդարարութիւն մըն են: Հոս ալ լոյսը դիտողին վրան կը վառի եւ քանի որ *վարնիշը* հայելի է, դուն քեզ կը տեսնես: Հո՛ս ես: Դո՛ւն ես: Եւ քանի քու ցոլացումէդ է հոն տեսածդ, դուն քեզ է, որ կը քողագերծես: Ահաւասիկ ներկայութեան հարցը կրկին: Ուրեմն արուեստի գործը ինք՝

քեզ իր մէջ կ՝առնէ, ներկայութիւնդ հոն անդրադարձնել կու տայ քեզի: Ճի՛շդ հակառակն է մոռցնելուն: Այդ անդրադարձը կը վտանգէ թմբիրի մէջ եղող գիտակցութիւնը: Կ՝արթնցնէ զայն:

Առաւել՝ նորէն տունի գաղափարին կը կապուի... ի միջի այլոց ունիմ ուրիշ գործ մը ալ, որուն մէջ կայ տուն մը, որ մութին մէջ կը կորսուի... տունը կայ, մութին մէջէն մէջտեղ կու գայ, երբ կը սպասես, բայց ժամանակի ընթացքին ետ կը կորսուի, աչքդ վարժուելով ան ալ կ՝անհետանայ...նորէն where is home?-ի հարցադրումն է: Այն գործերէն է որ միայն մութին մէջ կ՝երեւին:

Ր.Ա.- Նորէն լոյսի՞ հետ կապուած:

Հ.Ա.- Տարբեր հնարք մը որած էի: Շինած էի տուփ մը, որուն մէջ *ֆոսֆոր* թելով շինուած եռաչափ տուն մը կայ: Երբ կը մտնես՝ տունը անմիջապէս չ՝երեւիր: Պէտք է սպասել: Կամաց-կամաց կը սկսի երեւիլ ու ապա ատեն մը ետք կը կորսուի: Կախում ունի որքան կ՝ուզես դիմանալ այդտեղ եւ սպասել, որով աչքդ միշտ կը վարժուի: Դանդաղ fade out մըն է, տունը երկար ատեն կ՝ուրուագծուի նախքան կորսուիլը:

Քանի որ ասոր մասին կը խօսինք, Սփիւռքի մասին աս ալ ըսեմ: Երբ MFA-ս (Master of Fine Arts) կ՝ընէի, ծրագիրի կիսուն պարտադիր հանդիպում-տեսակցութիւն մը կար երեք դասախօսի հետ: Պէտք էր նստէիր ու բացատրէիր ըրածդ, որ քննեն եւ որոշեն, թէ ծրագիրդ կրնա՞ս շարունակել կամ ոչ: Ասիկա հոն ալ ներկայացուցի երեք դասախօսներու՝ մէկը չինացի-ամերիկացի էր, միւսը հրեայ ամերիկացի, երրորդն ալ ֆիլիփինցի: Բացատրեցի իրենց Սփիւռք ըլլալու եւ տունի հարցը: Այդ օրը շատ հետաքրքրական զրոյց մը ունեցանք Սփիւռք ըսուած իրականութեան շուրջ: Դուրս ելլելէս ետք սկսայ մտածել, թէ այս մարդիկը իմ մշակոյթիս մասին բան մը չեն գիտեր, ոչ գրականութիւնս գիտեն, ոչ պատմութիւնս, բայց կրցանք խօսիլ այդ մասին, իսկ անդին կայ ամբողջ գաղութ մը, որ գիտէ, բայց երբեք չ՝ուզեր խօսիլ ատոր մասին, երբեք չ՝ուզեր արուեստը տեսնել այդտեղէն:

Ր.Ա.- Այո՛, բայց պայման չէ արուեստի մէջէն խօսիլ: Բոլորս կ՝ապրինք այդ հարցադրումները առօրեայ կերպով, անձնական գետնի վրայ, ոչ իսկ անպայման հաւաքական:

Հ.Ա.- Այնքան ատեն որ վերջը ուրիշ տագնապներու չի տանիր, ուրիշ հարցեր չի ստեղծեր, որովհետեւ խօսիլը, արտայայտուիլը, կարեւոր են: Պայման չէ որ ետ գաղութ կազմես: Ատիկա իր կարգին... Նախ եւ առաջ, ամէն մէկ Սփիւռք, հայկականէն զատ՝ իր ինքնուրոյն կառոյցը ունի: Մենք ամէն տեղ copy paste ըրած ենք այն, ինչ որ Լիբանանի կառոյցն էր: Ասիկա չի նշանակեր որ ճիշդ ըրած ենք, ոչ ալ անպայմանօրէն սխալ է: Բայց ամէն տեղ նոյնն է, ակումբ, դպրոց եւ եկեղեցի գաղութ կը կազմեն: Գաղութ կարծեմ սխալ բառն է: Հայաստանցիները բանտին գաղութ կ՝ըսեն: Ի՞նչ կը նշանակէ այդ ամէնը: Ինչո՞ւ համար կ՝ընենք: Ո՞ւր կ՝ուզենք հասնիլ: Ահագին զոհողութիւն, ժամանակ, նիւթական միջոց կը դնենք առանց ատոր ջնջին մէկ մասը տրամադրելու ինչուին: Այս հարցերուն շուրջ չարտայայտուիլը սխալ է, սակայն չի նշանակեր, որ արտայայտուիլը կարօտախտի նշան է: Վերլուծել է, քննել է:

Ր.Ա.- Արուեստի՞ն կ՚իյնայ դարմանել հարցերը:

Հ.Ա.- Նախ եւ առաջ ես չեմ հաւատար, որ արուեստը կը դարմանէ: Խորքին մէջ մտածելն է եւ վերլուծելը, որոնք չեմ գիտեր, եթէ կը դարմանեն, բայց առնուազն կը թարմացնեն: Արուեստը մտածելու, վերլուծելու տեղ մըն է: Անձնական կամ հաւաքական արտայայտութեան տեղը չէ, որովհետեւ եթէ ես աշխարհին ըսեմ, ցոյց տամ՝ ահա ես այս եմ կամ մենք այս ենք, եւ այլն, ինքզինքս ցոյց տուած կ՚ըլլամ միայն, դուրսին հետ կապ մը ստեղծած չեմ ըլլար, բան մը չեմ ըսեր դուրսին: Ցուցադրութենէն անդին անցած չեմ ըլլար: Պարզապէս ուշադրութիւնը իմ վրաս հրաւիրած կ՚ըլլամ, փոխանակ փորձառութեան մը արդիւնքը ցոյց տալու եւ ատով ներգրաւելու եւ միաժամանակ ներգրաւուելու, խօսակցութիւն մը սկսելու, զարգացնելու տեղը:

Ր.Ա.- Արուեստը նաեւ փորձառութիւն մը խտացնելու ձեւ է:

Հ.Ա.- Ձեւով մը, թէեւ ատիկա աւելի դասական արուեստի տեղն է: Ինչ որ աւելի յղացքայինին եւ այսօրուանին կ՚երթայ, այդտեղերէն անցած է արդէն, աւելի փնտռտուքի տեղ է: Կը զարգացնես բան մը, որ ինքնին անհեթեթ է: Խորքին մէջ բանի մը չի ծառայեր: Կ՚աշխատիս, կը յղկես, աւելորդ բաները կը թափես, եւ այդ անհեթեթին մէջ իմաստին կ՚երթաս:

Ր.Ա.- Պահպանելու, փոխանցելու հարց չկա՞յ:

Հ.Ա.- Ի միջի այլոց, այո՛: Սակայն ատոր համար չէ որ կ՚ընես, բայց այո՛, անպայման ատիկա տեղ ունի մէջը: Փոխանցելը եւ ժամանակը խտացնելը...վերջ ի վերջոյ խտացումին նպատակը իմաստին հասնիլն է: Վերջերս սկսած եմ համոզուիլ, որ եթէ ժամանակին նախամարդը քարայրներու պատերուն չգծէր, իմաստ գոյութիւն պիտի չունենար տեղ մը: Մարդկութիւնը իմաստ ըսուածը պիտի չգտնէր: Այսինքն այդ հետքերը պատճառ կ՚ըլլան, որ այդտեղէն իմաստին երթան: Կայ հետաքրքրական տեսաբանութիւն մը, ըստ որուն, լեզու ըսուածը չէ ստեղծուած տրամաբանական միտքեր արտայայտելու համար, այլ՝ առասպելներ, նախապաշարումներ եւ մանաւանդ վախեր փոխանցելու, որովհետեւ չէին գիտեր կեանքը ի՛նչ է: Մինչեւ հիմա ալ մեր չգիտցածները առասպելային բաներ են, չէ՞...լեզուով տրամաբանելու հարցը վերջը եկած է:

Ինչ որ կ՚ընէի Սան Ֆրանսիսքօ, ես ինծի համար սահմաններ գծել էր: Մարտկոցները, օրինակ, ովկիանոսի կողմն են, ծոցի կողմը չեն:[3] Դէպի ովկիանոս կը նային, ծոցի կողմը չեն նայիր: Ըսել կ՚ուզէի սահմաններս ասոնք են: Դէպի ովկիանոս, այսինքն դէպի բացը, որ նաեւ դէպի վտանգն է: Բայց նաեւ այդ մարտկոցները իմ կեանքիս հետ կապ ունէին: Անոնք թնդանօթներուն

[3] *Face Lift*, պաստառ 7' x 6', 2001: Գործը կը բաղկանայ շարք մը կտաւէ պաստառներէ, որոնք «ժանգահանուած» են Սան Ֆրանսիսքոյի Presidio կոչուող նախկին ծովային պաշտպանութեան խարիսխը տեղադրուած մարտկոցներու յատակներէն: Թնդանօթները հանուած են խարիսխի աշխատանքէ հանուելէն ետք 90ականներուն սակայն մարտկոցներու յատակը դրուած թնդանօթները ընդունելու հիմերը մնացած են ու ժանգ կապած:

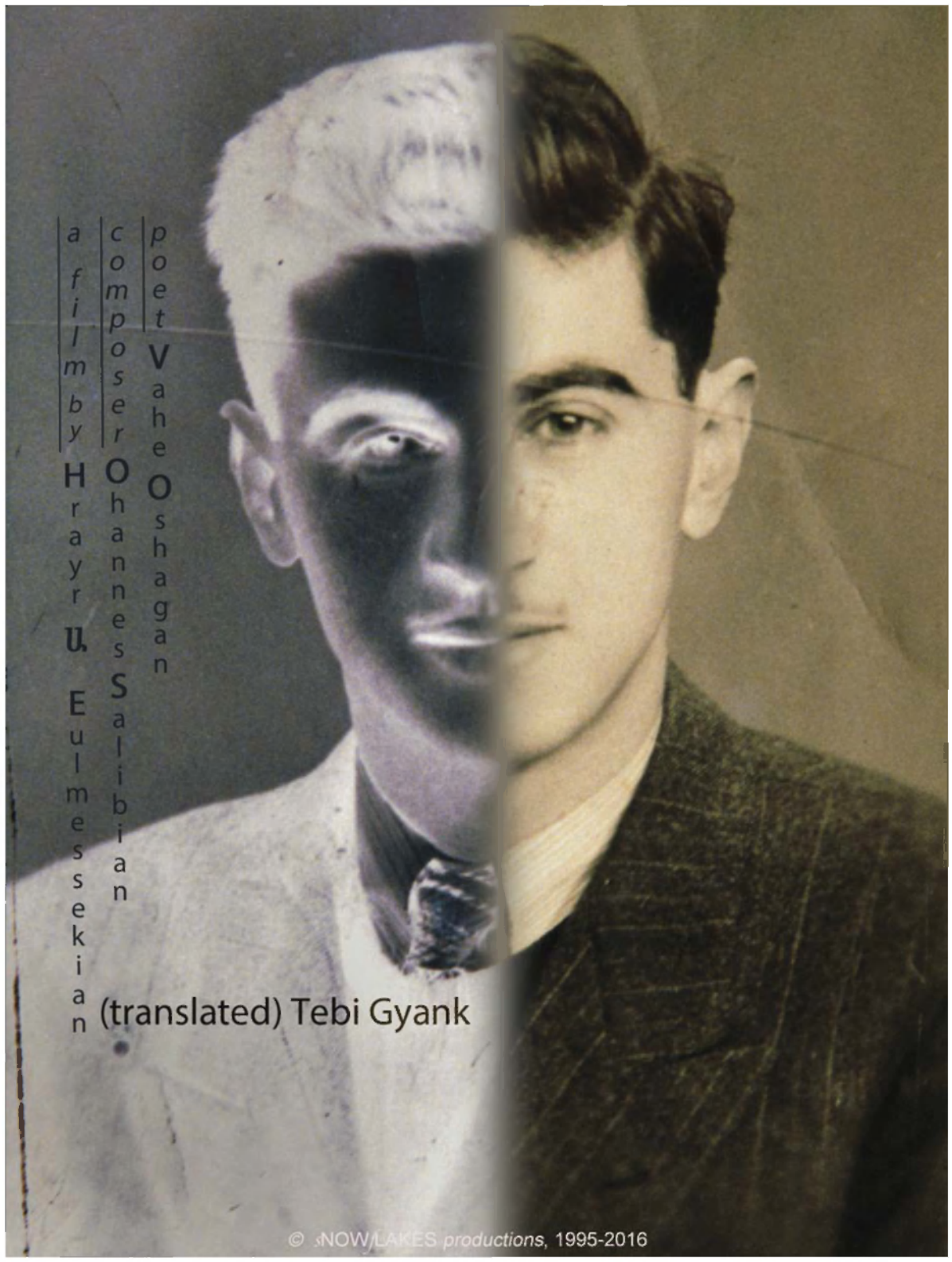

(translated) Tebı Gyank- Սան Ֆրանսիսքո, 1995

մահաղիմակներն էին: Կարեւոր էր ինծի համար անոնց լռած ըլլալը, հակառակ անոր որ պաշտպանութեան նպատակով դրուած էին հոն, բայց քանի որ պաշտպանողականի հարցը կայ, կը նշանակէ, որ յարձակողականն ալ կար: Ուրեմն կար փոխադարձ թիրախ ըլլալու հարցը: Բացառիկ գեղեցիկ տեսարան մըն է, բայց նաեւ վտանգ մը կրնայ գալ հոնկէ:

Փոխադրութենէն առաջ տունը ճգելու հարցը կար, տնտեսական հարցեր անշուշտ: Գիտես այս տեսակ արուեստով ապրիլը գրեթէ անկարելի է, ուրեմն պէտք է ուրիշ գործ մը ունենալ: Սինչեւ հիմա այդ դժուարութիւնները կան, քանի որ քեզի նեցուկ կանգնող system չունիս: Կան կազմակերպութիւններ, որոնք մշակոյթ կը քաջալերեն, սակայն արուեստ ստեղծելու եւ զարգացնելու տեղը չկայ, ինչ որ միւս բոլոր փոքրամասնութիւնները ունին Ամերիկայի մէջ: Ունին կառոյցներ, որոնք արուեստ ստեղծելու incubatorներ են: Ոչ թէ արուեստագէտներու ցուցահանդէսներ կը կազմակերպեն եւ զանոնք կը քաջալերեն, այլ ստեղծելու միջավայր կը ստեղծեն, նպատակ կը հետապնդեն:

Ր.Ա.- Վահէ Օշականի հետ կապը ինչպէ՞ս եղած է: Իր մասին քանի մը ֆիլմ, բազմաթիւ աշխատանքներ ըրած ես տարիներու ընթացքին:

Հ.Ա.- Վահէ Օշականի հետ գրոյցներս շատ կարեւոր եղած են եւ նպաստած են գործերուս զարգացման: Ես եւ ինքը նոյն տարին փոխադրուած ենք ՍՖ, ինքը Ֆիլատելֆիայէն, մենք՝ Լիբանանէն: Սփիւռքի շուրջ աշխատանք տանելուս եւ այդ թեմայով հետաքրքրուելուս մէջ ինք եղած է հրահրողը: Յետոյ Վահէին մասին վաւերագրական նկարելս ալ անկիւնադարձային եղաւ ինծի համար, ոչ միայն Վահէին հարցով, այլ նաեւ Մարկ Նշանեանին մտածումներուն հոն ծանօթացայ:[4] Հայերէնը ասանկ բան կրնա՞յ ըսել եղեր, այսպէս մտածել ու վերլուծել: Ատոր համար ալ միշտ երբ վերադարձի հարց մը կը դնեմ՝ հայութեան վերադառնալէ աւելի հայերէնին վերադառնալու հարց մըն է: Ասոր մէջ մեծ դեր խաղացած են ինծի համար նախ Վահէն եւ Մարկը, ապա Պրլտեանը: Այդ օրերուն թեքնիք հարցեր կային, հարցազրոյցներու բոլոր նկարահանումները չէին հասած ժամանակին: Ատոր համար միայն քսաներկու տարի ետք ֆիլմը ամբողջացաւ: Կարեւոր եղած է ատիկա, եւ Վահէին հետ ի վերջոյ այդ վաւերագրականէն ետք գաղտնի համաձայնութիւն մը ունեցած էինք գործակցելու, որ միասին շարունակենք աշխատիլ: Իրականութեան մէջ այդ պատճառով է որ *Դէպի կեանք*ին թարգմանուած տարբերակը ըրի:[5] Հոն ալ հարցադրում մը կայ: Ինչո՞ւ translated-ը փակագիծի մէջ է եւ վերնագրէն առաջ, կամ արդեօք վերնագրին մա՞ս կը կազմէ:

Ր.Ա.- Վերնագի՞րը հարցադրել, անոր պաշտօ՞նը, իմա՞ստը:

Հ.Ա.- Ֆիլմը կը կոչուի *(translated) Tebı Gyank*, ճիշդ այս ձեւով դրուած:

---

[4] Հրայր Անմահունի, *Վահէ Օշական՝ Միջնարար, Vahe Oshagan: Between Acts,* վաւերագրական ժապաւէն, 53վ.,1994/2016

[5] Հրայր Անմահունի *(translated) Tebı Gyank*, video, 25 վ., 1995:

Սկիզբը վստահ չէի, թէ ինչո՛ւ կ'ընէի ատիկա, կ'ուզէի փորփրել անշուշտ, խնդիր հանել, կ'ուզէի մէկը մտածէր այդ մասին: Յետոյ՝ «Դէպի կեանքը»ը, որ Վահէին բանաստեղծութեան վերնագիրն է, ինչո՞ւ դնել տառադարձուած՝ լատիներէն տառերով՝ *Tebi Gyank*: Հայերէն հասկցողին համար *Tebi Gyank*ը Towards Life չէ, Դէպի կեանք է: Բայց այն ատեն ինչո՞ւ translated: Հայերէն չկարդացողին համար աւելի մեծ հարց կայ: Ի՞նչ ըսել է *Tebi Gyank*, մանաւանդ որ նորէն ճիշդ ատկէ առաջ գրուած է (translated): Ի՞նչն է որ թարգմանուած է հոս: Ո՞ւր է թարգմանութիւնը: Կ'ուզեմ ըսել անշուշտ, որ չեմ եկած տիրապետող մշակոյթով ստեղծագործելու, ուրիշ մարդիկ եւ ուրիշ մշակոյթներ ալ ըսելիք ունին:

Ր.Ա.- Վերադառնանք ԼԱ փոխադրուելուդ, անկէ ի վեր ի՞նչ ծրագիրներու վրայ կ'աշխատիս:

Հ.Ա.- Նախ ըսեմ, որ ԼԱ գալուս զուգադիպեցաւ «ԿԱՄ» 6-ի հրատարակութիւնը եւ ինքնաբերաբար ինկայ այս շրջանակին մէջ, որմէ երբեք դժգոհ չեմ: Շատ հետաքրքրական շրջանակ մը կայ հոս, եթէ փնտռես եւ գտնես զայն: Նոր սերունդը երթալով աւելի հետաքրքրական է այդ իմաստով: Կը կարծեմ, թէ ամենէն հարուստ գաղութն է՝ թէ՛ կեանքի ձեւի իմաստով, թէ՛ ալ մտաւորական իմաստով պատրաստ: Բայց երիտասարդ մտաւորականները կամ գիտնականները ընդհանրապէս կը հեռանան հայկական կառոյցներէ, կը փորձեն աշխատիլ ներսէն, սակայն իրենց գիտցածն ու իրենցմէ սպասուածը շատ հեռու են իրարմէ, այնպէս որ չեն գոհացներ զիրենք: Փորձեր կ'ըլլան զիրենք ներգրաւելու, կը մնան սակայն յաճախ միայն տիտղոսի կամ անունի մակարդակին, ոչ իրենց գիտցածին կամ խորքին: Կայ շատ լաւ պատրաստուած սերունդ մը, որ կարդացած է արդիական մօտեցումները, մանաւանդ կան անոնք, որոնք բաղդատական գրականութիւն ուսանած են, մի քանի տարբեր մշակոյթներու մէջ կ'ապրին, միեւնոյն ժամանակ կարդացած են նաեւ արուեստի տարբեր տեսաբանութիւնները: Երբ ԼԱ եկայ, ծանօթացայ այդ շրջանակին եւ սկսայ աշխատիլ նորեորքաբնակ Նիրի Մելքոնեանին հետ: Կ'ուզէինք արուեստի քննարկում ըսուածը մեր շրջապատէն ներս բերել, արուեստագէտներու տեղ բանալ, խօսքի վայրի իմաստով մանաւանդ, վայրի մը, ուր արուեստագէտները իրար հետ շփուելով կրնային ստեղծագործել, խօսիլ իրենց արուեստին մասին, իրենց ներշնչումներէն անդին: Ներշնչումները երկրորդական են, անշուշտ միշտ կան անոնք, սակայն այսօր կարեւորը այն է, թէ ինչո՞ւ կ'ընես ինչ որ կ'ընես, ի՞նչ ըսել կ'ուզես, ինչպէ՞ս կ'ընես, ի՞նչին է որ կ'առարկես: Մեր նպատակը այդ աշխարհը բերելն էր արուեստագէտներու միջավայրին մէջ: Այդ պատճառով ալ սկսած էինք գիտաժողովներու շարք մը, ուր արուեստագէտները կը խօսէին իրենց գործերուն մասին: Անշուշտ այս մէկը միայն հայկական միջավայրին չէր վերաբերեր, զայն տարած էինք հայկական միջավայրէն դուրս ալ եւ շատ լաւ ընդունուած էր: ԼԱ-ին դուրս եղան այդ panel-ները: Դուրսէն ԼԱ-ի հանդէպ կեցուածք կայ՝ վերէն նայիլ մը, աս ալ կարեւոր երեւոյթ է: Եթէ կ ուզեն որ որեւէ ձեւով բան մը զարգանայ, պէտք է հոս գան: Հեռուէն չ'ըլլար:

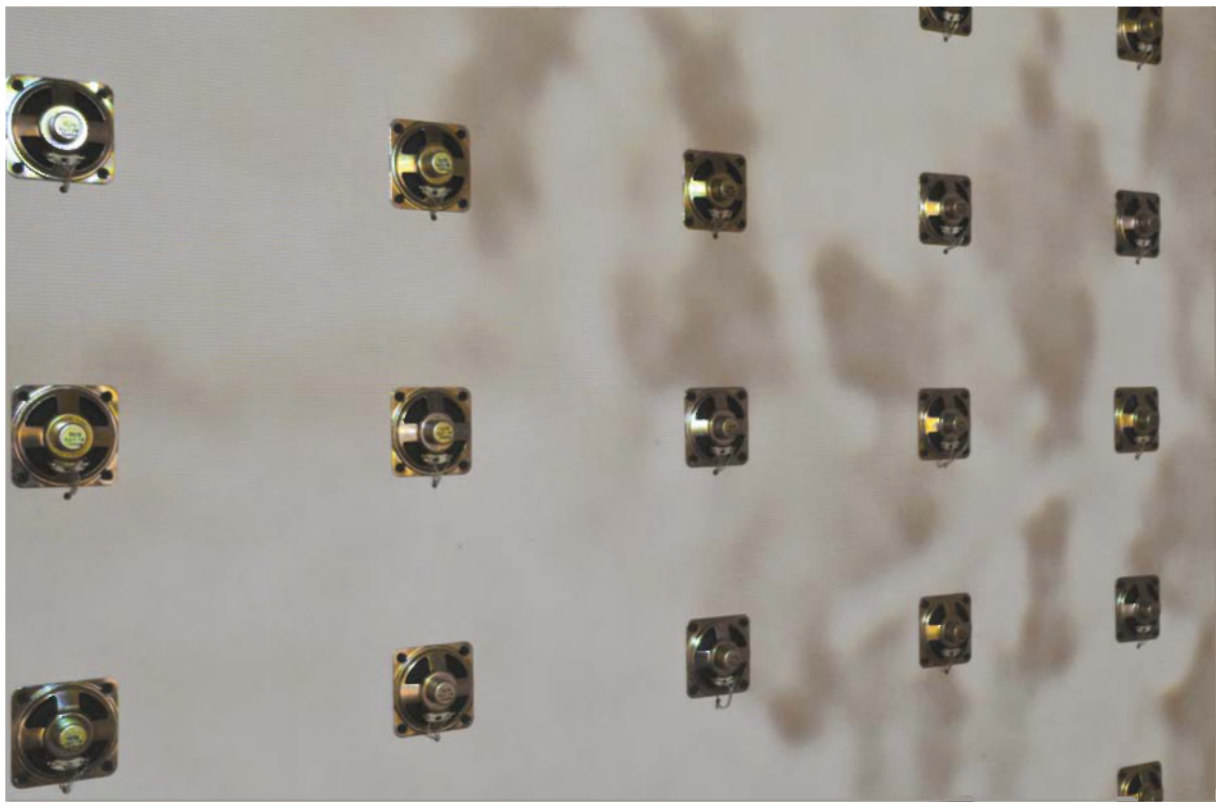

Solemnity - Նոր Եորք, մօտէն դիտուած

Ր.Ա.- Արուեստի միաւորներ կամ յանձնախումբեր կան սակայն քիչ թէ շատ ամէն տեղ, կը գործեն պարբերաբար, ցուցահանդէսներ կը կազմակերպեն:

Հ.Ա.- Պակսողը ստեղծելու պայմանները տրամադրող կառոյցներն են, ոչ թէ միայն ցուցահանդէս կազմակերպելը, որուն նպատակը ընդհանրապէս գործ ծախել է կազմակերպութեան շահոյթ ապահովելու համար: Ըսածս ատկէ քայլ մը անդին է: Անգլերէն incubator կը կոչեն, կառոյց մը, վայր մը, ուր կայ բան մը մէջտեղ բերելու գիտակցուած միտումը եւ մղումը, որ այդ կառոյցին տէրերուն համար արժէք կը ներկայացնէ, ոչ անպայման նիւթական, այլ հաւաքական կշիռք բերող արժէք: Ներկայութիւն բերող արժէք: Incubator-ին դերը ոչ թէ միայն գործի զարգացման նպաստել է, այլ նաեւ օգնել, որ մարդոց մօտ անդրադարձ ստեղծուի, գիտակցութիւն յառաջանայ, օրինակ այս պարագային ինչու չէ հաւաքորդի՝ collector-ի իմաստով: Ընդհանրապէս collector-ները կ՚ուզեն ոչ թէ անուն հաւաքել եւ քով-քովի դնել, այլ նաեւ շրջան մը ամբողջացնել իրենց հաւաքածոյին մէջ: Հաւաքածոյ զարգացնելու գաղափարը, արխիւ ունենալու, արխիւ ստեղծելու:

Իմ գործերուս պարագային այդ շրջանին ինծի համար ամենէն կարեւորներէն մէկը *Solemnity* կոչուող եւ Նոր Եորք տեղադրուած ձայն ու պատկեր ի մի բերող սարքաւորումն էր: Անիկա

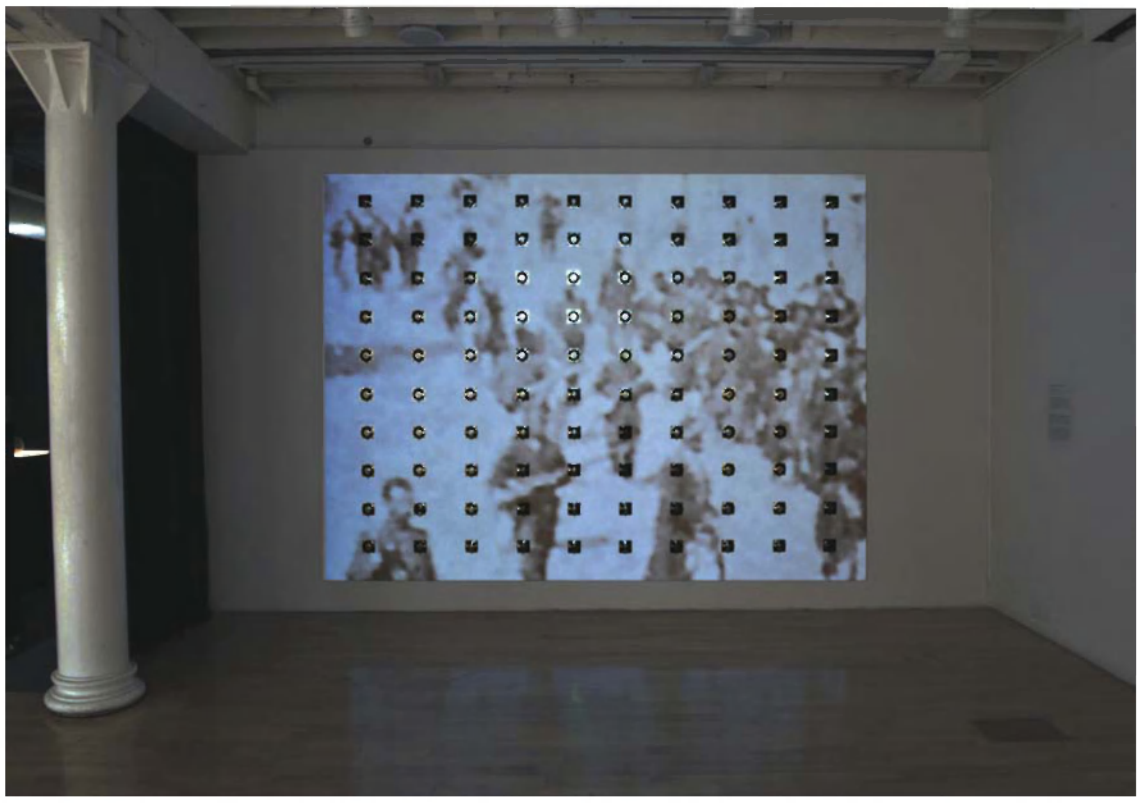

Solemnity, Blind Dates Project, Pratt հիմնարկի ցուցասրահ, Նոր Եորք, 2010

մաս կը կազմէր Նիրի Մելքոնեանի կազմակերպած Blind Dates շարքին եւ համագործակցութիւն մըն էր Liverpool համալսարանի երաժշտութեան բաժնի դասախօս Անահիտ Գասապեանի հետ: Այդ գործին նպատակն էր հարցաքննել վաւերագրական կոչուածը, փաստ ըսուածը, փաստել ըսուածը, վկայելը, վկայութիւնը: Ամբողջ գործը վաւերագրական ըսուածը տարբաղադրելու ձեւ մըն էր, ձայնը, պատկերը, մէկ ժամ նոյն պատկերին վրայ քամերային պտըտիլը: Պաստառին վրայ հարիւր փոքր բարձրախօս գետեղած էի, դարձած դէպի պաստառը: Ինչ կը վերաբերի ձայներու բաշխումին, գիտես՝ վաւերագրական ֆիլմերու մէջ անմարմին ձայն մը կ՚ըլլայ՝ պատմողին ձայնը, որ Աստուծոյ հետ կը բաղդատուի, ամենատես եւ ամենագէտ ներկայութիւն մըն է, դիտաձդ քեզի կը բացատրէ, եւ այլն: Այս պարագային միայն մէկ ձայն չկայ, կայ հարիւր ձայն, որոնք դէպի պատկերը կը խօսին: Շատ բարձր չեն, եթէ մէկ մեթր հեռու կենաս, բոլոր ձայները խառնուած կը լսես: Երբ մօտենաս, կրնաս իւրաքանչիւրը առանձին-առանձին լսել, ուրեմն այս պարագային մէկէ աւելի խօսող կայ:

Նպատակը փաստը, վաւերականը, հեղինակութեան ձայնը հարցադրել էր: Այս բոլորը փաստ ըսուածէն անդին կ՚երթան, որովհետեւ նկարները, որոնք կը գործածուին վաւերագրական ֆիլմերու մէջ, քանի մը երկվայրկեան կը մնան ու կ՚անցնին, ըսելիքը կ՚ըսուի եւ

կ՚անցնինք յաջորդին, որպէսզի դիտողը չձանձրանայ: Իմ ըրածս հակառակն է. այս պատկերը մարդոց կեանքէն երկվայրկեան մը է, չափազանց traumatic վիճակէ մը անցնող մարդոց կեանքէն, եւ մէջը եղողները իրական անհատներ են, կեանքեր են: Այս պատկերը փաստ մը չէ: Տարագրութեան տեսարան մը է քալողներէ կազմուած: Քամերան պատկերին վրայ կ՚երթայ կու գայ եւ վերջաւորութեան կը կենայ դիտողին վրայ, այսինքն եթէ ան դիմանայ՝ այդ մէկ ժամուան, որով դիմանալ մը կայ այդ դանդաղ բանեցումին, ուր քամերան կը յապաղի տարագուողներու խումբին վրայ, սակայն եթէ դիմանայ դիտողը կ՚անդրադառնայ թէ ի՛նք ալ մաս կը կազմէ անոնց: Բայց նաեւ ֆիզիքապէս հոն չէ, այլ հո՛ս է, սենեակին մէջ, պաստառին առջեւ, տարագրուած է հոս եւ ոչ 1915-ին:

Գործը նաեւ դիտողին նորէն ինքնանդրադարձումի առիթ կը ստեղծէ: Դո՛ւն ես ասիկա, ուրիշ մէկը չէ: Դուն քեզի հետ ըլլալու առիթ մըն է: Քանի որ ամբողջ օրուան ընթացքին, ինչ որ կ՚ընես քեզի քու ով ըլլալդ մոռցնել կու տայ: Ըսել չէ անշուշտ, որ դուն քեզի հետ ըլլալը շատ հաճելի բան մըն է, շատ անգամ այդ անդրադարձը կրնայ աւելի վատ տեղ տանիլ, բայց...:

Ը.Ա.- Արուեստը չի՞ կրնար նաեւ տարբեր, ըսենք գեղագիտական հաճոյքներ հայթայթելու ծառայել:

Հ.Ա.- Չեմ ուզեր որ արուեստը զբաղումի վերածուի: Իմ աշխատանքներէս մէկը այդ է: Հիմա post-modernism-ի ժամանակ արուեստը զբաղումի եւ սպառումի վերածուած է. ատոր դէմ կ՚աշխատի ըրածս: Արուեստը ոչ զբաղում է, ոչ ալ սպառելիք առարկայ:

Միշտ կը վախնամ օրինակ այն գործերէն, որոնք պատրաստ պատասխան մը ունին: Ընդհանրապէս կը խուսափիմ այն գործերէն, որոնք քեզի կ՚ուզեն ուրիշ cause celebre-ի մը տանիլ: Ընդհանրապէս cause celebre ըսուածը զիս կը խրտչեցնէ: Այդ պարագային արուեստագէտը աւելի ինքն իր վրայ կը դարձնէ ուշադրութիւնը՝ որպէս activist, քան թէ հարցին վրայ: Ատիկա միջոց մը կը դառնայ, որ ինքզինք ծախէ: Մտահոգ եմ ասով: Չեմ ուզեր ըսել որ ամէն արուեստագէտ այդ կ՚ընէ եւ անկեղծ չէ: Բայց այս պարագային ետ պիտի գամ հոն՝ ըսելու համար, որ հիմակուան սերունդը արուեստէ արուեստ կ՚երթայ, արուեստ ուսանելով արուեստ կը սորվին եւ ուրեմն զրոյցը ներքին զրոյցի մը կը վերածուի, արուեստի մէջ զրոյց մը, արուեստը արուեստին հետ է որ կը խօսի, ոչ թէ իրենց կեանքի փորձառութենէն է որ բան մը կը բերեն արուեստին մէջ:

Սան Ֆրասիսքոյի ժողովրդային տան մէջ ըրած ցուցահանդէսս[6] այդ նպատակը կը հետապնդէր, ոչ թէ որ մարդիկ գան արուեստ դիտեն, այլ գան եւ հարցադրումներ ընեն: Ի՞նչ կը նշանակէ ժողովրդային տուն, ի՞նչ ըսել է ակումբ...ձեւով մը ակումբը բանալ դուրսին, մանաւանդ հովահարներու սարքաւորումով: Ակումբը ցոյց տալ այնպէս մը, ինչպէս մարդիկ երբեք չեն տեսած զայն կամ չեն մտածած տեսնել, ոչ թէ իբրեւ ցուցասրահ, ուր դուրսէն գործ

[6] Հրայր Անմահունի, *On Deep Background*, Հայ կեդրոն (նախապէս Ժողովրդային տուն), Սան Ֆրանսիսքօ, 1998:

«The Art of Diaspora / Քննադատական Գործօն», Ռոսլին ցուցասրահ-Ապրիլ գրատուն, Լոս Անճելըս, 2016:
Նկարին մէջ ձախէն՝ Հրայր Անմահունի, Կարէն Ջալլաթեան, Առնօ Երեցեան, Մարկ Նշանեան եւ Սիրնա Տուզճեան

եկած է ցուցադրուելու, ծախուելու համար, այլ ցուցահանդէսը միջոց՝ կառոյցը եւ անոր ետին կանգնած գաղափարը կամ գաղափարները հարցադրելու: Առաւել եւս կ'ուզէի ես գիս կրկին ծանօթացնել գաղութին՝ ըսելու համար, որ ես այն չեմ, ինչ որ դուք տեսած էիք կամ կը կարծէք: Շատ մարդ պիտի չանդրադառնար ատոր: Հարց չէ սակայն ատիկա: Սան Ֆրանսիսքոյի գաղութի կեանքը այդ կառոյցներուն շուրջ է եւ այդ կառոյցները՝ եկեղեցի, դպրոց, ակումբ իրենց շուրջ կը համախմբեն գաղութը, որովհետեւ յարաբերաբար շատ ցրուած են եւ հոն կու գան միանալու: ԼԱ-ի պարագային չկայ ատիկա, ամբողջովին տարածուած է եւ բոլորովին տարբեր ձեւով զարգացած: Հոլիվուտի ալ մօտ է, եւ ինչու այդքան հայ Հոլիվուտի այդքան մօտ հաւաքուած է, չեմ գիտեր: ՍՖ քաղաքը շատ աւելի հարցաքննող քաղաք եղած է, ամէն ինչ հարցաքննող, ամէն ինչի սահմանը հրմշտկող: ԼԱ-ը այդպէս չէ, ունեցած է ժամանակին այդ underground-ը, հաւանաբար մինչեւ հիմա ալ կայ տեղ-տեղ...:

ԼԱ-ի մէջ առաջին անգամ անցեալ տարուան Օգոստոսին «Ապրիլ» գրատան «Ռոսլին» ցուցասրահի մէջ կայացած ցուցահանդէս-դասախօսութիւն շարքով էր, որ կրցայ incubator-ի հարցը մէջտեղ բերել ինչպէս նաեւ առիթ մը եղաւ, որ այդ գործերը, որոնց մասին խօսած էինք ԿԱՄ-ին մէջ քով-քովի

դրուին:[7] Այդ գործերը երբեք այդպէս միասին չէին ցուցադրուած: Կարեւոր է տեսնել գործերը այդպէս, հակառակ անոր որ տեսնելու սովորական իմաստով չէ, որ կը ներկայանամ գործերուս մէջ: Ներկան է, դիտողն է, որուն կ'ուզեմ գործին միջոցով անդրադարձնել տալ, որ ինք գործին առջեւն է, գործը որպէս ինքնանդրադարձումի հրաւէր: Դիտելու եւ տեսնելու հարց մը կայ, եւ տեսնելը միայն դիտելով կը սկսի:

Ր.Ա.- Դուն ալ փոխուած ես կարծեմ, այսինքն՝ տարիքի ու փորձառութեան բերումով:

Հ.Ա.- Հոս գալէ՞ս ետք: Հաւանաբար: Աւելի բարկացած եմ [խնդուք]:

Ր.Ա.- Բարկանալը լաւ, այդ իմաստով չէ, կը խորհիմ, որ առաջ աւելի կը խուսափէիր դուն քեզմէ:

Հ.Ա.- Հաւանաբար, որովհետեւ չէի գիտեր ուրկէ սկսիլ, կծիկը ուրկէ բանալ: Հաւաքած էի ինչ որ արդիական է, արեւմտեանն է, բայց չէի գիտեր ատիկա ինչպէս թարգմանել, աւելի ճիշդ ինչպէ՞ս ատով թարգմանուիլ:

Ր.Ա.- Տեսնելը եւ տեսնուիլը նոյն բանին երկու երեսներն են: Երբ որ պատրաստ ըլլաս տեսնուելու՝ կը տեսնուիս, երբ որ պատրաստ չես՝ չես տեսնուիր, ամբարելու հարցը ատոր հետ կապուած է հաւանաբար:

Հ.Ա.- Մարկ Նշանեանին կը պարտիմ այդ մէկը: Ինքն էր catalystը: Արուեստի վերջաւորութեան հարցը երբ դրի, Մարկը ձեւով մը լեզու հանեց զիս:

Ր.Ա.- Այդ գործերուն միասին ցուցադրումը հանգրուա՞ն մը՞ն է քեզի համար:

Հ.Ա.- Ինծի համար, այո՛, մէյ մը որ դուրս ելլեն, օդին զարնուին, կրնամ նորը սկսիլ: Մտասեւռում մրն է: Գործը պէտք է մէջտեղ ելլէ, ձեւով մը աշխարհին հետ խօսակցութեան մէջ մտնէ, որ ամբողջացած ըլլայ:

Ր.Ա.- Գրիգորը կ՚ըսէ, որ գործ մը կամ գիրք մը մինչեւ լոյս չտեսնեն, կարծես թէ վերջացած չեն ըլլար, մէյ մը, որ տպուին, կարծես կ'ազատիս եւ կրնաս ուրիշ բան ընել:

Հ.Ա.- Այո՛, կարեւոր հանգրուան է ատիկա, արուեստի պարագային կը կարօտի curator-ի, իսկական curator որ կրնայ այդ գործը ընել՝ որ ձեւով մը գործին դայեակութիւնն է, զայն աշխարհ բերելու, կառոյցները ստեղծելու, ձեւը գտնելու, ատիկա արուեստագէտին գործը չէ... Միակ անձը, որ կար եւ կրնար ընել այդ մէկը Նիրին էր:[8] Պէտք չունէիր իրեն բան մը երկու անգամ բացատրելու: Ունէր արեւմտեան եւ ժամանակակից մօտեցումները, գիտէր:

Վահէին մահէն ետք բոլորովին պարապ մը կար մէջս հայկական իմաս-

[7] Art of Disapora with Dr. March Nichanian, Rosslin Gallery, Լոս Անճելոս, 2016:

[8] Նիրի Մելքոնեան (մահացած 2016) բազմատաղանդ արուեստաբան մրն էր, որուն գլխաւոր մտասեւեռումներէն էր ինքնագիտակից Սփիւռքի մը արուեստը: Անոր մասին տե՛ս Արամ Ճիպիլեանի գեղեցիկ գրութիւնը՝ *Remembering Curator Neery Melkonian, Champion of Diasporic Politics and Aesthetics*, https://hyperallergic.com/309784/remembering-curator-neery-melkonian-champion-of-diasporic-politics-and-aesthetics/, ինչպէս նաեւ «Բագին»ի 2016ի թիւ 4ին մէջ Մարկ Նշանեանի անոր նուիրած Պատկերը որպէս արխիւ անունով գրութիւնը:

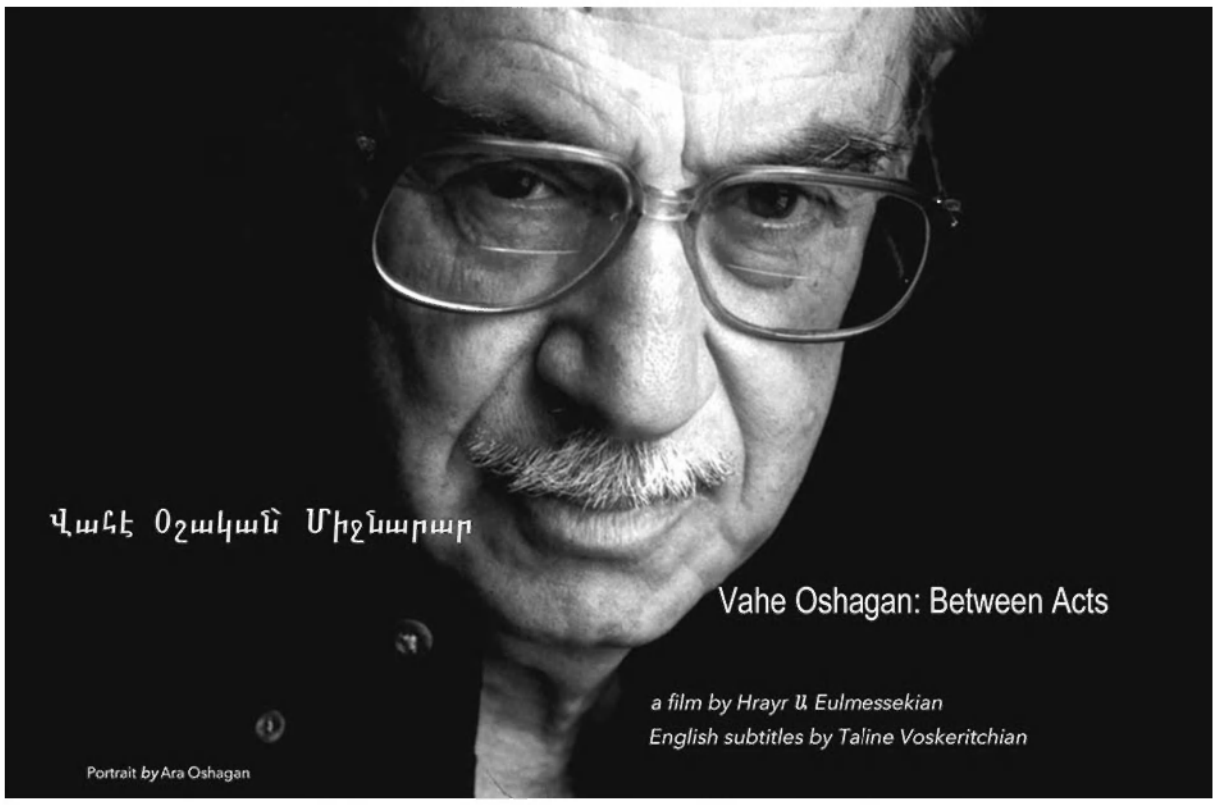

Վահէին հետ

տով, իրեն հետ ըրած եմ գործեր, որոնցմէ լուր չէ ունեցած: Ատոնցմէ մէկը առաջին անգամ «Ապրիլ» գրատան մէջ ցուցադրուեցաւ: Շատոնց էր: Վահէն եւ Արշակը ցուցահանդէս պիտի ընէին: ՍՖ նոր փոխադրուած էինք, 85 կամ 86, բարեկամէ մը *վիտէօ քամերան* փոխառի, հսկայական էին այդ ատեն, տարի եւ Կեդրոնի սրահին մէջ դրի վերէն, ինչպէս որ surveillance քամերաները կ՚ըլլան: Դրի պաստառ մըն ալ, որ մարդիկ իրենք գիրենք տեսնեն վարը մուտքին: *Քամերան* աշխատցուցի այն պահուն երբ յայտարարուած էր ցուցահանդէսի բացումը, եւ մարեցի այն պահուն, երբ մարդիկ արդէն տուն գացած էին: Նպատակս ցուցահանդէսը նկարել չէր, այլ նկարել ո՞վ կու գայ, ինչո՞ւ կու գայ, ի՞նչ կ՚ըսեն: Մէջտեղ ելաւ, որ եկողներուն մեծ մասը ժողովի եկած էին, ցուցահանդէսը իրենց համար պատահաբար հոն էր: Քանի մը հոգի շատ մօտէն խօսեցան իրարու հետ, եւ այդ էր: Վահէին «Հայր մեր»[9] գործն էր: Իսկ քամերա՞ն՝ Աստուծոյ աչքը: Երկար ատեն պահած էի այդ ժապաւէնը, ասկէ քանի

[9] Ակնարկը Վահէ Օշականի «Իսկ որք ասեն» գործին է, լոյս տեսած 1987-ին Մոնթրէալի «Հորիզոն» թերթի «Գրական յաւելուած»ին մէջ չորս թիւով՝ Յուլիս, Օգոստոս, Հոկտեմբեր եւ Նոյեմբերի: Ընդգրկուած է նաեւ Վահէ Օշականի ի մօտոյ լոյս տեսնելիք ընտրանի հատորին մէջ՝ *Կայաններ*, Երեւան, Մարգիս Խաչենց:

մը տարի առաջ թուայնացուցի եւ «Ապրիլ» գրատան ցուցահանդէսի օրը անցեալ Օգոստոսին, գրատան surveillance քամերաներուն կապուած պաստառներուն վրայ ցուցադրեցի: Գրատունը իր սիսթէմը ունի: Իրենց քամերաներէն եկածին տեղ իմ նկարած *վիտէոս* դրի՝ այնպէս որ պաստառէն այդ կ՚երեւէր: Սակայն հետաքրքրականը այն էր որ ոչ ոք անդրադարձաւ, թէ ներկաները չէին պաստառներուն վրայ երեւցողները, այլ 30 տարի առաջ ուրիշ տեղ նկարուած ուրիշ մարդիկ... այնքան վարժուած ենք հսկող մեքենաներու ներկայութեան որ ուշադրութիւն անգամ չենք դարձներ անոնց ցուցադրածին: Ներս մտնողը կը կարծէր, թէ ինքգինք կը տեսնէ եւ չէր ալ նայիր: Տեսագրութեան ձայնն ալ գրախանութի կողքին կից ցուցասրահին մէջ սփռեցինք, եւ այս ամէնը այնքան բնական էր մարդոց համար, որ անոնք չէին անդրադառնար պատահածին: Պէտք էր ես մատնանշէի, օրինակ Մարկին ըրի, որ հոս չէ ասիկա՝ պատկերին մէջ Վահէն է օրինակ, եւ այլն: Վահէն ալ ժամանակին նկարած ատենս չէր անդրադարձած, որ ըրածս արուեստի գործ մըն էր: Խորհեր էր, որ պարգապէս ցուցահանդէսը՝ «ֆիլմի կը քաշէի», ինչպէս ինք կ՚ըսէր: Ըսեմ, որ շատ գոհ էի արդիւնքէն:

Ր.Ա.- Ուրիշ տեղ ցուցադրա՞ծ ես այդ վիտէօն:

Հ.Ա.- Ո՛չ: Իսկ Վահէ Օշականի մասին վաւերագրական ֆիլմը Լոս Անճելըսէն գատ անցեալ տարի Հայաստան ցուցադրուեցաւ, ու ծրագիրներ ընթացքի մէջ են գայն գանագան տեղեր տանելու: Իսկ վերը նշած գործերուս ցուցադրութիւնը «Ապրիլ» գրատան ցուցահանդէսին մէջ էր, անցեալ տարի: Մէկ պատին վրայ հեռատեսիլի պաստառները կային, միւսին վրայ գինավարժութեան թիրախները, որոնք թիրախի տախտակին նկարներն էին: Զանոնք նկարած էի, ապա ծակերը Photoshop-ով գոցած եւ տարած կրկին դնել տուած էի ու կրակել տուած մէկ անգամ: Մէկ հատ իրական ծակ կար: Այդ ծակը միշտ ներկայ է, մինչ լուսանկարը անցեալին կը պատկանի:

Առաջին անգամն էր որ դէմ դիմաց կու գային այսպէս, եւ ուրեմն սրահը մութ էր եւ գործերը հեռատեսիլի լոյսով կ՚երեւէին միայն: Ովկիանոսը նկարած էի, եւ ատոր պաստառին լոյսով կը տեսնէիր դիմացը դրուած թիրախի պատկերը: Նկարած էի նաեւ ագդարարութիւնները, որոնք կը թելադրեն չնկարել՝ նկարելը արգիլուած է: Ահագին բաներ ունիմ այդ տարիներուն նկարուած սակայն կեանքի առօրեան երբեմն առիթ չի տար, որ ամէն բանի վրայ աշխատիս:

Մէկ ձեռքով

ԱՆԱՀԻՏ ԱԱՐԳԻԱԵԱՆ

ա

երբ դուռ մը կը գոցուի
պատուհան մը կը բացուի՝
ըսին

ուստի
դուռը գոցեց
պատուհանը բացաւ
սակայն գողը
բաց պատուհանէն
գողի նման մտաւ
գողցաւ ու ելաւ

սի՛րտը ճաքեցաւ

ուստի
պատուհանը գոցեց
դուռը բացաւ
սակայն հիւրը
բաց դռնէն մտաւ
հիւրի նման
ժամե՞ր երկար նստաւ
տեղէն չելաւ

սի՛րտը ճաքեցաւ

ուստի որոշեց
դուռը գոցել
պատուհանն ալ գոցել
առանց սրտաճաքի
կեանքը շարունակել

ԱՆԱՀԻՏ ԱԱՐԳԻԱԵԱՆ

Ծնած է Պէյրութ։ «Արեւ բարեւ» մանկական հրատարակութիւններու հիմնադիրն է։ Կ՚ապրի եւ կը ստեղծագործէ Փարիզի մէջ, որպէս արուեստագէտ, գրող եւ մանկավարժ։ Բանաստեղծութիւնները տպուած են «Ինքնագիր» գրական հանդէսի կայքին վրայ։

դուռը գոց
պատուհանն ալ գոց
սի՛ղտը ճաքեցաւ
եւ վերջապէս
հասկցաւ
թէ առանց սրտաճաքի
կեանք չկայ

...

Բ

մէկը
աջ կողմէն կը խնդայ
միւսը
ձախ կողմէն կու լայ

մէյ մը աջ կողմ նայեցաւ
մէյ մըն ալ ձախ
խնդացողին հետ խնդամ՝
ըսաւ,
լացողին հետ լամ

լացա՞ւ ու խնդաց
խնդա՞ց ու լացաւ
սակայն
աջն ու ձախը
մի՛շտ շուարեցաւ՝
խնդացողին հետ լացաւ
լացողին հետ խնդաց

...

Գ

սկիզբը մի՛շտ
բոլորին
այո կ'ըսէր

ասոր այո՛
անո՛ր ալ այո

սակայն օր մը
բարեբախտաբար
այոնները վերջացան
մնաց ոչը

հետեւաբար մի՛շտ
բոլորին
ոչ ըսաւ

ասոր ո՛չ
անո՛ր ալ ոչ
սակայն օր մը
դժբախտաբար
ոչերն ալ վերջացան
մնաց ոչինչը

ու ապրեցաւ
ոչինչով
ո՛չ անտարբեր
այլ բոլորէն
տարբե՛ր

...

դ

ընդամէնը
մէկ տուն ունէր
երկու ոտք

մէկ ոտքը դուրս
միւս ոտքը ներս
ապրեցաւ կեանք մը
ո՛չ դուրս
ո՛չ ներս

...

ե

թաթխեց ծայրը գրիչին
իր առօրեային

ու յաճչեց նր աղջիկը
գոգովեմոռ տվկոցո

Ելատնո՛յ օրը
քաթեղեց ծաղրը գրիչը
մամամամահ ու ցնամամը
գրատեմ նր մոժոցոմվը
ցվեի մի մոժոցոմվ
աղջոր
ոնոտ ոմահ ցվտոմ
ձեռքովը ի՞նչ
ցոմի ցատվեց
գլխոցեն վերջ
ցվմոգմոշ մվ
ու աղջիկը նր աղջոր
յաճչեց նր աղջոր
ոսվոտ բոտքովը
ցվժեռաժ իոտվհոռ

Ես նր նեռաքը
մեծաղոգ մվ
խաստոտոպ աղջոր մսփոտոռոպ գը
ձը ժամվեռաժոռ մսփոտոռոպ
աղեն գրեի եզրեն
ցվեշ գրեի
ցո՛յն ոմահ ցվ՛ոց
մնատ ոմահ
գրատոռոպ
նոռոռոռոպ
ցեռաղ նր աղջոր
ցվմոգմոշոռ մվ ցոգոր

...

ձեռք իաղ գրեի
գրեի մի
ամոքոպ
գր գր վրի
տոռի մի գր
աղ
շատ շաճցաշ՝
գրոպ գը
ով՛ոշ ժ՚ղոգ
ու ոտ
ոնամամոշ ու ցնամամոգ
գրատեռոռ գր մոժոցոռոպ
ոմոռ
ոնոտ ոմահ ցվտոռ
ձեռքոգոպ գոգ
գլխոտ ցոռի
ցվմոգոպ ոեռաղեռ
նր աղջոր
ոնոտ ոմահ ցվտոռ

Հանրակառքին մէջ

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

Ռաֆֆիին

Հանրակառքը դեռ կը կապէ
քեզ անցեալիդ: Տարիներուն
որոնք արդէն կը տանէին
պատանեկան երագներու,
երբ աշխարհդ կը տարածուէր
թաղէն անդին: Կը դիտէիր
այն համարձակ լակոտները,
որոնք անվախ կը նետուէին
ճամբայ ելլող հանրակառքին
եւ գիտէին շուտ վար ցատկիլ
ճկունութեամբ մը անհնար,
երբ տոմսակի ստուգիչը կը մօտենար:

Ահա նստած ես հօրդ հետ
խսիրէ կամ կերպընկալէ նստարանին,
եւ դիմացի կոկիկ հագուած սեւամորթը
մաքուր, յստակ հայերէնով
յանկարծ հօրմէդ կը խնդրէ
ձեռքի «Նայիրի»ն անգամ մը տեսնել.
եթովպիահայ է:
Այս շրջանն է, որ երբ կ'անցնիս
Պուրճ Համուտի փողոցներէն,
ռեհանի հոտը կը տիրապետէ,
եւ միամիտ
լաւատեսութիւն մը կայ ամէն կողմ
եւ մթնոլորտի ապականութեամբ դեռ մտահոգ չենք,
ոչ ալ թունաւոր, քիմիաթթուային
քաղաքական մթնոլորտ մը
քարուքանդ կ'ընէ Երրորդ աշխարհը:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

Բանաստեղծ, գրական-վերլուծական յօդուածներու հեղինակ, տասնամեակ մը ամբողջ եղած է «Բագին»ի խմբագիր ու ապա խմբագրական կազմի երկարամեայ անդամ եւ աշխատակից: Ծնած է Հալէպ: Աւարտած է Պէյրութի Հայկազեան համալսարանի անգլիական գրականութեան եւ Մոնթրէալի Մըք Կիլլ համալսարանի մանկավարժութեան բաժանմունքը, արժանանալով Մագիստրոս կոչումին: 1980-ական թուականներուն փոխադրուած է Մոնթրէալ, ուր մինչեւ օրս՝ Մ. Յակոբ ազգային վարժարանէն ներս, կը դասաւանդէ հայ գրականութիւն: Հեղինակն է բանաստեղծական չորս հատորներու՝ *Կորիզ* (1979) , *Ոսպնեակ* (1984), *Անցման եղանակ* (1993) եւ *Սահմաններ* (2007):

Այո՛, տակաւին
փրիմուսի լոյսին ներքեւ, կլոր շարուած,
կախարդանքը կայ տաք շագանակի:
Հին, կտրտուած լրագիրներու
թերթիկներուն մէջ պիտակ կը ծախուի,
եւ մտահոգ չես, երբ սուս կը խմես
գաւաթները արագօրէն ցօղուող-մատուցող
սուսի, ժըլլեպի թուխ վաճառորդէն:

Հանրակառքը կարմրաւուն՝
Տորայէն Պուրճ երթուղարձով
Նոր աշխարհներ պիտի բանայ քեզի համար:
Մօրեղբայրդ երեկոյ մը
նարինջի հիւթ եւ կարկանդակ
պիտի գնէ քեզի՝ ուտէք
ոտքի վրայ
հանրակառքի յետնամասին:
Պիտի դիտես անցուդարձը շրջապատի,
մեծ արձանը անկախութեան,
որ տակաւին փամփուշտներէ չէ ծակծկած
եւ բիւր նահատակ չէ աւելցուցած պրոնզէ ուսերուն,
իսկ անկախութեան դեռ պատրանքը կայ:
Ձայներու եւ գոյներու այս
յարափոփոխ ու կենդանի շարժումին մէջ՝
պիտի տեսնես շուկաները
ոսկերիչներու, բանջարեղէնի,
եւ քիչ անդին՝
շարժապատկերի հին սրահներու
գծագրուած լայնածաւալ պաստառները ծանուցումի,
որոնք անոնց հերոսները
կը դարձնեն միշտ կեանքէն մեծ:
Դեռ չես գիտեր, որ կը շրջիս
անհետացող այն վայրերուն,
ուրկէ գաղթական հայրերդ անցան՝
վերածելով թիթեղաշէն կաթող, մթին հիւղակները
տուներու եւ հետզհետէ՝
խանութներու առեւտուրի:

Տինկ-տինկ կրկնուող
կառքին զանգակը դուն դեռ կը լսես,
աղմուկին մէջ արաբերէն խօսակցութեան՝

զզայացունց նոր լուրերը ծանուցանող
պոռչտուքին մէջ լրազրավաճառ պատանիներուն,
պտուղ վաճառող զիւղացիներուն:
Պէտք է սակայն զզուշանալ
անտարբերօրէն
քեզի մօտեցող զրպանահատէն,
կամ «ուսքրա» զարնող քեմբի տղոցմէ:
Եթէ վար իջնես յաջորդ կայանին՝
ֆելեֆիլի, շաուրմայի
կրպակներուն կը հանդիպիս,
սակայն անոնց մտերմութիւնը,
ձուկերու եւ ծովային պտուղներու հետ,
աւելի ուշ պիտի ստեղծուի:

Տխուր օր մը, քեզ տարեկից խաղընկերդ,
որուն անունը չես յիշեր հիմա,
հանրակառքին նետուած ատեն
սայթաքեցաւ. ոտքը մնաց անիւին տակ:
Սակայն վերջը, մենք թաղային
մեր ցաւերը անշուշտ մոռցանք,
երբ սկսաւ մահը այնտեղ,
քաղաքին մէջ արեւելեան,
մեծաքանակ առեւտուրի ...

Ներկայիս արդէն
լաւ կը հասկնամ,
երբ Շուշուն բեմէն իր սեւ զաւեշտով
կը յայտարարէր՝
թէ այդ երկրին մէջ
միմիայն կարմիր հանրակառքը կար
ուղիղ զիծերու վրայ յառաջացող
եւ զայն վերցուցին
ճիշդ ա՛յդ պատճառով:

Բառ

ՃԷՍԻ ԱՐԼԷՆ

ՃԷՍԻ ԱՐԼԷՆ

Օնած է Պեւըրլի, Մասսաչուսէց, մեծցած՝ Սան Լուիս Օպիսփօ, Գալիֆորնիա: Ներկայիս կ'ապրի Լոս Անճելըս, ուր UCLA-ի Մերձաւոր Արեւելեան Լեզուներու եւ մշակոյթներու բաժանմունքին մէջ PhD կը կատարէ՝ կեդրոնանալով միջնադարեան շրջանին վրայ, միաժամանակ արեւմտահայերէնի դասեր տալով կիրակնօրեայ դպրոցի մը մէջ:

Բառին մէջ կը մտնէ
լարախաղացը
եւ կը գտնէ
անհունութիւն մը.

բեն-ի փորով կը շրջի
կլոր-մլոր՝ բոլոր.
այբ-ի ճաղին վրայ կ'իյնայ
ցցահար.
իրմէ պզտիկ մաս մը կը մնայ
ընդմիշտ.

մնացորդը անցորդ մըն է,
որ կը ցատկէ միւս գագաթներէն.
ռա-ի կորէն վար կը սահի,
անոր բեմը կեցած
կը խոնարհի:

Բոժոժ

Ամբողջ սերունդս
կա՛մ բժիշկ, կա՛մ փաստաբան պիտի ըլլայ:

Մէկը հիւանդ պէտք է ըլլայ, որպէսզի բուժելիք ունենան.
հիւանդն եմ՝ արբած, անքուն, ջերմոտ.
անոնց համար զոհ եմ:

Մէկն ալ ոճրագործ պէտք է ըլլայ, որպէսզի պաշտպանելիք ունենան.
ոճրագործն եմ՝ զանցառու, զառանցող, այրող.
անոնց համար գրող եմ:

Մօրուն

ՄԱՐՈՒՇ ԵՐԱՄԵԱՆ

Դրացիները քահանայ մը բերին, դազաղ մը վարձեցին եւ Մարիամիկը տարին թաղեցին ամուսինին քով, որուն ոսկորները դեռ չէին չորցեր:

Պառաւը ամբողջ ընթացքին զետինը նստած մնաց, «Աստուած հոգին լուսաւորէ»ներն ու «հողը թեթեւ գայ»երը չլսեց կարծես:

Երբ դրացիները քաշուեցան, պաղ մը ինկաւ սենեակին մէջ, պատուհանին կոտրած ապակիէն ներս նայող հովը ծաղրանք թուեցաւ կնոջ. ջարդ ու սէֆէրպէլլիկ տեսած Խաթուն քոյրիկին համար այս մահերը ոչինչ էին եւ ամէն ինչ էին միաժամանակ:

Սիւս անկիւնէն, լաթերու կոյտի մը մէջէն լսուեցաւ երեխայի մը ճիչը: Խաթուն քոյրիկը մոռցեր էր անոր գոյութիւնը.

– Դուն չէի՞ր մօրդ մահուան պատճառը. դո՛ւն երթայիր, ինքը մնար ...

Երեխան, հազիւ երեք օրուան, քանի մը ժամ է անօթի էր ու չէր լռեր: Խաթուն քոյրիկը ցաւէն եւ անգօրութենէն պիտի խենթանար: Ի՞նչ ընէր, ուրկէ՞ կաթ բերէր. կաթին համար դրամ պէտք էր, իսկ դրամին համար՝ աշխատիլ: Իրմէ զատ ո՞վ մնացեր էր աշխատող: Ինք աշխատէր, ո՞վ պահէր երեխան:

Երեխային ճիչերը սկսան անտանելի դառնալ:

Խաթուն քոյրիկը մօտեցաւ, վերցուց խանձարուրուած աղջիկը, «գոնէ տղայ ըլլար» մտածեց եւ դուրս ելաւ սենեակէն:

Զէյթուն խանի վարի յարկին ամենէն հեռու եւ մութ սենեակն էր իրը. Հոն ապրեր էր, գաւակ հասցուցեր, ամուսնացուցեր, թոռներ տեսեր, եւ պահ մը, շա՜տ կարճ պահ մը խորհեր էր, որ վերջացեր էին իր կեանքին ցաւերը. ա՛լ կրնար ամբողջ թոքերով շնչել, կրնար նստիլ իրիկնամուտերուն դրացիներուն հետ եւ «չէնէ զարնել»: Բայց սխալեր էր, մեծապէս սխալեր էր, դեռ տեսնելիք ունէր եղեր:

Դուրսը կիները նստած կը խօսէին, եւ քիչ մը անդին տղաք աղմուկով կը խաղային. երբ տեսան Խաթուն քոյրիկը, բոլորը զարմացած լռեցին: Խաղցող տղոցմէ մէկը վազելով մօտեցաւ.

– Նէնէ, ո՞ւր կ'երթաս:

– Երթամ սա չոճուխին կաթ տուող մը գտնեմ:

ՄԱՐՈՒՇ ԵՐԱՄԵԱՆ

Բանաստեղծուհի եւ արձակագիր, «Բագին»ի խմբագրական խորհուրդի անդամ: Ծնած է Հալէպ: Շրջանաւարտ է Հալէպի Քարէն Եփփէ ազգային ճեմարանէն: Դոկտորական թէզը պաշտպանած է «Մանուկ Աբեղեան»ի անուան գրականութեան ինստիտուտի մէջ, նիւթ ունենալով «Մփիւռքահայ բանաստեղծութիւնը 1965-1995»: Ունի պատմուածքներու երկու եւ քերթողութեան վեց գիրքեր, որոնցմէ վերջինը լոյս տեսած է Երեւան, 2015-ին:

Կիները գլուխնին շարժեցին. գոնէ շուրջերնին տղացկան մը ըլլար, իր զաւկին հետ այս որբուկն ալ կը դիեցնէր. բայց չկար:

Թոռը ետ իր խաղին գնաց:

– Միւսները կը մեծնան. խնդիրը նորածինն է:

Խաթուն քոյրիկին երկու թոռները արդէն տասնմէկ եւ ինը տարեկան էին. մեծը աշկերտ էր թաղին սափրիչին քով, միւսն ալ գալ տարի կ'երթայ աշկերտութեան. ո՞ւր. ուր ըլլայ. միայն շաբաթական իր հացին փարան տուն բերէ:

Կինը կտրեց Զէյթուն խանը Կիւլպէնկեան մայրանոցին կապող թաղը, ծանր քայլերով բարձրացաւ մուտքի աստիճանները եւ մտաւ մեծ սրահը:

– Ի՞նչ կ'ուզես, մայրիկ,- մօտեցաւ նրբս Աստղիկը:

– Դայէկը:

– Ինչո՞ւ, ի՞նչ կայ:

– Բան ունիմ ըսելու:

Դայեակը գրասենեակէն դուրս ելաւ.

– Այո.- գործնական, խիստ:

Խաթուն քոյրիկը պահ մը ըսելիքը մոռցաւ. լսեր էր, որ շատ բարի կին է դայեակը, օգնող-հասնող, բայց խիստ:

Ծեր կինը լռեց, նայեցաւ հիւանդապահուհիին, որ կեցած հետաքրքրութեամբ կը սպասէր: Դայեակը ինք ալ նայեցաւ եւ աչքով հասկցուց՝ հեռացիր:

– Եկուր, մայրիկ, հոս գրասենեակ մտիր:

Կինը մտաւ, առանց խօսելու խանձարուրը սեղանին դրաւ, եւ «օ՜ֆ օֆ, մայրը մեռաւ» ըսելով դուրս ելաւ:

Դայեակը նախ շատ զարմացաւ իրեն տրուած քուրջերու այդ կոյտին համար: Բայց երբ տեսաւ անոնցմէ հազիւ երեւցող նորածինին դէմքը, բոպէապէս հասկըցաւ եղածը:

– Սա երեխան կա՛մ մեռնելիք է, կամ ալ արդէն մեռեր է,- մտածեց եւ բացաւ խանձարուրը:

Երեխան մեռած չէր, բայց լացէն եւ անօթութենէն յոգնած կարծես մարեր էր:

Դայեակը գլուխը վերցուց, տեսաւ նրբս Աստղիկը, որ զարմացած զինք կը դիտէր:

– Շիշ մը կաթ շինէ, մաքուր լաթեր բեր եւ սենեակս եկուր:

Կէս ժամ վերջ նորածինին դէմքին քիչ մը գոյն եկեր էր. մաքուր լաթերու մէջ փաթթուած նոյնիսկ քաղցր, սիրուն դէմք մը ունէր սա աղջիկը, որ որո՞ւ զաւակն էր արդեօք ...

– Աստղի՛կ, հոս նայէ՛, այս եղածին համար ոչ մէկ խօսք ոչ մէկուն, հասկցա՞ր: Կէս ժամէն կու գամ:

* * *

Սէպիլը տակաւին Թօփճեան եղբայրներուն էր, ինչպէս եւ ջուրի հողմաղացը, ինչպէս գիշերային լամբերը քաղաքին, ինչպէս մեքենաներու ներածումը: Բազմաթիւ եղբայրներ էին, մեծ ընտանիք: Տօն օրերը բոլորը միասին կ'անցընէին Սէպիլի պարտէզներուն մէջ, որոնց պահակին կինը՝ «Սէպիլի Մարին» ընտանիքի անդամ դարձեր էր արդէն:

Տարիներէ ի վեր ամուսնացած, Մարին անգաւակ էր տակաւին.

– Արուսեակ, դուրպան, ճար մը ըրէ,- կ'ըսէր յաճախ Թօփճեաններուն կրտսեր աղջկան, որ Պէյրութի ֆրանսական համալսարանի մանկաբարձականը աւարտելէնանմիջապէս ետք, Կիւլպէնկեան մայրանոց սկսեր էր աշխատիլ, արդէն քանի մը տարիէ ի վեր:

– Մարի, բժիշկի պէտք է երթաս:

– Գացի գացի:

– Ի՞նչ ըսաւ:

– Ըսաւ չ՝ըլլար:

– Ուրեմն չ՝ըլլար, Մարի:

– Դուն ճար մը ըրէ, մայրանոցն ես:

Երբ Խաթուն քոյրիկը երեխան դրեր եւ առանց խօսքի հեռացեր էր, դայեակին աչքին երեւացեր էր Սէպիլի Մարին եւ անոր աղաչանքը՝ ճար մը ըրէ:

Հիմա ամուր գրկած կուշտ ու մաքուր երեխան, տիկ. Արուսեակը ինքնաշարժ մը կեցուց ու մէջը նետուեցաւ: Նոր Գիւղը, ուր մայրանոցն էր, բաւական հեռու էր Սէպիլէն, ինքն ալ խոստացեր էր կէս ժամէն ետ գալ:

* * *

Երբ երեխան գիրկը դայեակը Սէպիլ կը շտապէր, երբեք չէր մտածած իր արարքին կանոնական բաժնին մասին. երկրի մը մէջ, ուր որդեգրելը թէ՛ պետականօրէն, թէ կրօնականօրէն արգիլուած է եւ մեղք կը համարուի, ինք պիտի կարենա՞ր իր արարքին հետեւանքները կրել: Մտքին ետեւ երկու մտածումներ կային միայն՝ երեխան ստոյգ մահէ փրկել եւ Սէպիլի Մարին ուրախացնել: Երկու այնպիսի գօրաւոր մղումներ էին ասոնք, որ ո՛չ միայն ա՛յս արարքին, այլ դայեակ Արուսեակին ամբողջ կեանքին ետին կը կենային, իր արարքները կ'որոշէին՝ օգնել եւ փրկել:

Մարին իր տնակի մուտքին, աստիճաններուն վրայ ամուսինին քաղած ագատքեղը կը մաքրէր. ոտնաձայներուն մօտենալուն հետ գլուխը վերցուց եւ «նորէն ի՞նչ կ'ուզէ» մտածեց, կարծելով որ ամուսինն է:

– Արուսեա՞կ ...

– Մարի, տես ի՛նչ բերի քեզի:

Մարին նայեցաւ խանձարուրին, նայեցաւ դայեակին, գոյն առաւ, գոյն տուաւ.

– Ամա՜ն, չոճուխ է ... ուրկէ՞ է ... Տէր Աստուած ...
– Մայրը մեռեր է, երեխան պահող չկայ:
– Ի՞նչ է:
– Աղջիկ:
Սէպիլի Մարին, որ մեծ համարում ունէր Արուսեակին վրայ, ձեռքերը գոգնոցին սրբեց եւ առաւ խանձարուրը.
– Ի՞նչ կերցնեմ:
– Կաթ: Նայէ, մայրանոցը ձգեր եկեր եմ, պէտք է երթամ:
Ու գնաց:

* * *

Օրը իրիկուն եղաւ, գիշեր, եւ կրկին լոյս:
Լոյսին բացուելուն հետ սկսան գոցուիլ դայեակին աչքերը. գործը առատ եղեր էր գիշերը. երեխաներ լոյս աշխարհ կու գային, ու թէեւ աղքատ, բայց սիրող, գուրգուրացող բազուկներու կու գային այդ երեխաները:
Երէկուան որածին գոհունակութիւնը կը յամենար թէեւ, բայց երեխային պատմութիւնը մոռցուեր էր արդէն:
– Տիկ. Արուսեակ, կին մը եկեր է քեզ կ'ուզէ, հետն ալ նորածին մը կայ:
– Մարի՞ ... ի՞նչ կայ,- դայեակը շատ զարմացաւ:
– Ա՛ռ, ետ առ աղջիկը,- ըսաւ Մարին հեկեկալով:
– Ինչո՞ւ, ի՞նչ եղաւ որ:
– Գիշերը ամբողջ լացաւ, էրիկս հազար քիւֆիւր քաշեց. եղեր ասքան ատեն է զաւակ չունինք, թող հիմա ալ չունենանք. առտուն ելայ Նուպարին տարի:
– Եղբո՞ր ...
– Հա՛. ուրկէ՞ գտար սա հիւանդ երեխան հարցուց, ես ալ ըսի՝ քոյրդ տուաւ. աւելի առողջը չկա՞ր ... առ, Արուսեակ, էրիկս ալ չուզէր կոր, ես ի՞նչ ընեմ:
Եւ հազիւ արցունքները զսպելով, դրաւ երեխան դայեակին գիրկը եւ ինք վազելով դուրս ելաւ մայրանոցէն:
Արուսեակը ամբողջովին շուարած մնաց. չէր գիտեր, թէ ուրկէ՞ է, որո՞ւ է այս երեխան, չէր ճանչնար նոյնիսկ զայն բերող կինը:
– Տար կաթ մը տուր,- դարձաւ սպասող նըրսին,- յետոյ աղջիկները ժողովի կանչէ:
Վայրկենապէս ցնդեր էր գոհունակութեան մնացորդացը եւ տեղը ծանր մտահոգութիւն մը կը լեցուէր հիմա:
Հինգ հիւանդապահուհիները իրար հրելով գրասենեակ մտան. գլխաւոր դայեակին «ժողովները» միշտ կը մտահոգէին զիրենք, անոնց ծայրը միշտ յանդիմանութիւն մը կ'ըլլար:
– Սա նորածինը երէկ կին մը բերաւ, մայրը մեռեր է ըսաւ, ձգեց գնաց: Ես ալ

ծանօթի մը տարի. այսօր ետ բերաւ, ամուսինը չ'ուզեր եղեր: Հիմա սա չոճուխը ետ տէրերուն տանելու ենք: Գիտէ՞ք որուն է, ուրկէ է:

Նելլին, որ հագիւ աշխատանքի մտած արդէն նշանուեր էր, կամացուկ մը ամըչ-նալով ըսաւ.

– Նշանածս կիւրինցիներուն քէմփէն է, ըսաւ որ Զէյթուն խանէն ...

– Հետս եկո՛ւր:

Նախ նշանածին խանութը գացին, յետոյ գացին գտան պառաւը, որ անկիւնի տաշտին առջեւ լուացք կ'ընէր. մութ սենեակը խոնաւութիւն կը հոտէր. դայեակին սիրտը կծկուեցաւ՝ հոս ինչպէ՞ս պիտի մեծնար այս երեխան:

– Մայրիկ ...

Կինը գլուխը վերցուց, նայեցաւ դայեակին ու նորածինին, հասկցաւ ամբողջ պատմութիւնը.

– Հոն դիր. կամ կ'ապրի, կամ կը մեռնի. արդէն եթէ բախտ ունենար, մայրը չէր մեռներ ..

* * *

– Տիկ. Արուսեակ, երէկուան կինը նորէն երկեր է:

– Մարի՜՜՜՜՜

Դայեակը պահ մը կորսնցուց ժամանակի զգացողութիւնը. ինչո՞ւ դէպքերը կը կրկնուէին. երա՞գ է արդեօք եղածը:

– Նայէ, Արուսեակ, եկայ ատ երեխան ետ առնելու. խիղճս հանգիստ չտուաւ. պիտ' մեռնի, թող քովս մեռնի, տաք ու կուշտ մեռնի:

Այս անգամ երեքը միասին՝ դայեակը, Մարին եւ Նելլին գացին «պաշտօնա-պէս» երեխան ետ առնելու: Պառաւը ոչ նայեցաւ, ոչ ալ բան ըսաւ. ոսկորներուն ցաւը եւ միւս երկու թոռներուն հոգը սպառեր էին զինք:

– Նշանածդ գիտէ՞ այս ընտանիքը ինչեան է:

– Կը հարցնեմ,- խոստացաւ Նելլին, որուն կուրծքերը կը կոտտային այս երե-խային դժբախտութեան ի տես:

* * *

Քաղաքը մեծցաւ, պետութիւնը ձեռք առաւ ջուրն ու ելեկտրականութիւնը, Մէ-սիլի կապալառութեան շրջանը աւարտեցաւ: Թօփճեաններուն ոսկեդարը անցեր էր, եօթը եղբայրներէն մնացեր էր միայն դաշնակցական Արմէնը, չեղեալ տեռո-րէն կոյր ու թեւատ : Սէպիլի Մարին ամուսինին եւ աղջկան հետ ելեր տուն մը առեր էր Նոր Գիւղէն: Կիւլպէնկեան մայրանոցը կը շարունակէր մնալ քաղաքին միակ մայրանոցը, բայց տիկ. Արուսեակը ա՛լ գլխաւոր դայեակը չէր. հանգստեան կոչ-ուեր էր:

Օր մը տան դուռը զարնուեցաւ. երիտասարդ ու անծանօթ աղջիկ մրն էր.

– Տիկ. Արուսեակ, մայրանոց գացի, ըսին որ ելեր ես եղեր, ա՛լ չես աշխատիր:

Խօսքին եզակին խորթ չէր Տիկ. Արուսեակին ականջներուն եւ անմիջապէս Նոր Գիւղ յիշեցուց իրեն:

– Տունը չեմ աշխատիր,- ըսաւ՝ կարծելով, թէ չբեր նորահարս մրն է:

– Ես Մէպիլի Մարիին աղջիկն եմ,- արագ պատասխանեց երիտասարդուհին, անպայման տեսակցութիւնը յաջողցնելու վճռակամութեամբ:

– Մէպիլի Մարիին աղջի՞կը ... օ՜ ... մտիր:

– Մարին ինչպէ՞ս է,- հարցուց յիշատակներուն քաղցրութեամբ:

– Կեանքը քեզի եղաւ. արդէն ատոր համար քովդ եկայ:

– Թաղումը ե՞րբ է:

– Չէ չէ ,արդէն երկու ամիս կ'ընէ:

– Վա՜խ, ինչո՞ւ լուր չրրիր, գոնէ թաղումի գայի:

Աղջիկը նայեցաւ կնոջ եւ զարմացաւ լեցուած աչքերը տեսնելով՝ իրեն ըսեր էին, որ շատ խիստ կին է աս դայեակը:

– Կարծեմ դո՛ւն ինծի տուեր ես մամայիս, չէ՞ մը:

– Այո՛:

– Գիտե՞ս բուն ծնողքս ո՞վ են:

– Անուն մականուն չեմ յիշեր:

– Բայց գիտե՛ս ով են, տեսեր ես:

– Անշուշտ տեսեր եմ:

– Հայ են, չէ՞:

Այս հարցումին չէր սպասեր Տիկ. Արուսեակը. ինչո՞ւ էր ազգութեան այս ճշդումը, ի՞նչ կասկածներու որդը կը կրծէր սա երիտասարդ աղջկան հոգին:

Զէյթուն խանի մութ ու խոնաւ սենեակը, գետինը կկզած լուացք ընող պառաւն ու լացող երեխային պատկերը խուժեցին ու տակնուվրայ ըրին դայեակին սիրտը:

– Հապա ի՞նչ պիտի ըլլային, իսլա՞մ:

Տիկ. Արուսեակին խիստ ձայնէն երիտասարդ աղջիկը վախցած լռեց. Ինչպէ՞ս շարունակէր:

– Բայց ինչո՞ւ կը հարցնես:

– Քեռիներս ըսին ... քանի դուն իսլամ ես ... տունը ...

– Կեցիր, կեցիր, ինչի՞ մասին կը խօսիս, ո՞վ է իսլամը:

– Քեռիներս ըսին եղեր ես իսլամի զաւակ եմ, ուրեմն տունը, որ մամայիս անունով է, այսինքն Մէպիլի Մարիին անունով է, ուրեմն իրենց կ'ըլլայ, ինծի բաժին չ'էլլար եղեր ...

– Անձնաթուղթդ հո՛ս տուր նայիմ ...

Բարկութենէն ու ցաւէն դայեակին ձայնը իրապէ՛ս խիստ հնչեց: Աղջիկը դողալով հանեց անձնաթուղթը:

– Կարդա՛ նայիմ ի՞նչ գրուեր է: Կարդալ գիտես չէ՞:

– Հա գիտեմ. զրուեր է Մարիա պընթ Կարապետ:
– Մօր անուն:
– Մարի ...
– Հիմա հասկցա՞ր:
– Ի՞նչ:
– Որ քեռիներդ քեզ վախցնել ուզեր են, դուն Կարապետին եւ Մարիին, Սէպիլի Մարիին աղջիկն ես:
– Տունս չե՞ն կրնար առնել. ապրելիք ուրիշ տեղ չունիմ. պապաս ալ արդէն մեռեր է:
– Տունդ որո՞ւ անունով է:
– Մամաս վրաս դարձուց անցեալ տարի:
– Վերջացաւ գնաց:
Երբ աղջիկը դուրս կ'ելլէր տունէն, դարձաւ եւ ամուր մը փաթթուեցաւ դայեակին.
– Մամայիս ըսածին չափ կաս եղեր,- ըսաւ,- շատ շնորհակալ եմ:
– Հայու զաւակ ես, աղջիկս, առաքելական հայու զաւակ, ջարդ ու զաղթ տեսած, բարի եւ ազնիւ մարդոց զաւակ ես, չկասկածի՛ս ...

Քանի մը տողով (Բ)

Կարճ, աւելի կարճ եւ մանր պատմուածքներ

ԽԱՉԻԿ ՏԷՐ ՂՈՒԿԱՍԵԱՆ

ԽԱՉԻԿ ՏԷՐ ՂՈՒԿԱՍԵԱՆ

Օնած է Լիբանան եւ աւարտած է Համազգայինի Նշան Փալանճեան ճեմարանը, ապա Հայկազեան քոլէճը (այժմ՝ համալսարան): Հրապարակագրական ասպարէզը սկսած է՝ աշխատակցելով «Ազդակ»ին, միաժամանակ վարելով Պէյրութի Հայկական ռատիոժամի լուրերու բաժինը: 1987-ին հաստատուած է Պուէնոս Այրէս, ուր տասը տարի վարած է «Արմենիա» թերթին խմբագրութիւնը: Ասանագիտացած է Միջազգային յարաբերութիւններու ճիւղին մէջ՝ նախ Արժանթինի մէջ, ուր Մագիստրոսի կոչում ստացած է Ընկերային գիտութեանց լատին Ամերիկեան կաճառի (ՖԼԱՔԱՕ) Արժանթինի

Yeni Hayat

Սկիզբը կարծեցի, թէ գիրքը կրնար ըլլալ սենեակիս մէջ ամէն կողմ թիգուած թուղթերու, թերթերու եւ այլ գոյքերու կոյտին մէջ: Բայց հոն չէ:

Զայն յանձնարարած էր անծանօթ մը, որուն հանդիպեցայ, երբ կը վերադառնայի ճամբորդութենէ մը: Պատահական հանդիպում մըն էր օդակայանի սրճարանին մէջ, ուր երկուքս գաւաթի մը շուրջ խօսակցելու սկսանք, մինչ իւրաքանչիւրս կը սպասէր իր թռիչքին:

– Օր մը գիրք մը կարդացի, եւ ամբողջ կեանքս փոխուեցաւ...

Այսպէս սկսաւ մեր խօսակցութիւնը:

Հետաքրքրուած հարցուցի, թէ ի՞նչ գիրք էր. պատասխանեց, որ խորագիրը չէր յիշեր, ոչ ալ հեղինակին անունը, բայց ամբողջ գիրքը, իւրաքանչիւր տող իր մտքին մէջն էր, այնքան որ խոր եղած էր գիրքին թողած ազդեցութիւնը: Թելադրեց անպայման կարդալ եւ ստիպուեցաւ շտապ մեկնիլ, երբ իր անունը տուին բարձրախօսէն՝ յայտարարելով, որ թռիչքը արդէն ճամբայ պիտի ելլէր:

Իմ թռիչքս աւելի ուշ էր, ուստի ուղղուեցայ օդակայանի փոքր գրախանութը՝ աչքէ անցընելու համար գիրքերը: Անոնցմէ մէկուն առաջին նախադասութիւնը անմիջապէս ուշադրութիւնս գրաւեց. «Օր մը գիրք մը կարդացի, եւ ամբողջ կեանքս փոխուեցաւ»: Շարունակեցի ընթերցումը եւ առաջին գլուխը իր աւարտին հասցուցած էի, երբ անունս լսեցի բարձրախօսէն: Մտածեցի գիրքը գնել, բայց հրաժարեցայ, երբ անդրադարձայ, որ եթէ վճարելու համար շարքի կենայի, կրնայի թռիչքս փախցնել: Ամէն պարագայի, հիմա որ խորագիրը գիտէի կրնայի գիրքը գնել: Որքան կը յիշեմ խորագիրը տեղ մը արձանագրեցի:

Թռիչքի ամբողջ տեւողութեան գիրքին առաջին գլխու տողերը մտքիս մէջն էին, եւ կը զգայի, որ կեանքս պիտի փոխուէր գիրքին ընթերցումը ամբողջացնելէս ետք: Այդ մտածումը սկիզբը մեծ բաւարարութիւն պատճառեց: Սակայն, ամէն անգամ որ կ'աւարտէր առաջին գլուխը եւ ստիպողաբար կը վերադառնայի առաջին տողին՝ «Օր մը գիրք մը կարդացի, եւ ամբողջ կեանքս փոխուեցաւ», կը զգայի, թէ որքան անհամբեր կը դառնայի մնացածը կարդալու: Այնքան որ երբ օդանաւը վայրէջք կատարեց գիրքը գնելու ցանկութիւնս վերածուած էր անձկութեան:

Դէպի տուն ճամբուս վրայ կանգ առի գրախանութ մը: Սակայն երբ «գիրք մը կը փնտռեմ» դիմումիս վրայ վաճառորդը հարցուց խորագիրը կամ հեղինակը, անդրադարձայ, որ մոռցած էի: Փորձեցի բացատրել, թէ գիրք մըն էր, որուն ընթերցումը կեանք փոխելու յատկանիշը ունի, ըսի նոյնիսկ, որ գիրքը կը սկսի այսպէս՝ «Օր մը գիրք մը կարդացի, եւ ամբողջ կեանքս փոխուեցաւ», սակայն տեղի տուի վաճառորդին հարցական դէմքին դիմաց:

Քաղաքի բոլոր մեծ ու փոքր գրախանութները ապարդիւն այցելելէս յետոյ, երբ երեկոյեան տուն մտայ, համոզուած էի որ գիրքը ունէի, սենեակիս թուղթերու, թերթերու եւ այլ գիրքերու կոյտին մէջ տեղ մը ըլլալու էր:

Սենեակիս թուղթերու, թերթերու եւ այլ գիրքերու կոյտը բազմիցս աչքէ անցուցած եմ: Այցելած եմ գրախանութներ, խօսած եմ գրականագէտներու հետ, համացանցով ամէն կարելի փնտռտուքի նախաձեռնած եմ: Կեանքս փոխուած է: Անձկութիւնս դժոխք է: Գիրքը չեմ գտներ: Չեմ յիշեր խորագիրը: Չեմ յաջողիր ընթերցումը շարունակել առաջին գլուխէն անդին:

Ընթերցո՛ղ, դուն որ այս տողերը կարդալով վկայ եղար անձկութեանս, թերեւս կարեկցիս յուսահատ վիճակիս: Կրնաս քթիդ տակէն քմծիծաղիլ յիմարութեանս վրայ, բայց խնդրեմ օգնէ՛ կեանքս փոխելու: Օրինակ մը չունի՞ս փոխ տաս: Գիրքին խորագի՞րը: Գիտեմ, տեղ մը արձանագրած եմ...

մասնաձիւղէն, ապա իր տոքթորականը ըրած է Միամիի համալսարանին մէջ (Ֆլորիտա, Միացեալ Նահանգներ), այնուհետեւ նուիրուելու համար ակադեմական ասպարէզին:

Saint Marketing

Գրախանութ մը կը ծանուցէր. «Աստուծոյ շնորհքով գիրքեր կը ծախենք»: Կարելի է հասկնալ, որ վաճառորդը Աստուծոյ շնորհիւ գիրքեր կը ծախէր: Կամ՝ շնորհքով գիրքեր Աստուծոյ կը ծախէր: Կամ ալ՝ կը ծախէր գիրքեր, որոնք Աստուծոյ շնորհքով օժտուած էին:

Ընթերցողին իրաւունքներէն՝ ի հետեւում Daniel Pennac-ի յայտարարած ընթերցողի անժամանցելի իրաւունքներուն.

Ընթերցող իրաւունք ունիս կարդալու որեւէ գրութիւն (5-րդ իրաւունք), ներառեալ այս մէկը:

Copy Right

Կ’ընդունիմ, ոճրագործ գիրքը իմս չէ: Գաղափարը փոխ առած եմ Vila Mata-էն, որ իր կարգին ներշնչուած է Unanumo-էն: Բայց այդ գիրքը ոչ ոք գրած է: Ես առի նախաձեռնութիւնը, հեղինակային իրաւունքը իմս է: Պատմութեան միտքն բանին -անիծեալ գիրք մը, որուն ընթերցումը բաւարար է մահ պատճառելու համարպահած եմ, բայց, կը հասկնաք, իմ ոճով յատուկ կենդանութիւն տուի անոր: Գիրքը իրական է հիմա, լոկ գաղափար չէ, կեանքի կոչուած է, եւ իր գոյութիւնը, ստեղծագործական ամբողջ ճիգս կ’արդարացնէ: Առաջին անգամ գայն տուի մօտիկ ընկերոջս, որպէսզի կարդայ եւ իր կարծիքը տայ: Երկու օր յետոյ խանդավառ հեռաձայնեց եւ ըսաւ, որ անպայման պէտք էր տպէի, մեծ աղմուկ կրնար հանել: Աւելցուց, որ այդ քայլին արդէն դիմած էր եւ ուղարկած հանրածանօթ հրատարակիչի մը, այն վստահութեամբ, որ ես առարկութիւն պիտի չունենայի, ընդհակառակը շնորհակալ պիտի ըլլայի: Կարդացածէն բան մը չէր հասկցած, բայց արդէն ուշ էր, ըստ երեւոյթին: Փորձեցի հրատարակիչը կասեցնել, հեռաձայնեցի անոր, բայց ինքն ալ խանդավառ շնորհաւորեց ձիրքս, ըսաւ, որ գուցէ ճակատագիրն է, որ ուգած է, որ բնագիրը յանձնած ըլլայի բարեկամի մը, որ իրեն ծանօթ էր, որպէսզի հասնէր իր նպատակին: Այս է պատմելիքս, պարոն ոստիկանապետ, երկու գոհերուն մասին: Կը ցաւիմ իրենց պատահածին համար, բայց պէտք է հրճուիք այն իրողութեամբ, որ բնագիրը տպագրուելու չհասաւ: Կարդացիք արդէն գիրքը: Եթէ տակաւին բնագիր վիճակի մէջ երեք գոհ խլած է, կ’երևակայէք եթէ մէյ մը տասնեակ հազարներով տպուէր, պեսթ-սելլրը ըլլար և վերահրատարակուէր, հասնէր միլիոնաւոր ընթերցողներու, ի՜նչ եղեռնագործութիւն պիտի կատարուէր...

– Ինչպէ՞ս թէ երեք գոհ: Միայն երկուքի խօսք կայ գիրքին մէջ...

Ոստիկանապետը, անակնկալի եկած, ինծի նայեցաւ:

Այո՛, ընթերցող, ճիշդ կռահեցիր: Երրորդ գոհը ոստիկանապետն է: Թէ ինչպէս իր անուշադրութեան մէկ պահուն յաջողեցայ գայն սպաննել՝ գիրքին երրորդ գլուխն է, որ, արդէն կ’անդրադառնաս, գրելու ընթացքի մէջ եմ: Ի դէպ, չորրորդ գլուխ մըն ալ պիտի ունենայ: Հետաքրքրուա՞ծ ես: Կ’ուզե՞ս, գիրքը քեզի տամ կարդայ, մանրամասնութիւնները իմացիր: Արդէն այլեւս այլընտրանք չունիս...

Երազին իրականութիւնը

Վերջին պատերազմը, առաջինին նման, սկսաւ երազի մը համար: Մարդիկ գիրար սպաննեցին՝ հաւատալով, որ իրենք կը մեռնին, բայց երազը կ’ապրի անմահ: Իրաւունք ունէին: Ես մարդոց երազը վերապրեցայ: Աւաղ սակայն, մարդ չկայ այլեւս իրականութիւնս ըսեմ՝ իմանայ. երազ չէի ես, այլ՝ մղձաւանջ:

Զապէլ Եսայեանի անտիպ նամակները Արամ Անտոնեանին (1921-1934 թթ.) Ա.

ՄԻՀՐԱՆ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

ՄԻՀՐԱՆ ՄԻՆԱՍԵԱՆ Օնած է Հալէպ, ուր յաճախած է Ազգային Հայկազեան վարժարան եւ Ազգային Քարէն Եփփէ ճեմարան: Արաբերէնի թարգմանելով առանձին հատորներով հրատարակած է Պարոյր Սեւակի, Նահապետ Քուչակի եւ արդի հինգ հայ բանաստեղծներու գործերը, իսկ արաբերէնէ հայերէնի թարգմանած է հայկական թեմաներով արաբ գրողներու գործեր, որոնց մէկ մասը

Յետագայ էջերով հրատարակութեան կու տանք հայ մեծանուն վիպասան, թարգմանիչ եւ հասարակական-մշակութային գործիչ Զապէլ Եսայեանի անտիպ նամակները, յղուած՝ գրող, հրապարակագիր, պատմաբան եւ կրթական-մշակութային գործիչ Արամ Անտոնեանին:

Ծանօթ է, որ տարիներ առաջ, Եսայեանի նամակները համապատասխան յառաջաբանով եւ ծանօթագրութիւններով Երեւանի մէջ հրատարակուեցան առանձին հատորով, ուր կային 1895-1935 թուականներուն միջեւ գրած անոր 175 նամակները, ընդ որում նաեւ Արամ Անտոնեանին յղուած 12 նամակներ:[1]

Ըստ Եսայեանի նամականին կազմող բանասէր Արփիկ Աւետիսեանի՝ Երեւանի Եղիշէ Չարենցի անուան Գրականութեան եւ արուեստի թանգարանի՝ ԳԱԹ-ի տնօրէնութեան խնդրանքով, Փարիզի Նուպարեան մատենադարանի այդ օրերու տնօրէն Արտաշէս Գարտաշեան թանգարանին ուղարկած է Զապէլ Եսայեանէն Անտոնեանին յղուած շուրջ 30 նամակներու լուսահանուած պատճէններ, որոնց մէկ մասը տպագրուած է Եսայեանի «Նամակներ»ուն մէջ, իսկ մնացեալներուն նկարահանումը անորակ ըլլալով, եւ «մի մասի տառերի գունաթափութեան պատճառով»», զանց առնուած են ու տեղ չեն գտած նամականիին մէջ, այնպէս որ Նուպարեանէն ղրկուած մօտ 30 նամակներէն 12 նամակ միայն տպուած է

[1] Զապէլ Եսայեան, «Նամակներ», կազմեց եւ ծանօթագրեց՝ Արփիկ Աւետիսեան, Երեւան, 1977, 420 էջ:

ամփոփուած է «Մնապատին Կակաչները» հատորին մէջ: Պետրոս Մրք. Միրաթեանի համահեղինակութեամբ հրատարակութեան պատրաստած է 19-րդ դարասկզբի Հալէպի պատմութեան առնչուող հայ գրողի մը արաբերէն ձեռագիրը: Կ՚աշխատակցի հայագիտական հանդէսներու պատմաբանասիրական ուսումնասիրութիւններով, նուիրուած՝ հայ հնատիպ գիրքին, հայ պարբերական մամուլի մատենագիտութեան, հայերէն ձեռագիրներուն, Հայոց ցեղասպանութեան պատմութեան եւ այլ թեմաներով: Զբաղած է նաեւ բանահաւաքչութեամբ եւ Ցեղասպանութենէն հարիւրաւոր վերապրողներէ գրի առած է անոնց վկայութիւններն ու ազգագրական-բանահիւսական հսկայական նիւթ: 2012էն ի վեր Կ՚ապրի Երեւան ու կը պաշտօնավարէ Մեսրոպ Մաշտոցի Մնուան Մատենադարանի եւ Հայոց Ցեղասպանութեան Թանգարան-Ինստիտուտի մէջ:

Աւետիսեանի կազմած հատորին մէջ:

Շնորհիւ Նուպարեան մատենադարանի նախկին փոխ տնօրէն՝ պատմաբան Վահէ Թաշճեանի բարեացակամութեան, տարիներ առաջ ստացանք Նուպարեան մատենադարանին մէջ պահուող Եսայեանի ինքնագիր նամակներուն գրեթէ ամբողջական հաւաքածոյին թուայնացուած պատճէնները, որոնցմէ հոս հրատարակութեան կու տանք այն նամակները, որոնք տեղ չեն գտած Աւետիսեանի հատորին մէջ:

Վերջերս, երբ կը ծանօթանայինք ԳԱԹ-ի մէջ պահուող Արամ Անտոնեանի անմշակ վտիտ արխիւին, ի միջի այլոց գտանք նաեւ Նուպարեանէն ղրկուած նամակներուն պատճէնահանուած օրինակները, եւ պարզուեցաւ որ անոնցմէ եօթնին պատճէնները կը պակսին մեր տրամադրութեան տակ դրուած հաւաքածոյէն, այնպէս որ անոնք եւս միացնելով արդէն իսկ մեր մօտ գտնուածներուն, ունեցանք Եսայեանէն՝ Անտոնեանին յղուած 22 անտիպ նամակներ, գորս հրատարակութեան կու տանք ստորեւ:

* * *

Հրատարակուող նամակները կը շօշափեն թէ՛ ազգային-ընդհանրական եւ թէ՛ անձնական ու ընտանեկան հարցեր եւ ցոյց կու տան Անտոնեան-Եսայեան մտերմութեան աստիճանը, Եսայեաններու դժուար առօրեան եւ անոնց հանդէպ Անտոնեանի գուրգուրոտ ու եղբայրական վերաբերմունքը, եւայլն:

Նամակները հրատարակութան կու տանք նոյնութեամբ, առանց որեւէ միջամըտութեան: Կատարած ենք միայն կէտադրական աննշան հպումներ. օրինակ՝ աւելցուցած ենք ապաթարցներ, գորս Եսայեան գործածելու սովորութիւն գրեթէ չունէր:

Ի հարկին, մեր կողմէ նամակներուն կցած ենք ամփոփ ծանօթագրութիւններ:

* * *

1-

30 Դեկտ. 1921

9, Rue Dulac
Paris (xve)

Սիրելի պարոն Անտոնեան,

Պարոն Չօպանեանը[2] ինձ գրեր էր թէ ձեզ բան մը պիտի թողու ինձ յանձնելու

[2] Նկատի ունի բանաստեղծ, խմբագիր, բանասէր, թարգմանիչ եւ ազգային-հասարակական ծանօթ գործիչ Արշակ Չօպանեանը (Կ. Պոլիս 1872-Փարիզ 1954): Կրթութիւնը ստացած է ծննդավայրի Կեդրոնական վարժարանին մէջ: Անդամակցած է Ռամկավար ազատական կուսակցութեան: Հրատարակած է բանաստեղծութիւններու, գրական վերլուծումներու, արձակ գործերու տասնեակ հատորներ: Թարգմանութիւններով, հրատարակութիւններով ու դասախօսութիւններով օտարներուն մեծապէս ծանօթացուցած է Հայ դատն ու Հայ մշակոյթը: Հաստատուելով Փարիզ, երկար տարիներ խմբագրած է «Անահիտ» հանդէսը (1898-1949, ընդհատումներով):

համար որովհետեւ կը կարծէր թէ այսօր պատուիրակութեան պիտի գամ:[3]

Դժբախտաբար, ինչպէս կը գուշակէի, grippը շատցաւ եւ տունը մնալու ստիպուեցայ: Իշխանը[4] ինքը եկաւ այսօր ինձ այցելութեան եւ խօսեցանք մանրամասնօրէն:[5] Շատ գոհ կ՚ըլլայի եթէ միջոց մը գտնայիք անձամբ ինձ գալու բայց եթէ չկրնաք կերպով մը ինձ հասցուցէք, կը խնդրեմ, ձեր մօտ եղածը: Մարդիկ գիշակեր գազաններ դարձեր են ինձ համար այս միջոցին, բայց այս այսպէս չի տեւեր անշուշտ եւ... առնելիքնին չեմ մոռնար: Յամենայն դէպս աւելի հաճոյքով չեմ մոռնար այն մէկ քանին (շատ քիչ թիւով) որոնք բարեկամութեամբ վարուեցան ինձ հետ: Դժբախտաբար այդ բարեկամութեան փոխարէն միայն կրնամ ղրկել ձեզ իմ լաւագոյն զգացումներս:

Զապէլ Եսայեան

* * *

2-

[Բացիկ]

16 Ապրիլ 1922

Սիրելի պարոն Անտոնեան

Զատիկը Օսթանտ անցուցի շնորհիւ հարազատ բարեկամի մը հիւրասիրութեան:[6] Սքանչելի օր մը անցուցի, քօնֆէրանսս Անվէրս շատ յաջող անցաւ ամէն տեսակէտով եւ շատ ջերմ համակրութեամբ շրջապատուած եմ:[7] Յոյս ունիմ եւ այդպէս կ՚ըլլայ Պրիւքսէլ:

Ցտեսութիւն
Զապէլ

* * *

---

[3] Ակնարկութիւնը կ՚երթայ Հայ ազգային պատուիրակութեան, որուն Փարիզի Պոքատոր փողոցի վրայ գտնուող գրասենեակին դիւանապետի պաշտօնը վարած է Անտոնեան 1919-1923 թուականներուն, մինչեւ Լօզանի խորհրդաժողով, որմէ ետք Պատուիրակութիւնը դիմած էր ինքնալուծարման:

[4] Նկատի ունի Իշխան Պորիս Արղութեանը, որուն հետ Եսայեան ծանօթացած էր Թիֆլիսի մէջ: Կինը եղած է ռուս: Եսայեան առիթով մը անոր կնոջ մասին ըսած է, թէ ան կրթուած անձնաւորութիւն մըն է, եւ որ հայերէն սորված է «փբր թէ իմ գրքերը կարդալու համար» (Եսայեան, «Նամակներ», էջ 207):

[5] Այդ օրերուն Փարիզ գտնուող խումբ մը արեւելահայ ազգայիններ, գաղափար յղացած են դրամական ֆոնտ մը հիմնել՝ սփիւռքահայ տաղանդաւոր գրողներուն նիւթապէս օժանդակելու նպատակով: Առ այդ, որոշած են երեք տարիով հոգալ անոնց նիւթական պէտքերը, պայմանաւ որ անոնք զբաղին միայն գրականութեամբ: Այդ խումբի գործօն անդամներէն մէկը եղած է Իշխան Պորիս Արղութեանը (այս մասին տես 10 Դեկտեմբեր 1921 թուակիր Եսայեանի նամակը իր դստեր Սօֆիին, «Նամակներ», էջ 206-207): Ծրագիրը իրականութիւն չէ դարձած:

[6] Եսայեան Պելճիքա մեկնած է ճարտարապետ Մաքսուտ Միհրդատեանցի հրաւէրով ու մնացած է Միհրդատեաններու բնակարանը:

[7] Եսայեան Անվերսի ու Պրիւքսէլի մէջ դասախօսած է «Հայ ժամանակակից գրականութիւնը եւ անոր անկման պատճառները» թեմայով:

3-

29 նոյ. 1922

15, Rue Général Capiaumont
Anvers

Յարգելի պարոն Անտոնեան,

Ինչպէս կը տեսնէք, դարձեալ Պելճիքա եմ, ձեզմէ կը խնդրեմ մէկ քանի ծառայութիւններ որ կը կարծեմ թէ չէ՛ք զլանար ընելու: Ահաւասիկ.- 1- Լեւոն Բաշալեանի[8] հասցէն Լօզանի մէջ: 2- Օրինակ մը այն տեղեկագրէն որ տուած եմ իսլամներու մօտ զտնուած հայ կիներու եւ երեխաներու համար:[9] 3- Կարելի է՞, զտնալ Խանզատեանի[10] ատլասը (ալպօմը) եւ ինձ ղրկել մէկ օրինակ (ուր կայ deportationներու քարտէսը):[11]

Կը խնդրեմ որ անմիջապէս ինձ պատասխանէք:

Ղրկեցէք նաեւ document մը ուր նշանակուած ըլլայ թէ որքան հայեր կային հայկական վիլայէթներուն[12] մէջ պատերազմէն առաջ:

Ներեցէք այս հապճեպ նամակիս: Բաշալեանին հասցէն անմիջապէս եթէ կարելի է:

---

[8] Լեւոն Բաշալեան (Կ. Պոլիս 1868-Վիշի 1943): Պատմուածագիր, թարգմանիչ, խմբագիր եւ հասարակական գործիչ: 1883-ին աւարտած է ծննդավայրի Պէրպէրեան վարժարանը: Կ. Պոլսոյ մէջ մաս կազմած է քանի մը թերթերու խմբագրութիւններու, որոնց էջերուն հրատարակած է բազմաթիւ յօդուածներ եւ գեղարուեստական գործեր: Համիտեան կոտորածներու շրջանին անցած է Լոնտոն, ապա Պաքու, ուրկէ հեռացած է 1920-ին եւ վերջնականապէս հաստատուած՝ Փարիզ ու մաս կազմած Ազգային պատուիրակութեան, որուն կազմին հետ ալ 1922-ի վերջերուն մեկնած է Լոզան՝ հոն գումարուող խաղաղութեան խորհրդաժողովին առիթով:
1928-1932 Բաշալեան Փարիզի մէջ խմբագրած է «Լը Ֆուայէ- Le Foyer» հայերէն եւ ֆրանսերէն երկշաբաթաթերթը:

[9] Ակնարկութիւնը կ՚երթայ ֆրանսերէն լեզուով պատրաստած իր 11 էջանոց ընդարձակ տեղեկագրին որ ունի հետեւեալ վերնագիրը. “La liberation des femmes et enfants non-musulmans en Turquie” (բնագիրը կը պահուի Փարիզի Նուպարեան մատենադարանը):

[10] Նկատի ունի քարտիսագիր Զատիկ Խանգատեանը (Մանիսա-Զմիւռնիա 1886-Փարիզ 1980): Նախակրթութիւնը ստացած է Զմիւռնիոյ Մեսրոպեան վարժարանին մէջ: 1903-ին մեկնած է Ֆրանսա, ուր վկայուած է որպէս ջրագիտութեան ճարտարագէտ, որմէ ետք նուիրուած է քարտիսագրութեան, որուն մէջ մասնագիտանալով տարիներու ընթացքին պատրաստած եւ առանձին հատորներով հրատարակած է Պատմական Հայաստանի, Թուրքիոյ, Ալճերիոյ եւ Պաղեստինի ատլասները:
Իր պատրաստած քարտէսները կազմած են հիմքը Սեւրի դաշնագրի քարտիսագրական բաժնին:
Ազգերու Լիկայի ստեղծումէն ետք, նշանակուած է անոր աշխարհագրագէտ-քարտէսագէտը:
1967-ին ընտրուած է Հայաստանի գիտութիւններու կաճառի (ակադեմիա) արտասահմանեան թղթակից անդամ:

[11] Նկատի ունի Զատիկ Խանգատեանի պատրաստած Հայաստանի մեծադիր ատլասը՝ “Rapport sur l’unité géographique de l’Arménie. Atlas historique”, par Z. Khanzadian: Տպուած է Փարիզ, 1920-ին, 40 էջ եւ 18 տախտակ: Déportation-ներու՝ Մեծ Եղեռնի աքսորի ու կոտորածներու քարտէսը կը գտնուի հատորի վերջին էջը:

[12] Արաբերէն արմատով թրքերէն՝ նահանգ, կուսակալութիւն:

Ինչպէ՞ս էք, ի՞նչ կ՚ընէք կոր: Ես լաւ եմ եւ կը յուսամ շուտ վերադառնալ:
Չոպանեանը պիտի գայ Պելճիքա շաբաթ:
Ձերդ սիրալիր բարեւներով
Զապէլ Եսայեան

* * *

4-

28 Սեպտ. 1926

8, Rue Lamartine
Viroflay (s. et o.)

Սիրելի պարոն Անտոնեան,

Գլուխս կորսնցուցեր եմ գործերուս շատութենէն. դիւրին չէ այսքան մեծ ճամբորդութեան մը պատրաստուիլ: Այդ էր պատճառը որ մինչեւ հիմա չի կրցի ձեզ գրել:

Եթէ արգելք մը չունիք, եկէք ինձ հանդիպելու յառաջիկայ շաբաթ օրը (2 հոկտ.) ժամը 4ին Café Soufflet (Rue des Écolesի անկիւնը): Ժամը 5ին ուրիշներու հետ ժամադրութիւն կ՚ունենամ, այնպէս որ 4-5 կրնանք առանձինն խօսակցիլ:

Ցտեսութիւն ուրեմն, եւ Ձերդ սիրալիր զգացումներով
Զապէլ Եսայեան

* * *

5-

14 Ապրիլ 1927

Սիրելի Պ. Անտոնեան,

Մեծ հաճոյքով կրկին պիտի տեսնեմ ձեզ, վաղը քաղաք պիտի ըլլամ, բայց չեմ գիտեր թէ այս երկտողս ժամանակին կը հասնի՞ ձեզ: Եթէ այո՛, ինձ կը գտնէք ժամը 3ին café La Source (վաղը, ուրբաթ): Եթէ ձեզ չի գտնեմ, կ՚ենթադրեմ որ նամակս դեռ չէք ստացած եւ այդ պարագային ուրեմն կրկին նոյն տեղը, յառաջիկայ երեքշաբթի, ժամը 3ին:

Շաբաթ, կիրակի, եւ երկուշաբթի տունը պիտի ըլլամ, բայց քոյրերս պիտի ըլլան ինձ հետ (իրենց պարագաներով), եթէ այդ բազմութիւնը ձեզ չի վախցներ, հրամմեցէ՛ք, կը խնդրեմ: Ամէն պարագային ուրբաթ կամ երեքշաբթի La Source, ես ինքս կը հանդիպիմ:

Ձերդ
Զ. Եսայեան

* * *

6-

24 Հոկտ. 1928

8, Rue Lamartine
Viroflay (s. et o.)

Սիրելի պարոն Անտոնեան,

Պարտաւոր կը համարեմ ձեզ իմացնելու որ Սօֆին[13] ընդունուեցաւ Ամերիկեան հաստատութեան մէջ: Մուտքի քննութեան ատեն առաջին նշանակուած էր: Բայց այդ քննութեան արդիւնքը բաւական չէր, պէտք էր ուեւէ գրադարանի կողմէ ներկայացուած ըլլար: Նոյն իսկ առանց այդ հանգամանքին չէր կրնար մասնակցիլ մուտքի քննութեան: Այնպէս որ այդ խնդրի յաջողութեան մէջ մեծ բան կը պարտինք ձեր սիրելութեան որուն համար իմ եւ Սօֆիին կողմէ սրտագին շնորհակալութիւններս կը յայտնեմ:[14]

Այս օրերս օր մը կ՚անցնիմ ձեզ մօտ եւ կը պայմանաւորուինք երկրորդ այցելութեան մը համար ի Վիրըֆլէյ:

Ձերդ լաւագոյն զգացումներով
Զապէլ Եսայեան

* * *

7-

14 Փետր. 1929

8, Rue Lamartine
Viroflay (s. et o.)

Սիրելի պարոն Անտոնեան,

Անյիշատակ ժամանակներէ ի վեր ձեզ չեմ տեսած հակառակ փափաքիս: Այս անտանելի ցուրտը ինձ կը հարկադրէ բանտարկուած մնալ Վիրօֆլէի տանս մէկ

[13] Եսայեանի դուստրը: Ծնած է Փարիզ, 1901-ին: Մօրը հետ հայրենադարձած է 1933-ին ու նշանակուած՝ Երեւանի Հանրային գրադարանի (այժմ՝ Հայաստանի Ազգային գրադարան) եւրոպական բաժնի վարիչ: Մահացած է Երեւան:
ԳԱԹ-ի մէջ գտնուող Զապէլ Եսայեանի ֆոնտին մէջ կը պահուի Սօֆիի «Մօրս Զապէլ Եսայեանի վերջին տարիները, 1937-1942 ? թ.թ.» խորագրով յուշագրութիւնը:

[14] Անտոնեան եղած է գիրքի առաջնակարգ մասնագէտ, եւ պատահական չէ, որ երբ Փարիզի մէջ հիմը դրուած է ՀԲԸ Միութեան Մատենադարանին (ապա՝ Նուպարեան մատենադարան), անոր տնօրէնութիւնը յանձնուած է իրեն, գոր վարած է մինչեւ իր մահը: Ան ինքնակենսագրութեան մէջ առիթով մը գրած է հետեւեալը. «... Մէկ հպարտութիւն միայն ունիմ, եւ այն ալ սա է թէ Պոլսոյ լաւագոյն գիրքի գնահատիչն եմ: Քիչ անգամ մեծ մատենադարան մը կը ծախուի այստեղ, առանց իմ գնահատութեանս դիմուելու...» (Արամ Անտոնեան, [«Ինքնակենսագրութիւն»], տես՝ Թէոդիկ, «Ամէնուն Տարեցոյցը», 6-րդ տարի, Կ. Պոլիս, 1912, էջ 367): Ըստ երեւոյթին, Եսայեանի դուստրը՝ Սօֆին, որ կը մասնագիտանար գրադարանավարութեան մարգին մէջ, դիմած է Անտոնեանին եւ օգտուած է անոր փորձառութենէն:

սենեակին մէջ ուր մեծ ջանքերով կը յաջողիմ տանելի ջերմութեան աստիճան մը պահպանել: Եւ ինչպէս ամէն բանտարկեալ նամակագրութեամբ կը ջանամ հաղորդակցութիւն պահել արտաքին աշխարհին հետ:

Ինչպէ՞ս էք, ի՞նչ կ՚ընէք: Օր մը պիտի գայինք Սօֆիին հետ, չեղաւ ու չեղաւ, իսկ Սօֆին առանձին գալ չի համարձակիր եղեր: Շատ լաւ ճամբու մէջ է եւ հսկայաքայլ ու ճեպընթաց արագութեամբ, ամերիկեան ընթացքով կը քալեն, կէս օրերէ ետքը գործնական աշխատութիւններ կ՚ընեն, իսկ Սօֆին իր stageը կ՚ընէ Bibliotheque Nasionaleի[15] մէջ եւ ինչպէս կ երեւայ մեծապէս կը գնահատեն զինքը: Իր շէֆը շատ սիրալիր է իրեն հետ եւ շատ քաջալերական:

Սիրելի Արամ, մէկ քանի հարցումներ պիտի ուղղեմ քեզի որոնք կը յուսամ թէ ի վիճակի ես պատասխանել.

Նախ՝ ինչպէ՞ս է Լ. Բաշալեանը. շատոնց է լուր չունիմ, վերջերս նամակ մը գրեցի որուն փոխարէն լուր չստացայ, ճիշդ է որ նամակս անպատճառ պատասխան չէր պահանջեր բայց այսու ամենայնիւ մտահոգ մնացի, կը յուսամ որ հիւանդ չէ: Երկրորդ՝ ո՞ր օրը յարմար է քեզ համար մեր «հանդիսաւոր» այցելութեան համար բացի երկուշաբթիէն եւ ուրբաթէն:

Կրնա՞ս ինձ ուղարկել Սաֆրաստեանի[16] Լոնտոնի հասցէն եւ Տամատեանի[17] փեսային Իբէկեանի հասցէն Աղեքսանդրիա:

Սպասելով լաւ լուրերուդ կը խնդրեմ որ ընդունիս լաւագոյն զգացումներս եւ ջերմ բարեւներս

քոյդ
Զապէլ Եսայեան

* * *

[15] Ֆրանսայի նշանաւոր Ազգային գրադարանը, Փարիզ:

[16] Նկատի ունի գրող, պատմաբան, խմբագիր եւ հասարակական գործիչ Արշակ Սաֆրաստեանը (Վան 1886-Լոնտոն 1958): Եղած է Բաղէշի անգլիական փոխ հիւպատոս: Համալսարանական ուսումը ստացած է Լոնտոնի մէջ: Շրջան մը մաս կազմած է հայկական Կամաւորական գունդերուն, եղած է նաեւ Ազգային պատուիրակութեան ընդհանուր քարտուղար: Ունի առանձին հատորով հրատարակուած անգլերէն ուսումնասիրութիւններ, նուիրուած՝ հայ ժողովուրդի հնագոյն պատմութեան, որ եղած է իր գլխաւոր մասնագիտութիւնը: Անգլերէն յօդուածներով, ուսումասիրութիւններով ու խմբագրած անգլերէն հանդէսներով օտարներուն մեծապէս ծանօթացուցած է Հայ դատն ու հայ մշակոյթը:

[17] Նկատի ունի ազգային-հասարակական գործիչ Միհրան Տամատեանը (Կ. Պոլիս 1863-Գահիրէ 1945): Անդամակցած է Հնչակեան կուսակցութեան եւ 1890-ին մասնակցած է Գում Գաբուի ցոյցին: 1897-ին հեռացած է կուսակցութենէն եւ աւելի ետք՝ մասնակցած Ռամկավար կուսակցութեան հիմնադրման աշխատանքներուն: Զինադադարի տարիներուն Կիլիկիոյ մէջ եղած է Ազգային Պատուիրակութեան լիազօր ներկայացուցիչ: Ունի գրական գործեր: Առանձին հատորով լոյս տեսած են իր յուշերը՝ «Իմ Յուշերէս» խորագրով (Պէյրութ, 1985, խմբագիր՝ Վաչէ Ղազարեան):

8-

13 Մարտ 1929

8, Rue Lamartine
Viroflay (s. et o.)

Սիրելի պարոն Անտոնեան,

Սօֆին այսօր ձեր լուրերէն բերաւ ինձ եւ միեւնոյն ատեն յայտնեց թէ պիտի կրնայիք այս կիրակի զալ Վիրօֆլէ եթէ ես զբաղած չըլլայի: Արդարեւ ժողով մը ունէի բայց շատ դիւրութեամբ կը բացակայիմ անկէ (արդէն այդպէս դիտաւորութիւն մը ունէի) եւ շատ ու շատ զոհ կ՚ըլլամ եթէ մեզ հաճոյքը պատճառես զալ մեզ հետ անցնելու կիրակիդ: Ամբողջ տունը խանդավառուած է այդ հեռանկարով: Ուրեմն կը հաշուեմ քու վրադ: Աւելորդ է ըսել որ քեզ կսպասենք ճաշի բայց որպէսզի կիրակի առաւօտդ խարապ չըլլայ[18] կը ճաշենք ժամ 1ին:

Վերջապէս եթէ քիչ մը ուշանաս հոգ չէ, քէֆիդ ճամբայ ել (1-1 1/2 ճաշ):

Ցտեսութիւն ուրեմն եւ շատ սիրալիր բարեւներ:

Ձերդ
Զապէլ Եսայեան

* * *

[18] Չարքուի, չփճանայ:

Նորայայտ տուեալներ Յակոբ Օշականի եւ Ահարոնի մասին

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ

ՊՈՒԼԿԱՐԱՀԱՅ ԱՆԾԱՆՕԹ ԹԵՐԹ ՄԸ

Օսմանեան կայսրութեան պարտութիւնը կնքող Մուտրոսի զինադադարէն ետք, Պոլսոյ հայոց կեանքը սկսաւ կամաց-կամաց աշխուժանալ վերապրող մտաւորականութեան վերադարձով: Նախաեղեռնեան երկու հրատարակութիւններ կը վերակենդանային. Մերուժան Պարսամեան (1883-1944), իր եղբօր՝ Մկրտիչ Պարսամեան (1886-1965) օժանդակութեամբ, կը վերահրատարակէր «Շանթ»ը (առաջին շրջան՝ 1911-1915), իսկ Միքայէլ Շամտանճեան (1875-1926) երկրորդ կեանք կու տար «Ոստան»ին, զոր 1911-1912ին հրատարակած էր Մեծ Եղեռնի զոհերէն Տիգրան Չէօկիւրեանի (1884-1915) հետ:

1918-1919ի երկրորդ շրջանին, «անփառունակ եղաւ մահը Պարսամեանի “Շանթ»”ին որ դադրեցաւ անաղմուկ կերպով», գրած էր Զմիւռնիոյ «Արեւելեան մամուլ»ի թղթակից մը այդ օրերուն:[1] «Շանթ»ը առաւելաբար հրատարակած է նահատակ մտաւորականներու մասին դիմանկարներ, անտիպներ, վերապրողներու յուշագրութիւններ, գրական նիւթեր ու տեղեկութիւններ: Յատուկ շահեկանութիւն կը ներկայացնէ Նոյեմբեր 1918ին լոյս տեսած փոքրիկ տեղեկատուութիւն մը, որ վրիպած է հայ գրականութեան եւ լրագրութեան պատմաբաններու ուշադրութենէն.

«Կը լսենք թէ Պուլկարիայի մէջ քանի մը հայ մտաւորականներու կողմէ Ապագայ անուն տասնըհինգօրեայ թերթ մը կը հրատարակուի, ձեռագիր. երկու օրինակ միայն տպուելով ձեռքէ

[1]«Պոլսահայ մամուլը», «Արեւ», 10 Սեպտեմբեր 1919: Ամիսներ ետք, յօդուածագիր մը կը գրէր, թէ «միջակութեան մէջ դադրեցաւ՝ 35 թիւ լոյս ընծայելէ ետք» (Վահէ-Հայկ, «Վերապրող հայ մտաւորականութիւնը մեծ սարսափներէն ետք», «Կոչնակ Հայաստանի», 13 Մարտ 1920, էջ 349): Իրականութեան մէջ, «Շանթ»ը դադրած է 38 թիւերէ ետք՝ 18 Յուլիս 1919-ին:

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ

Հայագէտ, թարգմանիչ, խմբագիր եւ ուսուցիչ: Ծնած է Մոնթէվիտէօ (Ուրուկուայ), 1964-ին: Աւարտած է Պուէնոս Այրէսի Խրիմեան կրթական հիմնարկութիւնը եւ Պուէնոս Այրէսի պետական համալսարանը: 2000-էն կ՚ապրի Նիւ Ճըրզի: 2006-ին պաշտպանած է տոքթորական աւարտաճառը Հայաստանի Գիտութիւններու ակադեմիայի պատմութեան ինստիտուտին մէջ՝ արժանթինահայ համայնքի պատմութեան մասին: 1980-ին սկսած է աշխատակցիլ հայ եւ օտար մամուլին: Հեղինակ է հայերէն հինգ եւ սպաներէն մէկ հատորի՝ հայոց պատմութեան, գրականութեան, սփիւռքագիտութեան մասին: Թարգմանած է տասնեօթը հատորներ:

ձեռք կը կարդացուի:

Այդ հանդէսին կ'աշխատակցին Արամ Չարրք, Յակոբ Քիւֆէճեան, Տիգրան Չիթունի, Յ. Տէվէճեան, եւ Քուրդեան անուն երիտասարդ նկարիչ մը կը պատկերազարդէ զայն»:[2]

Լուրը չէ բացայայտած «Ապագայ»ի հրատարակութեան վայրը: Այս տուեալը պարզուած է վեց ամիս ետք, երբ «Շանթ»ը Յովհաննէս Տէվէճեանէն եւ Վ. Արծրունիէն մէկական բանաստեղծութիւն արտատպած է՝ խմբագրական հետեւեալ նշումով.

«Ֆիլիպէի մէջ ընդհանուր պատերազմի ընթացքին հրատարակուած է ԱՊԱԳԱՅ անունով ձեռագիր հանդէս մը: Այս հանդէսէն կը քաղենք հետեւեալ երկու անտիպ քերթուածները: Տէվէճեան ծանօթ է մեր ընթերցողներուն: Լաւագոյն նորերէն է ան»:[3]

Այս տողերը կը յուշեն, ի տարբերութիւն նախորդ լրատուութեան, որ «Ապագայ»ի հրատարակութիւնը դադրած էր պատերազմին վերջաւորութեան: Միւս կողմէ, նոյնիսկ եթէ երկշաբաթաթերթը ձեռագիր էր՝ խիստ սահմանափակ հրատարակութեամբ, կարելի՞ է հոն լոյս տեսած քերթուածները ամբողջութեամբ «անտիպ» համարել:

«Շանթ»ի առաջին լրատուութեան մէջ յիշուած առաջին չորս անունները Ֆիլիպէ (Փլովտիւ) ապաստանած էին տարբեր ժամանակներու: Առաջինը բանաստեղծ Յովհաննէս Տէվէճեանն էր (հետագային՝ Արմէն Սեւան, 1892-1979)՝ Փետրուար 1915ին:[4] Բանաստէր ու ազգագրագէտ Տիգրան Չիթունի (Չիթճեան, 1880-1961) «մեծ եղեռնի օրերուն կրցած էր ծպտուած Պուլկարիա անցնիլ»,[5] աւելի ճիշդ՝ 1917ին, «գերման զինուորական տարազով ու գերման անցագրով իբր "Հօֆման"՝ արտաքուստ, իսկ քաղաքային հագուստով՝ ներքուստ, իբր Կարնեցի "Կարապետ Փանոսեան" յիսուն տարեկան»:[6] Բանաստեղծ Արամ Չարրգ (Արամ Վտարանդի, Չարրգճեան, 1874-1947) նոյնպէս Պուլկարիա անցած էր գերմանացի զինուորի զգեստաւորումով:[7]

Երկուքուկէս տարուան հետապրնդումներէ ետք, 1917-ի Նոյեմբերին Յակոբ Օշական (տակաւին Քիւֆէճեան) կը ձերբակալուէր թուրք ոստիկանութեան կողմէ,[8] սակայն կ'ազատէր անոր

---

[2] Շանթարգել, «Հայ Հորիզոնէն», «Շանթ», 30 Նոյեմբեր 1918, էջ 36: Քուրդեանի ինքնութիւնը չենք կրցած ճշդել: Արդեօք կարելի՞ է զինք նոյնացնել Պուլկարիոյ Սիլիստրէ քաղաքը ծնած ամերիկահայ ապագայ բանասէր ու արուեստաբան Յարութիւն Քիւրտեանի հետ (1901-1976): Քիւրտեան Մայիս 1919-ին Պոլիս էր (Յ. Քիւրտեան, «Ազդարար», «Շանթ», 24 Մայիս 1919, էջ 346-347), իսկ 1920-ին՝ Նոր Եորք (Յարութիւն Քիւրտեան, «Ձիրար խաչաձեւող երեք հանգանակութիւն ամերիկահայոց մէջ», «Ժողովուրդի Ձայնը», 22 Մայիս/4 Յունիս 1920):

[3] Շանթ, Մայիս 24, 1919, էջ 345:

[4] Արմէն Սեւան, *Բանտարկեալի մը յիշատակները*, Բ. հրատարակութիւն, Երեւան, 2010, էջ 12:

[5] Վահէ-Հայկ, «Վերապրող», էջ 350:

[6] Չիթունի, «Ահաւոր քառամեակը», «Կոչնակ Հայաստանի», 13 Մարտ 1920, էջ 343:

[7] Արմէն Սեւան, *Երգեր ընանտէն*, Պուէնոս Այրէս, 1959, էջ 226: Ա. Չարրգ Պոլիս վերադարձած է Յունուար 1919-ին (Շանթարգել, «Հայ հորիզոնէն», «Շանթ», 25 Յունուար 1919, էջ 143):

[8] Յակոբ Օշական, *Համապատկեր արեւմտահայ գրականութեան*, Թ. հատոր, Անթիլիաս, 1980, էջ 290-291:

ճիրաններէն՝ Եղիշէ արք. Դուրեանի տրամադրած գումարով ու մատնիչ Յարութիւն Մկրտիչեանի միջնորդութեամբ գինք վար դրած ոստիկանապետը կաշառելով:[9] Այնուհետեւ, ան «Պուլկարիա ապաստանիլ կրցաւ առանձինն յանդուգն փախուստ մը յաջողցնելով»:[10] Թէեւ Օշականը հետագային գրած է, որ այդ փախուստը իրագործած էր Մարտ 1918-ին, «երբ հազար ու մէկ տագնապներէ ետք, գերման սպայի տարագով կտրելով Թալաթի ոստիկանութեան ահաւոր ցանցը, Սիրքէճիէն թրէն նստայ ու... իջայ Պուլկարիա»,[11] թուականը պէտք է յուշավրէպ մը համարել: Արդարեւ, աւելի տրամաբանական է, որ փախուստը տեղի ունեցած ըլլայ կաշառքէն անմիջապէս ետք: Եւ իրօք, Օշական Պուլկարիա փախած է ուսուցիչ Յովհաննէս Պապիկեանի հետ՝ 1917-ի վերջաւորութեան, ինչպէս կը վկայէ այն իրողութիւնը, որ ան Ֆիլիպէէն 3 Յունուար 1918-ին նամակ գրած է գիրենք փախցնող Արաքսի Պապիկեանին:[12]

Իր «Սիրոյ մեղեդիներ...» յուշագրութեան մէջ, որ գրուած է Դեկտեմբեր 1953-ին, երբ տակաւին Գարեգին Նժդեհի հետ կը ճաշակէր խորհրդային բանտը, Տէվէճեան վկայած է, որ Ֆիլիպէի համայնքը չէր կրցած օժանդակել փախստական մտաւորականներուն, ոչ ալ ազգային վարժարանը օգտուած էր անոնց ներկայութենէն, «ուստի ստիպուած եղան գբաղելու, իրենց բոլորովին անհամապատասխան աշխատանքներով, ի խնդիր աւուր հացի»:[13] Սակայն, ըստ Պօղոս Սնապեանի, Օշական մերժած է եկեղեցւոյ նպաստը եւ սեւ գործ ըրած է աղիւսի գործարանի մը մէջ:[14]

Տէվէճեան որեւէ տեղեկութիւն չէ տուած «Ապագայ»ի մասին, որուն կը թուի հեռակայ աշխատակցութիւն բերած ըլլալ: Արդարեւ, պուլկարաբնակ բագմաթիւ ոչ-քաղաքացի հայերու պէս, ան եւս կանչուած էր ծառայելու գինուորական հիւանդանոցի մը մէջ Ա. Աշխարհամարտի ընթացքին՝ Պուլկարիոյ կողմէ պատերազմ մուտքէն մինչեւ անոր պարտութիւնը երկարող ժամանակամիջոցին (1915-ի աշունէն մինչեւ 1918-ի աշունը):[15]

Բացառուած չէ, որ Զինադադարի պոլսահայ մամուլին մէջ թէ այլուր ուրիշ տուեալներ գտնուին, որոնք ամբողջացնեն «Շանթ»ի ժլատ տեղեկութիւնները: Արդարեւ, «Ապագայ»ի անունը չկայ հայ մամուլի մատենագիտութեան մէջ:[16] Ամենայն հաւանականութեամբ, անոր

[9] Պ. Ս. [Պօղոս Սնապեան], «Յ. Օշական թուականներով եւ թիւերով», «Բազին», Յունուար-Փետրուար 1984, էջ 12:
[10] Վահէ-Հայկ, «Վերապրող», էջ 350:
[11] Յակոբ Օշական, *Համապատկեր արեւմտահայ գրականութեան*, Է. հատոր, Անթիլիաս, 1979, էջ 400:
[12] Թուականին, նամակին ու կարգ մը մանրամասնութիւններու համար, տես Արաքսի Պապիկեան-Անտիկեան, «Թէ ինչպէ՞ս Յ. Օշական եւ Յովհ. Պապիկեան ազատեցան Պոլսէն», «Նայիրի», 12 Մայիս 1974, էջ 12-13:
[13] Սեւան, *Երգեր*, էջ 226:
[14] Պ. Ս., «Յակոբ Օշական», էջ 13:
[15] Սեւան, *Երգեր*, էջ 207-225:
[16] Տես՝ Հ. Ռափայէլ Կարապետեան, Լիակատար ցուցակ հայերէն լրագիրներու, Վիեննա, 1924.

թիւերն ալ մամուլի հաւաքածոներէն ֆիզիքապէս բացակայ են, բացի եթէ օրինակ մը հրաշքով հանգրուանած ըլլայ ուսումնասիրողներու ուշադրութենէն վրիպած գրադարանի մը կամ արխիւի մը մէջ:

ՕՇԱԿԱՆԻ ԳՐՉԱՆՈՒՆԸ ԵՒ ԱՌԱՋԻՆ ՅՕԴՈՒՄԸ

Տէվէճեանի յուշագրութիւնը, միւս կողմէ, հաւաստի վկայութիւն մը կը հայթայթէ Օշականի գրչանունին մասին: Միաժամանակ, այս վկայութիւնը կը հերքէ այն կարծիքը, թէ «Յակոբ Օշական» ստորագրութիւնը առաջին անգամ երեւցած է Յունուար 1920-ին «Ոստան»ի մէջ:[17]

Պատերազմի աւարտին, Տէվէճեան Հ. Յ. Դաշնակցութեան Պուլկարիոյ Կեդր. Կոմիտէի հրահանգով Սոֆիա փոխադրուած ու ստանձնած է «Հայաստան» թերթին խմբագրութիւնը մինչեւ Օգոստոս 1919, երբ Երեւան մեկնած է:[18] 1915-ին հրատարակուած ու դադրած «Հայաստան»ը վերստին լոյս տեսած է 1919-1920-ին Սոֆիայի, եւ 1920-1925-ին՝ Ֆիլիպէի մէջ:[19]

1919-ի գարնան սկիզբը, ան փողոցը պատահաբար հանդիպած է Յակոբ Քիւֆէճեանին, որ նոր եկած էր Սոֆիա՝ Պոլիս վերադարձի վիզա առնելու, եւ զինք իր սենեակը հիւրընկալած է: Ան իր հիւրին առաջարկած է յօդուած մը գրել «Ճակատամարտ»ի համար.

«Այդ իրիկունն իսկ կը պատրաստէ յօդուած մը՝ նուիրուած Արտաշէս Յարութիւնեանի եւ Գեղամ Բարսեղեանի յիշատակին: Երբ կը պատրաստուի ստորագրել՝ կը բռնեմ ձեռքը առաջարկելով փոխել Քիւֆէճեան անունը, փոխարինելով զայն հայեցի գրական անունով մը:

Կը նայի դէմքիս, աչքերը լայն բացած, յարելով.

- Իրա՞ւ կ'ըսես, որ այդպէս է՝ անո՛ւն մը տուր նայինք»:

Տէվէճեանը, որ «Օշական» անունը հաշուի առած էր, ի շարս այլոց, գրական անունի փնտռտուքին մէջ, զայն առաջարկած է Յ. Քիւֆէճեանին, որ անմիջապէս ընդառաջած է, եւ «յիշեալ

Գարեգին Լեւոնեան, *Հայոց պարբերական մամուլը*, Երեւան, 1934. Յովհաննէս Պետրոսեան, *Հայ պարբերական մամուլի բիբլիոգրաֆիա*, հատոր 2, Երեւան, 1957. Ամալիա Կիրակոսեան, *Հայ պարբերական մամուլի մատենագիտութիւն*, Երեւան, 1970. Մանուէլ Բաբլոյեան, *Հայ պարբերական մամուլը. մատենագիտական համահաւաք ցուցակ 1794-1980*, Երեւան, 1986:

[17] Պ.Ս., «Յակոբ Օշական», էջ 13. Մարկ Նշանեան, *Յակոբ Օշականի մատենագիտութիւն*, Լոս Անճելոս, 1999, էջ 49: Այս կարծիքը ինքնին կը հակասէ այն իրողութեան, որ Յակոբ Օշական ստորագրութեամբ նիւթեր լոյս տեսած էին աւելի առաջ՝ «Ճակատամարտ»ի 1 եւ 2 Յունուար 1920-ի թիւերուն մէջ (անդ, էջ 52): Բացառուած չէ, որ Օշական «Ճակատամարտ»ի աշխատակցած ըլլայ 1919-ի երկրորդ կէսին, որուն հաւաքածոն կը պակսի Հայաստանի Ազգային Գրադարանին մէջ:

[18] Սեւան, *Երգեր*, էջ 225, 229:

[19] Պետրոսեան, *Հայ պարբերական*, էջ 280. Բաբլոյեան, *Հայ պարբերական*, էջ 105: Մամուլի այլ մատենագէտներ Սոֆիայի շրջանը 1915-1920 թուագրած են (տե՛ս Կարապետեան, Լիակատար ցուցակ, էջ 40. Լեւոնեան, Հայոց պարբերական, էջ 82. Կիրակոսեան, *Հայ պարբերական*, էջ 117. Արտաշէս Տէր Խաչատուրեան, *Հ. Յ. Դաշնակցութեան 100-ամեայ մամուլը 1890-1990*, Պէյրութ, 1990, էջ 60):

յօդուածը, քանի մը օր յետոյ, լոյս տեսաւ “Ճակատամարտ”ի առաջին սիւնակներուն վրայ»:[20]

Յիշողութիւնը յուշագրողին դաւաճանած է 35 տարի ետք. արդարեւ, հանդիպումը պէտք է տեղի ունեցած ըլլայ գարնան վերջաւութեան, քանի որ յօդուածը լոյս տեսած է Յունիս 1919-ի կէսերուն «Ճակատամարտ»ի առաջին էջին վրայ, «Յակոբ Օշական (Յ. Քիւֆէճեան» ստորագրութեամբ, իսկ անոր բովանդակութիւնը միայն Արտաշէս Յարութիւնեանին նուիրուած էր: Գրութիւնը ցարդ վրիպած է ուսումնասիրողներու աչքէն: Ան կը պարունակէ հետեւեալ կարեւոր խոստովանութիւնը.

«Հինգ տարի կայ, առաջին փորձն է որ կ’ընեմ գրիչիս տէր դառնալու ու ցաւով կը զգամ թէ ծանրացած է ան մատներուս մէջ ու անընդունակ իմ կսկիծս պատմելու քեզի»:[21]

Ըստ այնմ, Օշական ոչինչ արտադրած էր «Սեհեան»ի դադարումէն ետք (Յուլիս 1914): Սակայն, «Ապագայ»ի աշխատակցութեան հարցը կայ, որուն բնոյթը անծանօթ է, անշուշտ: Տրամաբանական է, որ ձեռագիր հանդէսին խիստ սահմանափակ շրջանառութեան հետեւանքով, անոր նիւթերը հետագային վերատպուած ըլլան այլուր: Իբրեւ թէ «գինք հետապնդող թուրք ոստիկանութեան ամենէն կատաղի շրջանին, ձեղնայարկի մը մէջ գրուած»[22] «Մահուան ծաղիկներ»ը ամբողջութեամբ տպուած է «Ոստան»ի մէջ 1920-ին ու 1922-ին՝ հատորի անցնելէ առաջ:[23] Արդեօք կարելի՞ է ենթադրել, որ հատուած մը նախօրօք լոյս տեսած ըլլայ «Ապագայ»ի մէջ:

ԱՀԱՐՈՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

«Շանթ»ի երկրորդ նորայայտ նիւթը «Սեհեան»ի խմբագրութեան կրտսեր անդամին՝ Ահարոնի (Տատուրեան, 1886-1965) քաղուածաբար հրատարակուած նամակն է: Ան իր աքսորավայրէն՝ Էրէյլի (Գոնիա), Փետրուար 3, 1919ին գրած է «իր սիրելի բարեկամին», որուն ինքնութիւնը «Շանթ»ը չէ բացայայտած:

Նամակը կ’անդրադառնայ Ահարոնի քերթուածներուն «տրտում ճակատագրին» եւ կ’ոգեկոչէ Մեծ Եղեռնի մեռելներն ու վերապրողները: Անկէ կը հասկցուի, որ բանաստեղծը իր ձեռագիրները յանձնած էր հասցէատիրոջ, որ գանոնք պիտի փոխանցէր Պուլկարիա մեկնող իր քոյրերուն: Թէեւ «Յակոբ» անունը եւ «մեհենապահի հանգամանք»ը սկզբնապէս մեզի ենթադրել տուած էին, որ հասցէատէրը Յ. Օշականն էր, սակայն կարգ մը նշումներ անկարելի կը դարձնեն ասիկա: Նախ՝ Օշական քոյր չունէր, ապա՝ նամակը ուղղուած է Պոլիս ապրողի մը.

[20] Սեւան, *Երգեր*, էջ 226-227:
[21] Յակոբ Օշական (Յ. Քիւֆէճեան), «Արտաշէս Յարութիւնեան (նիշեր)», «Ճակատամարտ», 15 Յունիս 1919:
[22] Պ. Ս., « Յակոբ Օշական», էջ 11: Այս նիւթին մասին, տես Նշանեան, Յակոբ Օշականի, էջ 50-51:
[23] Յակոբ Օշական, «Մահուան ծաղիկներ», *Ոստան*, 19-20 (1 Սեպտեմբեր 1920), էջ 804-811 եւ 21-24 (16 Յունուար 1922), էջ 886-911: Տես նոյն, *Խորհուրդներու մեհեանը*, Կ. Պոլիս, 1922, էջ 92-128:

«Սիրելի Յակոբ,

Յունվար 1-ի քարթդ ստացած եմ. ես կը կարծեմ որ արդէն շա՜տ ուշ մնացած էիր՝ յայտնելու համար ինծի քերթուածներուս ճակատագրին ելեւէջները ... երբ ես մա՛նաւանդ կը կարծէի որ անոնք ուրիշ աւելի խաղաղ երկնքի մը տակ կը ննջէին՝ իրենց Յարութեան Երազին լուսեղէն պատանքին մէջ ... այսինքն՝ անոնք յանձնուած էին ազնիւ քոյրերուդ, Վեստեան Վառարանի մը պէս հսկելու համար անոնց վրայ: Ի հարկէ քիչ ատենէն կը տեսնուինք, եւ միասին կը հանենք այդ նուիրական մեռեալները իրենց դամբարանէն ... : Առաջին անգամ քու մեհենապահի հանգամանքովդ՝ քեզի՛ միայն կրնամ մտերմօրէն խօսիլ, եւ քու ուշադրութիւնդ լարել պրկել դէպի հոգիի եւ սրտի նուիրականութիւն մը: Եւ դարձեալ, կ'ըսեմ որ եթէ աճապարած ըլլայիր Վերջին Դատաստանի նախօրեակին՝ յանձնել քոյրերուդ, երբ անոնք Պուլկարիա կը մեկնէին, ինծի մատուցած պիտի ըլլայիր եղբայրական անհաւասարելի եւ անփոխարինելի անձնուիրութիւն մը:

... Պիտի գամ, սիրելիս, եւ ամէնքս, թէպէտ խո՜ց եւ վիրաւոր, պիտի բոլորուինք նորահրաշ եւ վերկենցաղ Բագինին շուրջ...: Հիմա, Դանիէլին եւ Սամանթոին եւ Գեղամին, Զարդարեանին եւ միւս Տիտաններուն Սուգը կը խորաչափեմ, խորունկ անէացման եւ ընծայման մը մէջ: Լո՜ւռ կը պապանձիմ այդ Տեսիլքին մէջ...: Բան մը չեմ գրեր, բան մը չեմ խօսիր...: Պիտի գամ, եւ յետոյ պիտի սկսիմ...: Հիմա, հոգեհանգիստի եւ աղօթքի պահն է...: Խոնարհինք եւ ծնրաման աղօթե՜նք, սիրելիս...: Եւ մինչեւ այդ օրը աստուածները պիտի պահպանեն մեզ: Առ վաղի՜ւ...:

Ջերմօրէն բարեւէ, իմ կողմէ, զմայլելի Շաւարշը, Լեւոնը եւ միւս մերիններր: Կը տեսնե՞ս Թաքուլը, քանիո՜ն կարօտցայ այս տղաքը եւ իրենց ստուե՜րն անգամ. համբուրէ Վահրամը եւ ըսէ որ Հայաստանի քերթողական արձանը պիտի մարմարակերտենք»:[24]

Կը պարզուի, որ նամակը գրուած էր նոյնպէս Եղեռնէն վերապրող պոլսահայ գրավաճառ ու հրատարակիչ Յակոբ Սարգիսեանին: Ըստ երեւոյթին, Սարգիսեան հրատարակութեան յանձնած է նամակին կրճատուած ընդօրինակութիւն մը, զայն մերկացնելով «իր լաւագոյն մասերէն»:[25]

Հասցէատիրոջ նոյնացումը կարելի դարձած է շնորհիւ «Հայկաշէն» տարեգիրքի առաջին եւ միակ հատորին, զոր Յ. Սարգիսեան հրատարակած է 1922-ին: Հոն լոյս տեսած են անոր յուշերը Արտաշէս Յարութիւնեանի մասին, ուր կը կարդանք հետեւեալը.

«1915-ի Յուլիսի վերջին շաբաթն է. թուրք մաքսային պաշտօնեայ մը մինչեւ գործատեղիս կուգայ եւ ինծի կը յանձնէ ծրար մը ձեռագիր՝ խնամքով փաթթուած: Անզուսպ հետաքրքրութիւնով մը կը բանամ զայն, որուն մէջէն կը գտնեմ հետեւեալ նամակը՝ զոր կը կարդամ հեկեկանքով.

---

[24] *Նամակներ*, Շանթ, 22 Մարտ 1919, էջ 233: Դանիէլն ու Գեղամը՝ Դ. Վարուժանն ու Գ. Բարսեղեանն են, Շաւարշը՝ Շ. Միսաքեանն է, Լեւոնը՝ բանաստեղծ Լ. Էսաճանեանը (1890-1935), իսկ Թաքուլը՝ բանաստեղծ Վահրամ Թաքուլը (Գարագաշեան, 1887-1943):

[25] Շանթարգել, «Հայ հորիզոնէն», «Շանթ», 31 Մայիս 1919, էջ 364:

“Սիրելի Յակոբ,

Ահարոնին “Քերթուածներ”ը ահա՛ քեզի կը ղրկեմ. պահէ՛ կեանքիդ պէս:

Մենք ալ, կ’ըսեն թէ՝ պիտի երթանք, չենք գիտեր ո՛ւր: - Մնա՛ս բարով, Յակոբ, մնա՛ք բարով: Ցաւիս տակ ցնորած եմ: Մայր մը ունիմ, քոյրս եւ իր երկու պզտիկները կան. երկու եղբայրներս (*) անդին լքուած. վա՜խ, անօթի պիտի մեռնինք: Աստուա՜ծ իմ:

23 Յուլիս 1915

Ողջագուրելով զքեզ

Եշ. Իզմիտ

ԳՐԻԳՈՐ”»:

Սարգիսեանի ծանօթագրութիւնը՝ երկու եղբայրներուն ինքնութեան մասին, վկայած է. «Մէկը՝ ծովային գինուոր, իսկ միւսը՝ մեր աշխատակից Ահարոն, որ այն ատեն Նիկիա աքսորուած եւ յետոյ ընդհ. տեղահանութեան միջոցին ղրկուած է Գոնիա»:[26]

Շատ բան յայտնի չէ Ահարոնի՝ «հայ Եղեռնի շրջանին անլուր տառապանքներու»ն[27] մասին: Անոր նամակէն քսան օր ետք գրուած նամակ մը կը հաղորդէր, որ ան կը պատրաստուէր վերադառնալ Պոլիս ու հրատարակութեան յանձնել բանաստեղծութիւններու գրքոյկ մը, «որ պիտի պարունակէ մեծ եղեռնին շուրջ գրուած 80 կտորներ»:[28] Յ. Սարգիսեանին ուղղուած իր նամակին վերջաւորութեան, վերապրող բանաստեղծը կը թուէր արտայայտել լաւատեսութիւնը՝ թրքական Եղեռնի պատճառած նորոգ աղէտէն ետք, կործանածը վերստին կեանքի կոչելու: Բայց, ինչպէս գիտենք, իր առաջին գիրքը՝ «Մագաղաթներ», լոյս պիտի տեսնէր 1938-ին միայն...:

[26] Յակոբ Սարգիսեան, «Արտաշէս Յարութիւնեան (յիշատակներ)», Հայկաշէն տարեգիրք, հատոր Ա., 1922, էջ 266-267: Գրիգոր Տատուրեան՝ Ահարոնի եղբայրը, վերապրած է Եղեռնին եւ անոր մահուան օրերուն Լոնտոն կ’ապրէր (տե՛ս «Մահ Ահարոն Տատուրեանի», «Բազին», 3, 1965, էջ 77):

[27] Ծանթարգել, «Հայ հորիզոնէն», Ծանթ, 15 Մարտ 1919, էջ 228:

[28] «Պոլսէն լուրեր», «Հայրենիք», 9 Ապրիլ 1919: Կ’ենթադրենք, որ այս նամակը գրուած է Յակոբ Սարգիսեանի կողմէ, քանի որ կը յիշէ անոր նորահաստատ «Կիլիկիա» գրատունը, ինչպէս եւ ծրագրերը՝ «Ատանայի եղեռնը» անունով հատոր մը տպելու (Յակոբ Պապիկեանի տեղեկագրին հայերէն թարգմանութիւնը, որ լոյս տեսած է նոյն տարին) եւ Երուանդ Օտեանի խմբագրութեամբ «Մանանա» թերթը հրատարակելու (այս թերթը լոյս տեսած էր 1913-ին, իսկ 1919-ին Օտեան խմբագրած է «Իգնատ Աղա» եւ «Շաւիղ» երգիծաթերթերը, որոնք 1920-ին միացած են):

Ի խնդիր ազգային գաղափարախօսութեան (Երկու բառարաններու առթիւ)

Կ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

ԿԱՐՕ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

Օնած է Պէյրութ: Նախնական ուսումը ստացած է Ազգ. Եփրեմեան վարժարանին մէջ, իսկ երկրորդական ուսումը՝ Յովակիմեան-Մանուկեան վարժարանին մէջ: Բարձրագոյն ուսումը ստացած է Պէյրութի Ամերիկեան համալսարանին մէջ, ուրկէ տիրացած է Մագիստրոս գիտութեանց վկայականին՝ մասնագիտանալով գիւղատնտեսութեան մէջ: Միեւնոյն ատեն աւարտած է Պէյրութի Երուանդ Հիւսիսեան հայագիտական հիմնարկը: Վարած է ուսուցչական պաշտօններ հայկական եւ ոչ-հայկական վարժարաններու մէջ: Դասախօս եղած է Հայկազեան համալսարանին եւ Համազգայինի Հայագիտական բարձրագոյն

2013 եւ 2014 տարեշրջաններուն Հայաստանի մէջ յաջորդաբար լոյս տեսան նմանօրինակ երկու բառարաններ: Առաջինը Հրաչուհի Փալանդուզեանի Գործնական բառացանկօտարամուտ բառերի հայերէն համարժէքներն է, որ հրատարակուած է «ՀՀ Սփիւռքի նախարարութեան դրամաշնորհով», Երեւան, Էդիթ Պրինտ տպարանէն, 2013: Երկրորդին հեղինակն է Աւետիք Աւետիսեան, որ 2014-ին լոյս ընծայեց Հայերէնում գործածուող օտար բառերի բառարան խորագրեալ, Երեւան, Անտարես հրատարակչատուն:

Հրաչուհի Փալանդուզեանի բառարանը (ինք պիտի կոչէր բառացանկ) կը բաղկանայ 140 էջէ եւ կ'ընդգրկէ 4100 օտար բառ եւ յապաւում, անոնց թարգմանութիւնը, բացատրութիւնը եւ հայերէն տարադարձումը: Իսկ Աւետիսեանի բառարանը՝ 344 էջ եւ 3400 բառ, որոնք մեր լեզուին անցած են զանազան լեզուներէ:

Կարգ մը տարբերութիւններ կան երկու բառարաններուն միջեւ: Փալանդուզեան կու տայ օտար բառին ուղղակի թարգմանութիւնը, երբեմն քանի մը հոմանիշներով. բառարանը «գիտական աշխատանք չէ»,[1] գործնական է: Իսկ Աւետիսեան աւելի բացատրողական է, կու տայ օտար բառին ծագումը, բառին բացատրութիւնը կամ կը թարգմանէ հայերէնի, երբեմն կարգ մը հոմանիշներով:

Եթէ միացնելու ըլլանք երկու բառարաններուն բառերը, հաւանաբար կ'ունենանք 4500-5000 օտար բառ, որոնք ներխուժած են հայերէնի մէջ՝ կարծէք բերդը ներսէն գրաւելու մտադրութեամբ:

Բառարանները կազմողներուն նպատակը նոյնն է. տալ օտար բառերուն համարժէք հայերէնները եւ ձերբազատիլ օտարամուտ բառերու գործածութենէն:

Երկու հեղինակներն ալ իրենց բառարանները կազմած են վերջին շրջանին – Հայաստանի վերանկախացման

[1] Հրաչուհի Փալանդուզեան, *Գործնական բառացանկօտարամուտ բառերի հայերէն համարժէքներ,* Երեւան, Էտիթ Պրինտ տպարան, 2013, էջ 5:

տարիներուն – առօրեայ կեանքին, պարբերական մամուլին, պատկերասփիւռին, գեղարուեստական գրականութեան, գիտական հրատարակութիւններու մէջ գործածուած բառերէն:[2]

Երկու բառարանները կազմուած են հրամայական պահանջէ մը մեկնելով, այսինքն՝ ձերբազատիլ օտար բառերու գործածութենէն այնքան ատեն որ անոնց համապատասխան կամ համարժէք հայերէն բառերը գոյութիւն ունին:

Բառարանը կազմողներուն նպատակը եղած է նաեւ հայ խմբագիրներուն, լրագրողներուն, թարգմանիչներուն եւ բանաւոր խօսքի մէջ աշխատողներուն օգնել, որ առանց աւելորդ չարչարանքի եւ ժամավաճառութեան, գործածեն համապատասխան հայերէն բառեր: Ասոնք օգտակար եւ գործնապաշտ աշխատանքներ են: Հետեւաբար, երկու բառարաններն ալ յանձնարարելի են հայ բոլոր խմբագիրներուն – Հայաստան եւ Սփիւռք – լրագրողներուն, ուսուցիչներուն, հրապարակագիրներուն, հրապարակախօսներուն, աշակերտներուն եւ, ինչու չէ, «ընթերցողներու լայն շրջանակներին»:[3] Այս բառարանները գրեթէ լիովին բաւարարութիւն կու տան բոլորի՛ն ալ:

Կրնայ առարկուիլ, որ կարգ մը բառերու հայացումները կամ թարգմանութիւնները լաւ չեն կատարուած: Ասիկա արդարացի առարկութիւն կամ քննադատութիւն է: «Սակայն չմոռանանք, որ բառերը գործածելով են ամրանում ու արժէք դառնում»:[4] Կար ժամանակ – արեւմտեան կողմն աշխարհի – երբ հրապարակ նետուեցաւ «արեւելում» բառը իբրեւ հայացումը orientation բառին, որուն համար կը գործածուէր – ոմանք մինչեւ հիմա կը գործածեն - «օրիենտացիա» բառը: Այդ օրերուն «արեւելում» բառը լաւ չհնչեց ոմանց ականջներուն, եւ բառը քննադատուեցաւ իբրեւ տկար հայացում: Ժամանակի սահումին հետ սակայն, «արեւելում» բառը սկսաւ ընտելանալ, որովհետեւ շատ գործածուեցաւ եւ ընդունելի դարձաւ :

Նոյնն է պարագան «գնաճ» կամ «սղաճ» բառերուն, որոնք հայացումն են monetary inflation կամ «ինֆլեացիա» բառին: Եթէ այս վերջինին սահմանումը առնենք, ճիշդ է, որ բառին հարիւր առ հարիւր իմաստը չեն տար «գնաճ» եւ «սղաճ» բառերը, սակայն մեծաւ մասամբ նոյն նշանակութիւնը ունին: Բոլոր պարագաներուն աւելի նախընտրելի են «ինֆլեացիա» բառէն: Նոր բառը գործածութեան մէջ դրուելով է, որ կրնայ բարեփոխուիլ եւ ընդունելի դառնալ: Եթէ մէկը առարկութիւն ունենայ որեւէ հայացած բառի նկատմամբ, կրնայ տարբեր բառ մը առաջարկել: Այդպէսով, լեզուն կը հարստանայ նոր բառամթերքով: Ստեփանոս Մալխասեանց կը հաստատէ. «Լեզուն մտքի արտայայտիչն է բառերի միջոցով՝ ուստի հայերէն լեզուի բառագանձի միատեղ հաւաքումը բովանդակում է այն բոլոր մտքերը, գաղափարները, գործողու-

[2] Նոյն տեղ, էջ 3: Նաեւ՝ Աւետիք Աւետիսեան, *Հայերէնում գործածուող օտար բառերի բառարան,* Երեւան, Անտարես հրատարակչատուն, 2014, էջ 3:
[3] Աւետիսեան, նոյն տեղ, էջ 2:
[4] Փալանդուզեան, անդ, էջ 4:

հիմնարկին մէջ: Աշխատած է ՀՅԴ Մամլոյ Դիւանի եւ Հայ Դատի գրասենեակներուն մէջ: Մաս կազմած է «Ազդակ Շաբաթօրեակ-Դրօշակ»ի խմբագրութեան: Վարիչ պաշտօն ստանձնած է ՀՅԴ Երիտասարդական հարցերու գրասենեակին եւ եղած է խմբագիր նոյնանուն գրասենեակի «Կայծեր» պարբերականին: Վարած է տնօրէնութիւնը Պուրճ Համուտի Ազգային Լեւոն եւ Առֆիա Յակոբեան քոլեճին, ինչպէս նաեւ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան Խաչեր Գալուստեան մանկավարժական կազմաւորման կեդրոնին: Այժմ ուսուցիչ է Ազգային Եղիշէ Մանուկեան քոլեճին եւ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան դպրեվանքին մէջ:

թիւնները, առարկաները, որոնցմով ապրել է հայ մարդը կամ որոնք մատչելի են եղել նրան աւելի քան 1500-ամեայ ժամանակաշրջանում, ուրեմն տալիս են ընդհանուր գաղափար նրա կուլտուրական, տնտեսական, բարոյական եւ այլ զարգացման»:[5]

Օտար բառերու հայերէն համարժէք բառեր տալու հարցը տարակարծութեան եւ վէճի դուռ բացած է անցեալին մեր ժողովուրդի երկու հատուածներուն միջեւ՝ արեւելահայ եւ արեւմտահայ, յատկապէս անցեալ դարուն: Միքայէլ Վարանդեան իր Հոսանքներ հատորի նախաբանին մէջ երկար բացատրութիւն տուած է այս հարցին մասին:[6] Ըստ իրեն, այս հարցին մէջ հայութիւնը կը գտնուի երկու ծայրայեղութիւններու միջեւ: Արեւելահայերը աւելի հակամէտ են օտար բառեր ներմուծելու մեր լեզուին մէջ, իսկ արեւմտահայերը կ'ուզեն օտար բառերը եւ եզրերը հայացնել: Վարանդեան կը հաստատէ, որ հայոց լեզուն, իր ամբողջ հարստութեամբ ու ճկունութեամբ հանդերձ, «անբաւարար է՝ մի շարք գիտական ու փիլիսոփայական գաղափարներ, ինչպէս եւ նոր երեւոյթներ արտայայտելու, թարգմանելու համար»:[7] Առ այդ, Վարանդեան կ'առաջարկէ միջին եզր մը գտնել օտարամուտ բառերու նկատմամբ: Այսպէս, պէտք է մտցնել մեր լեզուին մէջ օտար բառեր, երբ չենք գտներ անոնց համարժէք հայերէն բառերը: Արեւմտահայ մտաւորականութեան մէկ մասը պէտք է հրաժարի իր intransigent հայամոլութեան ու splendid isolation-ի դաւանանքէն եւ հաշտուի օտար բառերու ներմուծման գաղափարին հետ: Միւս կողմէ, արեւելահայ գրողներու մէկ մասը պէտք է հրաժարի կարգ մը օտարամոլ ծայրայեղութիւններէ եւ հայոց լեզուն ազատէ օտար բառերու աւելորդ ու խուսափելի կուտակումներէն:[8]

Օտարամուտ բառերու նկատմամբ արեւելահայ-արեւմտահայ անցեալ տարակարծութիւնը սուր կերպով չի ներկայանար մեզի այսօր: Սակայն օտարամուտ բառերու հարցը կը շարունակէ հրատապ հարց մնալ:

Արդեօք կարելի՞ է իւրաքանչիւր օտար բառի համապատասխան բառը գտնել հայերէնի մէջ: Հաւանաբար: Ի՞նչ կը պատահի եթէ չգտնենք: Այս հարցումը ուղղած է արձակագիր Վարդգէս Պետրոսեան 35 տարի առաջ: Ան կը գրէ. «Ունե՞նք անհրաժեշտ բառեր համապատասխան հասկացութիւններն արտայայտելու համար: Չունենք: [...] Հասկացութիւնը, երեւոյթը կենցաղ մտնելուց կամ գոնէ նրա հետ պէտք է ստեղծենք այն անուանող բառը, այլապէս եթէ ժողովուրդը սկսում է գործածել ոչ հայերէն բառը, վարժւում է դրան, ապա նոր, հայերէն բառը նրան սովորեցնելը, ետ վարժեցնելը դժուար է, երբեմն «անհնար»:[9]

---

[5] Մտեփանոս Մալխասեանց, *Հայերէն բացատրական բառարան*, հատոր առաջին, Ա-Ե, երկրորդ տպագրութիւն, Պէյրութ, հրատարակութիւն Սեւան մատենաշարին, թիւ 2, տպարան Սեւան, 1955, էջ [Գ]:
[6] Միքայէլ Վարանդեան, *Հոսանքներ, հրատարակութիւն ՀՅԴ-ի*, Ժընեւ, 1910, XX-XXXVI:
[7] Նոյն տեղ , էջ XXXV:
[8] Նոյն տեղ:
[9] Վարդգէս Պետրոսեան, «Գրական թերթ», 19 Նոյեմբեր 1982:

* * *

Կրնայ առարկուիլ, որ օտարաբանութիւնները նորութիւն չեն մեր կեանքին մէջ. անոնք գոյութիւն ունէին ցարական եւ յատկապէս խորհրդային վարչակարգի օրերուն: Արդարեւ, այդ ատեն, օտարամուտ բառերը կը փոխադրուէին գլխաւորաբար ռուսերէնէն, որ, իր կարգին, կ՚առնէր եւրոպական լեզուներէն: Այո՛, այն ատեն ալ մտահոգիչ հարց էր ասիկա հայրենի եւ սփիւռքահայ բազմաթիւ մտաւորականներու համար, որոնք զանազան ձեւերով իրենց բողոքը կը ներկայացնէին այս հարցին բարւոք լուծում տալու նպատակով: Այդ օրերուն, եթէ հարցը կը մնար հարց, կը պատճառաբանուէր, որ Հայաստանը անկախ չէ, ազատ չէ եւ ամէն բան կախեալ է Մոսկուայէն: Հիմա՞...

Փալանդուզեան կը յայտնէ, թէ մեր լեզուին վրայ կը շարունակէ տիրապետող մնալ ռուսերէնի ազդեցութիւնը: Այնուամենայնիւ, «արագօրէն իրենց տարածքն են նուաճում նաեւ անգլերէնը, ֆրանսերէնն ու իսպաներէնը»:[10] Այսօր ի՞նչ պատճառաբանութիւն պիտի գտնենք արդարացնելու այս բոլորը: Չէ՞ որ այլեւս ազատութիւն եւ անկախութիւն ունինք: Չէ՞ որ խորհրդային արգելքները չկան այլեւս: Համաշխարհայնացո՞ւմը, ընկերային հաղորդակցութեան միջոցներու ազդեցութի՞ւնը:

Վերջին ժամանակներուն լեզուական հարցերու մէջ շեշտուեցաւ այն իրողութիւնը, որ լեզուն հայրենիք է. այսինքն, հայ լեզուն Հայաստան է: Ինչպէ՞ս կարելի է հայերէնը, տառ եւ բառ, հայրենիք նկատել, երբ շուրջ հինգ հազար օտար բառ, այդ ալ միայն վերանկախացման տարիներուն, ներմուծուած են մեր լեզուին մէջ:

Ինչ որ կը նշանակէ, թէ՝ մերօրեայ պայմաններուն տակ, օտար բառերու յարաճուն եւ անհամեմատ գործածութիւնը աւելի քան մտահոգիչ եւ հրատապ հարց է, որ կը տանի ապահովաբար մշակութային ձուլումի:

Եւ ճիշդ ատոր համար է, որ՝

հայերէնը աչքի լոյսի պէս պէտք է պահպանենք եւ անխաթար փոխանցենք յաջորդ սերունդներուն:[11]

* * *

Եթէ ազգ-պետութիւն ենք – եւ է՛նք – այն ատեն մեր կրթական, մշակութային եւ գիտական մարզերուն մէջ պէտք է մշակենք որոշ օրէնքներու վրայ հիմնաւորուած լեզու մը, որ յաջողի մէկ կողմէ քայլ պահել ժամանակի նորութիւններուն – առանց ստրուկը դառնալու ատոնց – եւ միւս կողմէ չոտնակոխէ ազգային արժէքները:

Այս է թելադրանքը ազգային գաղափարախօսութեան:

[10] Փալանդուզեան, անդ, էջ 3:
[11] Նոյն տեղ:

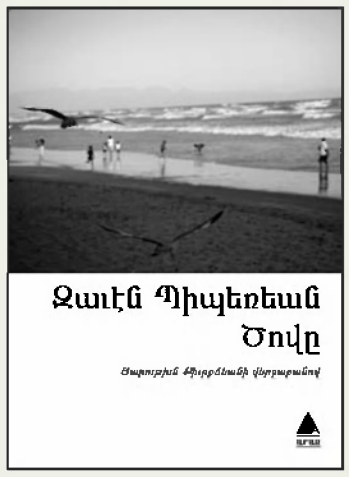

Ծովը
Հեղինակ՝ Զաւէն Պիպէռեան

Զաւէն Պիպէռեանի *Ծովը* պատմուածքներու հատորը լոյս տեսաւ 2017 Սեպտեմբերին, «Արաս» հրատարակչատան կողմէ, Սեւան Տէյիրմենճեանի խմբագրութեամբ եւ Յարութիւն Քիւրքճեանի վերջաբանով: Գիրքին կողքը՝ Արէտ Կլճըրի:

Պոլսահայ գրականութեան կարեւորագոյն ներկայացուցիչներէն մէկը հանդիսացող հեղինակը այս անգամ ընթերցասէրներուն կը ներկայանայ իր պատմլուածքներով, որոնց ընդմէջէն կը ներկայացնէ իր լեզուին ու գրչին տաղանդը՝ պեղելով մարդկային հոգիի տարբեր վիճակները՝ տարբեր քաղաքներու, շրջանակներու, հասարակութիւններու մէջ:

Պիպէռեանը, իր վէպերով կը ներկայացնէ ներընտանեկան լռին լարուածութիւններն ու մարդկային յարաբերութիւններու մէջ առկայ բարդութիւնները:

Ծովը առիթ կու տայ ընթերցողին աւելի մօտէն ծանօթանալու արձակագիր Պիպէռեանին, միաժամանակ ապրելու կեանքին այն վիճակները, զորս կը ներկայացնէ հեղինակը:

Աքսորի ճամբուն վրայ
Պատմուածքներ
եւ յիշողութիւններ
Հեղինակ՝ Արամ Անտոնեան

Արամ Անտոնեանի *Աքսորի ճամբուն վրայ պատմուածքներ եւ յիշողութիւններ* հատորը լոյս տեսած է 2016-ին, «Սարգիս Խաչենց» հրատարակչատան կողմէ, Երեւան, հովանաւորութեամբ՝ «Գալուստ Կիւլպէնկեան» հիմնարկութեան: Հատորը կազմած, յառաջաբանը եւ ծանօթագրութիւնները գրած է Գրիգոր Պըլտեանը:

Այս հատորը կը խմբէ արեւմտահայ գրող Արամ Անտոնեանի (1874-1951) Եղեռնէն ներշնչուած պատմուածքներն ու անձնական յիշողութիւնները: Գիրքին մէջ զետեղուած գործերը, որոնք գրուած են 1916-1946 շրջանին, լոյս տեսած են սփիւռքահայ մամուլին մէջ, սակայն առաջին անգամ ըլլալով կը հրատարակուին մէկ հատորի մէջ:

Արամ Անտոնեանի այս արժէքաւոր հատորը ընթերցողին կը հրամցնէ վերապրողի մը գրական թանկագին վկայութիւնները հայ մտաւորականութեան ոչնչացման պատմութենէն:

Պատկեր, պատում, պատմութիւն/մրցակցութիւններ
Հատոր 2
Հեղինակ՝ Մարկ Նշանեան

Մարկ Նշանեանի *Պատկեր, պատում, պատմութիւն/մրցակցութիւններ* հատոր 2-ը լոյս տեսաւ 2016-ին, Երեւան, «Յովհաննիսեան ինստիտուտ»ին կողմէ: Հատորին խմբագիրը՝ Վարդան Մատթէոսեանն է, ձեւաւորողը՝ Մկրտիչ Մաթեւոսեանը:

Հատորը կը զբաղի Ի. դարու արեւմտահայ չորս վիպագիրներու՝ Զ. Եսայեանի, Գ. Պըլտեանի, Շ. Շահնուրի եւ Զ. Որբունիի արտադրութեամբ, ու անոնց մօտ կը կարդայ նոյնպէս վերապրողի կերպարին երեւում-անհետացումը, մեռեալ վկայի յարակարծիքները, վկայութիւն կոչուածին կատարեալ խնդրականացումը, եւ բոլորին մօտ անխուսափելիօրէն՝ պատկերին յափշտակիչ եւ յարակայ միջամտութիւնը: Նկատի ունենալով, որ առկայ մրցակցութիւններուն կիզակէտին կը գտնուէր Յակոբ Օշական, հատորը կը բացուի իր «Վկայութիւն մը» վերնագիրը կրող գրուածքին շուրջ վերլուծական ակնարկով մը:

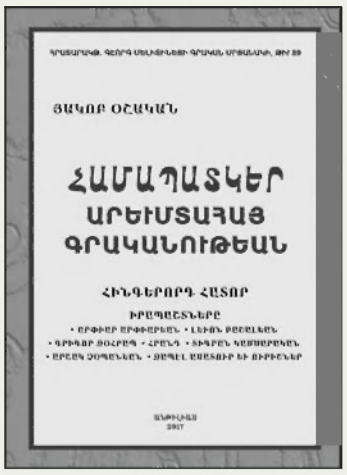

Համապատկեր արեւմտահայ գրականութեան (Ե. հատոր)
Հեղինակ՝ Յակոբ Օշական

Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան տպարանէն լոյս տեսաւ Յակոբ Օշականի *Համապատկեր արեւմտահայ գրականութեան* Ե. հատորը, որուն մէջ ներառնուած են հայ գրականութեան իրապաշտ սերունդի գրողներ, Արփիար Արփիարեան, Լեւոն Բաշալեան, Գրիգոր Զohրապ, Հրանդ, Տիգրան Կամսարական, Արշակ Չօպանեան, Զապէլ Ասատուր եւ ուրիշներ: Իւրաքանչիւր հեղինակ իր ոճով կրցած է իր ներքին յուզումներն ու սլացքը արտայայտել եւ հարստացնել արեւմտահայ գրականութիւնը:

«Գէորգ Մելիտինեցի» գրական մրցանակի հրատարակութեան 89-րդ թիւն է *Համապատկեր արեւմտահայ գրականութեան* Ե. հատորը: Վերահրատարակութեան խմբագիրն է Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան միաբանութեան աւագ անդամներէն Վարուժան արք. Հերկելեան:

Ժորժ Սարգիսեան՝ Թարգմանիչը – Ամբողջական արգասիք
Հեղինակ՝ Ժորժ Սարգիսեան

Համազգայինի Կեղրոնական վարչութեան նախաձեռնութեամբ, «Գասպար Իփէկեան» թատերախումբի վարչութեան, Համազգայինի «Վահէ Սէթեան» հրատարակչատան հետ գործակցաբար եւ մեկենասութեամբ Անժել եւ Սինան Սինանեան ամոլին լոյս տեսաւ տաղանդաւոր դերասան, վաստակաշատ բեմադրիչ ու դերուսոյց եւ բազմաթիւ թատերգութիւններու թարգմանիչ Ժորժ Սարգիսեանի թարգմանական ամբողջական արգասիքը՝ 4 հատորներ, որոնց մէջ տեղ տրուած են Ժորժ Սարգիսեանի կատարած թատերգութիւններուն ու բեմականացուցած կտորներուն (26 թարգմանութիւն, հայ հեղինակներու գործերէ 12 բեմականացում): Հատորներուն խմբագիրն է Արա Արծրունի:

Այս հատորներով Ժորժ Սարգիսեանի վաստակը կ՚ամփոփուի, մանաւանդ որ անոր թարգմանած եւ օգտագործած թատերական գործերը կը կազմեն ստուար հարստութիւն մը:

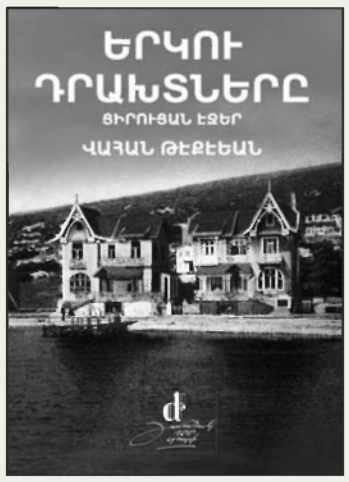

Երկու դրախտները
Հեղինակ՝ Վահան Թէքէեան

Պոլսոյ «Ժամանակ» օրաթերթի «100-ամեակ»ի մատենաշարէն լոյս տեսաւ Վահան Թէքէեանի *Երկու դրախտները*:

Այս գործով ընթերցասէրներու սեղանին կը դրուի արեւմտահայ գրականութեան այս դասական հեղինակին հրապարակագրական, գրական-գեղարուեստական ու յուշագրական յօդուածներէն ու յօդուածաշարքերէն հարուստ ծաղկաքաղ մը զոր, ինչպէս նախորդ հատորները, պատրաստած է բանասէր Սեւան Տէյիրմենճեան: Նոր-ատիպ հատորին յառաջաբանը գրի առած է դոկտ. Վաչէ Ղազարեան: Կողքին հեղինակն է Արէտ Կրճքը:

Երեք բաժիններէ բաղկացած հատորին առաջին բաժինը յատկացուած է հեղինակի հրապարակախօսական յօդուածներուն: Երկրորդ բաժինը գրական ու գեղարուեստական յօդուածներու, վերջին բաժինը Թէքէեանի յուշերն են: Հատորին մէջ են գրական աշխարհէն դէմքերու, արեւմտահայ քաղաքական-հասարակական կեանքէն անցուդարձերու մասին Թէքէեանի վկայութիւնները, ինչպէս նաեւ իր անձնական կեանքէն դրուագներ:

ՀՐԱՅՐ ԱՆՄԱՀՈՒՆԻ ԷՕԼՄԷՍԷՔԵԱՆ

Ծնած է Պէյրութ, 1958-ին: 1988-ին փոխադրուած է Սան Ֆրանսիսքօ, 2005-էն ի վեր կ'ապրի Լոս Անճելոս: Ուսումը ստացած է նախ Պէյրութ՝ Academie Libanaise Des Beaux-Arts (1981-1984), ապա՝ San Francisco Art Institute վկայուելով BFA եւ MFA Film վկայականներով 1989-ին եւ 1992-ին:

Ցուցահանդէսներ ու ֆիլմի ցուցադրութիւններ

- "Vahe Oshagan: Between Act", AUA,Երեւան, 2016
- "The Art of Diaspora / Քննադատական Գործօն", Ռոսլին ցուցասրահ, Լոս Անճելոս, 2016
- "Vahe Oshagan Redux", Անաբօ տափանաւ, Փարիզ, 2012
- "Bruitage" եւ "The Concession Stand" Արփինէ Գոնիալեան-Կորնիէի հետ, Կլէնտէյլ հանրային գրադարան, 2011
- "Re-visiting the Ottoman Legacy", Pratt Հիմնարկ, Նոր Եորք, 2010
- "Solemnity", Sharjah Biennial (UAE), 2010
- "Bruitage", Art Dubai, 2009
- San Francisco Armenian Film Festival, 2006 եւ 2004
- San Francisco Cinematheque, 2005
- Anthology Film Archives, Սան Ֆրանսիսքօ, 2004
- Glendale Public Library, Լոս Անճելոս, 1995
- Conspicuously Chronicled, Լոս Անճելոս, 1988

Դասախօսական ներկայացումներ

- Blind Dates Project, Pratt հիմնարկ,Նոր Եորք, 2010
- Arts In the One World conference, Brown համալսարան, 2010
- Conference On Armenian Diaspora, Boston համալսարան, 2010
- Diaspora and Its Discontents, Columbia համալսարան, Նոր Եորք, 2008

Ֆիլմեր

- Bruitage, Video 58վ., 2006
- Centerfold Coruer-crack Reflection, 9վ., 2006
- On Background, Video 6վ., 2005
- (translated) Tebı Gyank, Video 25վ.,1995
- San Andrea's Fault, Dual-channel video and painting, 1992
- History, Docudrama Video, 1991
- Cool Breeze, Docudrama Video, 1989
- T/T(V), 16մմ Film and video installation, 1988
- Still Fan,16մմ Film, fan and wind installation,1988
- 0 Ring, Super 8 film, 1986

Բազմակրթանք աշխատանքներ

- "Space Release", deep fading spaces, սկսուած1988ին՝ շարունակուող
- Վահէ Օշական, յիսնամեակի ոգեկոչման տեսագրութիւն, 1994
- (Pa.ga.kıtz), վաւերագրական ժապաւէն, 1995
- "On Deep Background" 1, 1997-2001
- "On Deep Background" 2 , 2001-2006
- "On Deep Background", Installation, 1998
- Coups de grace, bullet holes & silkscreen, 2001
- Vahe Oshagan Redux, վաւերագրական ժապաւէն, 2006

Աշխատանքային մասնակցութիւն

- Հիմնադիր անդամ San Francisco Armenian Film Festivalի
- Մասնակից հիմնադիր "Desnelle Collective"ի

Հարցազրոյցներ եւ յօդուածներ

- Ռաֆֆի Աճէմեան, On Deep Background, «Ասպարէզ» օրաթերթ, 1998
- Մարկ Նշանեան, Զրոյց Հրայր Անմահունիի հետ, «ԿԱՄ» թիւ 6, 2005
- Անահիտ Գասպարեան, Արուեստը դէպի վախճան, «ԿԱՄ» թիւ 6, 2005
- Թալար Շահինեան, Spotlighting the Exclusions of Cultural Memory, Critic's Forum, Asbarez Daily, փետր. 2012
- Նիրի Մելքոնեան, Bruitage, Seismopolite Journal of Art and Politics, Մայիս 15, 2012

Հրատարակութիւն
Համազգայինի
Կեդրոնական վարչութեան